5. ZNANSTVENA KONFERENCA

PAZU

POMURSKA AKADEMSKO ZNANSTVENA UNIJA

POMURSKA AKADEMSKA AVTOCESTA

Hotel Diana, Murska Sobota
30. november in 1. december 2007

POMURSKA AKADEMSKO ZNANSTVENA UNIJA

POMURSKA AKADEMSKA AVTOCESTA

Pomurska Akademsko Znanstvena Unija PAZU organizira že peto jubilejno znanstveno konferenco, katere rdeča nit je **POMURSKA AKADEMSKA AVTOCESTA**. Naslov napoveduje skorajšnjo tesnejšo in hitrejšo navezanost Pomurja s preostalo Slovenijo, hkrati pa opozarja na pomen znanstvenih povezav, širok pretok znanja in drugih oblik ustvarjalnih povezav regije s preostalim delom države in sveta.. Ostaja namreč dejstvo, da vse sodobne komunikacijske poti, digitalne povezave in druge oblike globalizacije ne morejo nadomestiti fizične prisotnosti ključnih akterjev. Pomurska akademska avtocesta naj zato zagotovi potrebno znanje, da bomo hitro cestno povezavo vedeli nadgraditi tudi z vsemi drugimi priložnostmi, ki se nam bodo ponudile.

Če je neko okolje fizično nedostopno in odrezano, se mu bo kljub vsem širokopasovnim, elektronskim in digitalnim povezavam, znanje in gospodarski ter splošen razvoj na široko izognili. Avtocesta bo bistveno skrajšala čas potovanja, pa tudi s tem povezan napor in obremenitve. Ob neposrednem učinku pa je verjetno še pomembnejši psihološki učinek, ko se Pomurje drugim več ne bo zdelo »na koncu sveta«. Prav ta psihološki učinek bo tudi najpomembnejši pri strateških odločitvah ključnih gospodarskih akterjev, da bodo sploh začeli razmišljati o smiselnosti investicij v regijo, saj jih sedaj zaradi dislociranosti bolj ali manj že v naprej izključujejo. Pomurje bodo pogosteje obiskovali turisti. Zmanjšal se bo tudi beg možganov iz regije, pa čeprav bo najprej šlo zgolj za več dnevnih migracij naših strokovnjakov na njihova delovna mesta izven regije.

Še veliko gospodarskih in razvojnih priložnosti se nam obeta z avtocesto. Da pa ne bodo ostale zgolj priložnosti, jih bo treba vedeti izkoristiti. Izkoristiti pa jih bomo vedeli z znanjem, z akademsko avtocesto. Potencialne investitorje bo treba vedeti ustrezno servisirati, da bo Pomurje čutilo učinke teh investicij. Turiste bomo s pregovorno nepremagljivo gostoljubnostjo prav gotovo zadovoljili in prepričali, da se bodo ponovno vrnili. Vedeti pa bo treba ustvariti tako ponudbo, ki nam bo ustvarjala čim večje profite. Tudi beg možganov bo učinkovito zmanjšan, ko bomo vedeli v Pomurju živeče strokovnjake z regijo tudi profesionalno povezati in jim omogočiti, da si bodo kariere lahko ustvarili tudi v Pomurju.

Avtocesta bo Pomurju odprla veliko priložnosti. Vendar avtocesta sama po sebi še ne bo dovolj. Rabili bomo še znanje, kako naj te priložnosti izkoristimo. Pomurska akademska avtocesta naj omogoči, da bodo priložnosti čim bolj zaživele in da bo Pomurje svoje možnosti tudi vedelo izkoristiti. PAZU ima ambicijo in tudi zmožnost pripomoči, da ta cilj dosežemo. In letošnja konferenca Pomurske akademije naj bo namenjena prav temu.

pom. akad. dr. Mitja SLAVINEC
predsednik PAZU

KAZALO:

PROGRAM KONFERENCE 4

PAZU KOT GENERATOR IN INTEGRATOR 5

OKOLJE IN ČLOVEKOVE PRAVICE 7

ALI SE ŠE SPLAČA RAZISKOVATI PRETEKLOST PREKMURJA? 9

GOZDNA VEGETACIJA POMURJA NA VEGETACIJSKI KARTI 13

ZAPOSLOVANJE TUJCEV V POMURSKI REGIJI 14

DESET LET MEDNARODNEGA CENTRA ZA JAVNA PODJETJA (ICPE) V DEŽELAH V RAZVOJU* 17

SOLIDARNOST ALI TOLERANCA 19

OKOLJSKA VZGOJA V VRTCU IN EMPATIJA VZGOJITELJIC PREDŠOLSKIH OTROK 21

KOGNITIVNO-PSIHOLOŠKI VIDIKI SAMOMORILNEGA VEDENJA 22

VPLIV TRAJANJA NEZDRAVLJENE PSIHOZE NA POTEK BOLEZNI PRI BOLNIKIH S SHIZOFRENIJO 24

VRSTE IN ŠKODLJIVI UČINKI DOPINGA 26

REŠEVANJE PROBLEMOV Z ŽREBANJEM NAKLJUČNIH ŠTEVIL 27

PLANETI V DRUGIH OSONČJIH 29

KARAKTERIZACIJA NOVE DENTALNE ZLITINE Z VISOKO VSEBNOSTJO AU 31

UVAJANJE VR VMESNIKOV PRI REEDUKACIJI MOTORIČNIH ZMOŽNOSTI PO NEVROMIŠIČNI PRIZADETOSTI 32

NELINEARNA IN NEZVEZNA DINAMIKA SISTEMA DISKRETNO DEFINIRANIH TOGIH TELES Z ENOSTRANSKIMI KONTAKTI 34

DELOVNOPRAVNI POLOŽAJ DIREKTORJEV 35

IZOBRAŽEVANJE, PRAVICA IN DOLŽNOST DELAVCA 39

ČLANI POMURSKE AKADEMSKO ZNASTVENE UNIJE 43

PROGRAM KONFERENCE

PETEK, 30. NOVEMBER

13:00 - 13:15 OTVORITEV KONFERENCE

13:15 - 15:00 POMURSKA AKADEMSKA AVTOCESTA - PLENUM
pom. akad.dr. Mitja SLAVINEC, povezovalec
akad. pom. akad. dr. Igor EMRI
pom. akad. dr. Aleš KUHAR
mag. Dejan ŽIDAN
g. Marjan MAČEK
g. Danilo KRAPEC

15:00 - 16:00 PREDAVANJA, povezuje: pom. akad. dr. Andrej HOZJAN

15:00 **OKOLJE IN ČLOVEKOVE PRAVICE**
(pom. akad. dr. Zdenka ČABAŠEK-TRAVNIK)
15:20 **ALI SE ŠE SPLAČA RAZISKOVATI PRETEKLOST PREKMURJA?**
(pom. akad. dr. Andrej HOZJAN)
15:40 **DESET LET MEDNARODNEGA CENTRA**
(akad. pom. akad. dr. Anton VRATUŠA)

ODMOR

16:20 - 17.20 PREDAVANJA, povezuje pom. akad. dr. Mitja LAINŠČAK

16:20 **VRSTE IN ŠKODLJIVI UČINKI DOPINGA**
(pom. akad. dr. Mitja LAINŠČAK)
16:40 **SOLIDARNOST ALI TOLERANCA**
(pom. akad. dr. Cvetka HEDŽET TÓTH)
17:00 **GOZDNA VEGETACIJA POMURJA NA VEGETACIJSKI KARTI**
(pom. akad. dr. Andraž ČARNI)

18:00 SLAVNOSTNA AKADEMIJA

20:00 SLAVNOSTNA VEČERJA Z AKADEMSKIM PLESOM

SOBOTA, 1. DECEMBER

09:30 - 11:00 PREDSTAVITEV NOVIH ČLANOV PAZU, povezuje: pom. akad. dr. Renato LUKAČ

pom. akad. dr. Saška ROŠKAR
pom. akad. dr. Darja SENČUR PEČEK
pom. akad. dr. Janko SLAVIČ
pom. akad. dr. Brigita NOVAK ŠAROTAR

ODMOR

11:20 - 13:00 PREDAVANJA, povezuje: pom. akad. dr. Rebeka RUDOLF

11:20 **UVAJANJE VR VMESNIKOV PRI REEDUKACIJI MOTORIČNIH ZMOŽNOSTI PO NEVROMIŠIČNI PRIZADETOSTI** (pom. akad. dr. Imre CIKAJLO)
11:40 **ZAPOSLOVANJE TUJCEV V POMURSKI REGIJI**
(pom. akad. dr. Janez MALAČIČ)
12:00 **KARAKTERIZACIJA NOVE DENTALNE ZLITINE Z VISOKO VSEBNOSTJO Au**
(pom. akad. dr. Rebeka RUDOLF)
12:20 **IZOBRAŽEVANJE, PRAVICA IN DOLŽNOST DELAVCA**
(pom.akad. dr. Etelka KORPIČ HORVAT)
12:40 **PAZU KOT GENERATOR IN INTEGRATOR**
(pom. akad. dr. Mitja SLAVINEC)
13:00 **ZAKLJUČEK KONFERENCE**

PAZU KOT GENERATOR IN INTEGRATOR

pom. akad. dr. Mitja SLAVINEC
Državni Zbor Republike Slovenije
Fakulteta za naravoslovje in matematiko, Univerza v Mariboru

Iz Pomurja izhaja ali je z njim povezanih veliko pomembnih ljudi iz vseh področij: gospodarstva, kulture, športa in seveda tudi znanosti ter raziskovanja. In prav pregledu slednjega bomo ob tradicionalni, letos že jubilejni peti znanstveni konferenci PAZU, namenili podrobnejšo pozornost.

To je smiselno narediti iz vsaj dveh razlogov. Prvi je vloga, ki jo PAZU-jeva konferenca ima v Pomurju, drugi pa je seveda poslanstvo PAZU kot institucije. Znanstvena konferenca PAZU si je v petih letih zagotovila mesto osrednjega znanstveno raziskovalnega dogodka v Pomurju. PAZU pa je edino tovrstno akademsko združenje v Sloveniji, edina asociacija, ki združuje znanstvenike in raziskovalce povezane z nekim okoljem, z regijo.

PAZU generira ustvarjalno in kreativno znanstveno-raziskovalno okolje, v katerem se ljudje spoznajo, navežejo tesnejše stike, si izmenjajo izkušnje. Ustvarja okolje v katerem se porajajo nove ideje.

Je pa PAZU prav gotovo tudi eden najaktivnejših integratorjev sorodnih znanstvenih in strokovnih prireditev, ki potekajo v Pomurju in tudi širše. Ni je znanstveno raziskovalne prireditve v Pomurju, na kateri ne bi sodeloval vsaj eden član PAZU. Pazujevci v okviru Pomurske raziskovalne nagrade ocenjujemo najboljša pomurska diplomska in magistrska dela ter doktorske disertacije, sodelujemo pri pridobivanju sredstev za naše štipendiste, s poljudnimi predavanji v soboški Knjižnici promoviramo znanost, doniramo in pomagamo organizirati zbiranje sredstev za vzpostavitev raziskovalen postaje v Pomurju, sodelujemo pri višješolskih in visokošolskih izobraževalnih procesih v Pomurju, gospodarstvo povezujemo z akademsko sfero in še veliko podobnega. Vrednost in pomen PAZU pa seveda ni zgolj v aktivnosti in prisotnosti članic in članov na vseh teh dogodkih. Še pomembnejše je vzpodbujanje k organizaciji sorodnih dogodkov, pogosto pa PAZU pomaga tudi odpraviti marsikatero organizacijsko zagato, kot npr. navezovanje stikov, motivacija k aktivni udeležbi in podobno, ob strokovnem izzivu pa zagotavlja tudi prijateljsko srečanje s kolegi in prijatelji. PAZU je prešla preko svojih okvirjev in pazujevci se več ne srečujemo le na prireditvah, ki jih organizira PAZU, ampak smo zraven povsod, kjer se manifestira ustvarjalnost, kreativnost in znanstveno raziskovalna dejavnost.

Članstvo PAZU se je povzpelo preko številke 100. To je prav gotovo dovolj velika številka, ki zagotavlja reprezentativnost vzorca. Po naših podatkih je v PAZU včlanjenih preko tri četrtine vseh pomurskih doktoric in doktorjev znanosti, številka pa se seveda hitro spreminja. Mnoge imamo le evidentirane in o njih nimamo dovolj podatkov, da bi jih lahko povabili, prav tako ni centralne evidence o novih doktorjih. Nekateri so tudi razdrobljeni po širnem svetu. V nadaljevanju si oglejmo nekaj statističnih podatkov povezanih s članstvom PAZU, ki pa tudi lepo kažejo na znanstveno raziskovalni potencial Pomurja.

PAZU je združenje doktoric in doktorjev znanosti, ki so rojeni ali živijo v Pomurju. Je izrazito interdisciplinarna organizacija z osnovno delitvijo na dva razreda, ki združujeta naravoslovno – tehnične in družboslovno – humanistične znanosti. To se zrcali tudi v formalni organiziranosti PAZU, ki ima dva podpredsednika, iz vsakega razreda enega. Številčnejši je naravoslovni s 63 člani, v družboslovnem pa je 43 članov. Pri nekaterih delitev seveda ni povsem natančna in enostavna, bodisi da gre za interdisciplinarna področja delovanj, bodisi da so aktivni na več različnih področjih.

Slika 1: Delež članov PAZU v naravoslovnem in družboslovnem razredu

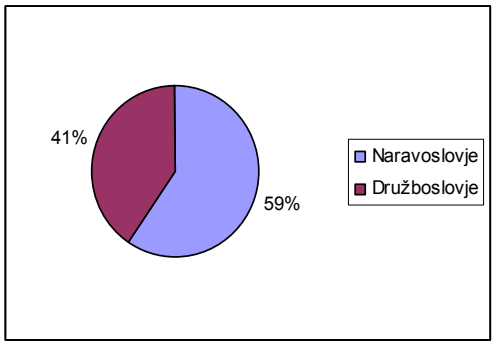

Podatek je zanimivo primerjati z razmerjem med naravoslovno tehniškimi znanstveniki in družboslovno humanističnimi na državni ravni. Opazimo izrazito odstopanje saj je v Sloveniji več družboslovno humanističnih doktoric in doktorjev znanosti kot naravoslovno tehničnih.

Slika 2: Delež slovenskih doktorjev znanosti na področju naravoslovja in družboslovja

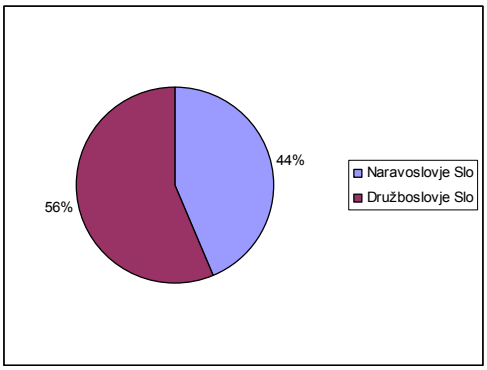

Slika 3: Struktura članov PAZU glede na spol

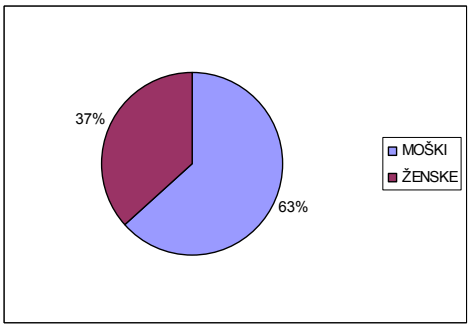

Med članstvom PAZU je skoraj dva krat več pomurskih akademikov od pomurskih akademikinj, saj je v PAZU včlanjenih 67 doktorjev in 39 doktoric znanosti. Primerjava

z razmerjem doktoric in doktorjev znanosti v celotni Sloveniji kaže, da v Pomurju glede tega ni praktično nobenih odstopaj, saj so deleži skoraj enaki.

Slika 4: Struktura doktorjev znanosti v Sloveniji glede na spol

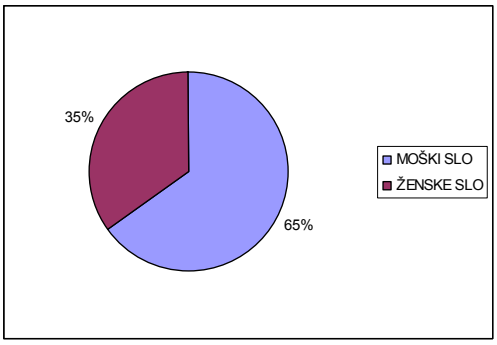

Če zastopanost obeh spolov pogledamo še posebej po posameznem razredu pri družboslovno – humanističnem razredu ugotovimo uravnoteženost (23 moških in 20 žensk) ter očiten presežek moških pri naravoslovno – tehničnem razredu (44 moških in 19 žensk).

Slika 5: Zastopanost članov PAZU v posameznem razredu glede na spol

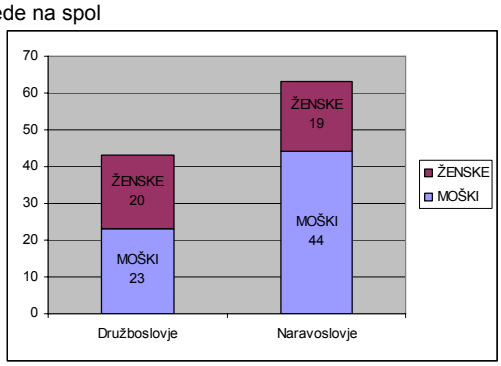

Slika 6: Kraj stalnega bivališča članov PAZU

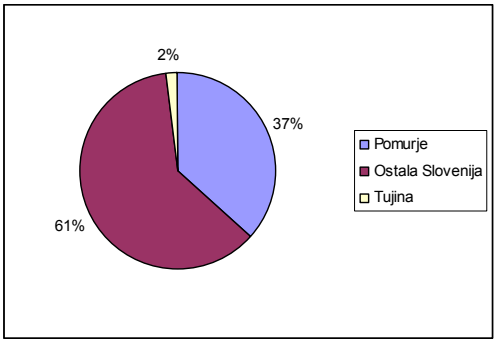

Eden pomembnih ciljev PAZU je tudi zmanjšati beg možganov iz Pomurja. S tega stališča je zanimiv podatek, ki se nanaša na kraj bivanja ali bolje rečeno stalnega bivališča članic in članov, saj ta dva podatka ni nujno da povsem sovpadata. Podatki nedvoumno potrjujejo dejstvo, da je prav iz Pomurja odšlo največ strokovnih kadrov, saj ima v Pomurju stalno prebivališče le ena tretjina (39). Večina preostalih je v drugih krajih Slovenije, dva člana pa sta v tujini, vendar se moramo zavedati, da prav glede naših doktorjev v tujini vzorec ni najbolj reprezentativen, saj imamo najmanj podatkov in stikov prav s tistimi, ki živijo v tujini.

Preko polovica članic in članov je zaposlenih na kateri od slovenskih univerz (17 na Univerzi v Mariboru, 38 na Univerzi v Ljubljani in ena na Univerzi v Zagrebu).
Od preostale polovice so trije člani še na raziskovalnih inštitutih, 9 jih je v gospodarstvu, preostalih 39 pa je zaposlenih na drugih inštitucijah.

Slika 7: Člani PAZU glede na zaposlitev

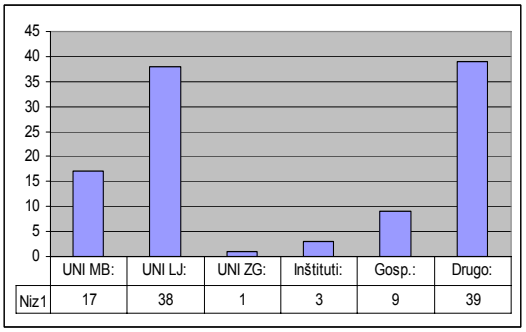

Starostna struktura predstavljena na spodnjem diagramu kaže relativno enakomerno zastopanost članov med 30 in 70 letom starosti. Dva člana sta mlajša od 30 let, ki jima velja še posebej čestitati za hitro opravljen doktorat, kakor tudi vsem drugim, ki so že pred leti mladi doktorirali. Največ članov je v starostnih skupinah med 30 in 40 let in med 40 in 50 let starosti. Kar 11 članov je starejših od 70 let, za 3 člane pa nimamo podatka.

Slika 8: Starostna struktura članov PAZU

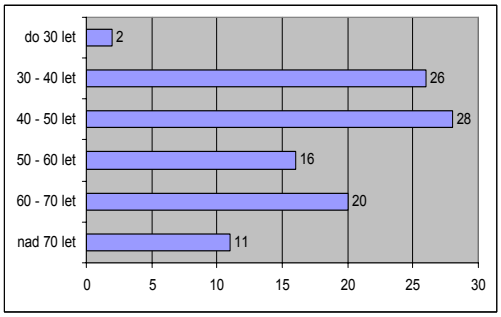

Zavedamo se, da gre zgolj za statističen pregled osnovnih podatkov članic in članov Pomurske akademije, ki ne predstavlja in niti nima ambicije globlje znanstvene analize. Ima pa cilj koga od članic ali članov vzpodbuditi, da se te teme loti temeljiteje in bolj natančno, tudi z ustreznejšimi znanstvenimi metodami in orodji. To bo po eni strani postreglo z zanimivimi rezultati, po drugi strani pa bodo natančnejše tudi interne evidence v PAZU.

OKOLJE IN ČLOVEKOVE PRAVICE

pom. akad. dr. Zdenka ČABAŠEK-TRAVNIK, Jernej Rovšek,
Varuh človekovih pravic Republike Slovenije

UVOD

V letu 2007 je postalo varovanje okolja posebno aktualna tema, tako zaradi številnih naravnih nesreč, ki jih vsaj delno pripisujejo podnebnim spremembam, kot tudi zaradi podeljene Nobelove nagrade za mir, ki jo je prejel nekdanji ameriški podpredsednik Al Gore in Mednarodna skupina Združenih narodov o podnebnih spremembah (IPCC). Čeprav je onesnaževanje okolja globalni problem, posledice najbolj občutijo posamezniki. Zato je pomembno vedeti, kakšen je odnos med človekovimi pravicami, državo in okoljem, prav tako pa poznati poti, ki posamezniku omogočajo, da dejavno sodeluje pri zmanjševanju onesnaženja okolja. Ena od takih poti vodi skozi labirinte okoljevarstvene zakonodaje, ki določa razmerja med posameznikom, državo in njenimi organi, mednarodnimi pakti in drugimi dokumenti, katere je dolžna upoštevati tudi Republika Slovenija.

OPREDELITEV ČLOVEKOVIH PRAVIC

Ena od številnih klasifikacij človekove pravice razvršča po t.i. generacijah. Glede na vlogo države pri njihovem uresničevanju (negativno ali pozitivno) naj bi prva generacija človekovih pravic vključevala tiste, v katere država ne sme posegati, na primer osebno svobodo, prepoved mučenja, svobodo združevanja in izražanja in druge. V to generacijo, nekateri govorijo tudi o klasičnih človekovih pravicah, ki se uresničujejo na ravni posameznika, sodijo predvsem tiste, ki jih je kodificiral Mednarodni pakt OZN o državljanskih in političnih pravicah. V glavnem se tudi prekrivajo s človekovimi pravicami in temeljnimi svoboščinami iz II. Poglavja Ustave RS (členi 14 do 65). V drugo generacijo naj bi sodile ekonomske, socialne in kulturne pravice, ki jih je kodificiral Pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah OZN ([1]). Za te pravice je poleg pozitivnega statusa (država se mora aktivno zavzemati za njihovo uresničevanje) značilno tudi, da se praviloma uresničujejo kolektivno. Neposredno, na ravni posameznika, praviloma niso iztožljive ([2]). V Ustavi RS so to pravice iz III poglavja (Gospodarska in socialna razmerja – členi 66 do 79).

Več težav je pri opredeljevanju tretje in naslednjih generacij človekovih pravic, kjer ni videti jasnih teoretičnih niti praktičnih meril za razvrščanje. Ob tem je treba upoštevati, da se korpus človekovih pravic v zadnjih desetletjih hitro širi in tej dinamiki še ni videti konca. Nedvomno je vključitev načela (ne)diskriminacije pri uresničevanje (vseh) pravic razširila obseg pravic, ki sodijo med človekove pravice. Z vključevanjem načela prepovedi razlikovanja na različnih podlagah, se je pojmovanje človekovih pravic od razmerij država – posameznik, razširilo na zasebni sektor in razmerja med posamezniki; ob tem pa je država dolžna zagotavljati, da do takšnega (diskriminatornega) razlikovanja tudi na teh področjih ne pride. Nekateri (zlasti v državah v razvoju) v naslednje generacije človekovih pravic vključujejo pravico do gospodarskega in socialnega razvoja in ob upoštevanju načela univerzalnosti človekovih pravic pričakujejo pomoč razvitejših.

Pravica do zdravega življenjskega okolja kot človekova pravica

Pakta Združenih narodov iz leta 1966 pravice do zdravega življenjskega okolja posebej ne opredeljujeta. Blizu so posamezne določbe Pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, vendar je očitno, da je bilo v tistem času v ospredju večja in učinkovita raba naravnih virov ter svobodna svetovna trgovina, ne pa varovanje okolja. Tako 1. člen navedenega pakta vsem narodom daje pravici da »…*svobodno razpolagajo s svojimi naravnimi bogastvi in viri, kar pa ne sme biti v škodo obveznostim, ki izvirajo iz mednarodnega ekonomskega sodelovanja*…«. V prvem odstavku drugega člena se države podpisnice zavezujejo, da bodo »…zlasti na ekonomskem in tehničnem področju, v največji mogoči meri izkoristile vire, s katerimi razpolagajo…«. V paktu varovanje okolja in trajnostni razvoj nista omenjena, prav tako o tem ne govori pakt o državljanskih in političnih pravicah. Tudi Evropska konvencija o človekovih pravicah in temeljnih svoboščin (EKČP) posebej ne govori o pravici do zdravega okolja. Vendar je Evropsko sodišče za človekove pravice v nekaj sodbah priznalo posameznikom žaščito pred škodljivimi učinki onesnaževanja okolja v okviru 8. člena EKČP, ki ureja pravico do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja ([3]). V teh primerih je ugotovilo odgovornost držav, ker so opustile (pozitivne) ukrepe, s katerimi bi posameznike in družine zavarovale pred škodljivimi emisijami in s tem zavarovale njihovo pravico do uživanja zasebnega in družinskega življenja. Da pravica do zdravega življenjskega okolja postaja v mednarodnem pravu samostojna človekova pravica, dokazuje tudi predlog Pogodbe o Ustavi za Evropo, ki je v posebnem členu II-97, v Listini Unije o temeljnih pravicah, med solidarnostnimi pravicami opredeljuje tudi varstvo okolja kot politiko Evropske Unije.

Iz pravice do človekovega dostojanstva izvirajo vse človekove pravice. Že prvi univerzalni dokument človekovih pravic – Splošna deklaracija človekovih pravic, ki jo je sprejela in razglasila Generalna skupščina Združenih narodov 10. decembra 1948 (zato na ta dan praznujemo človekove pravice) v prvem stavku Preambule poudarja … *priznanje prirojenega človeškega dostojanstva vseh članov človeške družbe* kot …*temelj svobode, pravičnosti in miru na svetu*. Pravica do dostojanstvenega življenja kot »vrhovna« človekova pravica je temelj za priznanje različnih pravic, tudi takrat kadar niso izrecno formulirane v pravnih aktih. Predvsem ustavna sodišča in ombudsmani človekovo dostojanstvo uporabljajo kot »naravni« vir za priznavanje posameznih človekovih pravic.

---

[1] Oba pakta sta bila sprejeta v Generalni skupščini Združenih narodov 16. decembra 1966, veljati pa sta začela po ratifikacijah leta 1976.

[2] Pravica do dela ali do stanovanja iz mednarodnih paktov ali ustave nista iztožljivi neposredno, ampak v skladu z zakonsko regulativo.

[3] Na primer v zadevah Lopez Ostra proti Španiji iz leta 1994 in Fadejeva proti Rusiji iz leta 2005.

Pravica do človekovega dostojanstva kot vir za priznanje človekove pravice do zdravega življenjskega okolja

Ali lahko govorimo o pravici do človekovega dostojanstva, če ni mogoče zagotavljati zdravega življenjskega okolja? Kaj nam bodo vse državljanske, politične, socialne, kulturne in razvojne pravice, če ne bomo mogli živeti v okolju, ki omogoča zdravo življenje in preživetje povprečne življenjske dobe? Morda bomo (pre)kmalu prišli v položaj, ko bo prav ta pravica postala temelj vseh drugih človekovih pravic? Pravico do zdravega življenjskega okolja lahko v tem pogledu povezujemo s pravico do življenja ali prepovedjo mučenja, ki jo zagotavljajo človekove pravice prve generacije.

Uresničevanje pravice do zdravega življenjskega okolja

Pravica do zdravega življenjskega okolja ima torej elemente prve in druge generacije človekovih pravic, saj vključuje tako pozitivne kot negativne obveznosti držav. Država s svojimi posegi ne sme prekomerno posegati v okolje, hkrati pa ima tudi pozitivne obveznosti za preprečevanje in zmanjševanje onesnaževanja. Lahko rečemo, da razvoj človekovih pravic že gre v to smer, saj se vse več držav zaveda teh odgovornosti. Hkrati lahko ravno pri tej pravici najbolj opravičeno govorimo o univerzalnosti. Pojem univerzalnosti človekovih pravic je nastal v povsem drugačnih razmerah, pomenil naj bi priznavanje temeljnih človekovih pravic vsakomur, ne glede na državno ali politično ureditev v posameznih državah. V primeru varstva okolja pa se srečamo z univerzalnostjo v mnogo bolj otipljivi obliki. Ukrepi glede varovanja okolja v eni državi ne morejo biti učinkoviti, če k enakim ukrepom niso zavezane tudi druge države. Zdravega okolja na tem planetu ne bo mogoče zagotoviti, če k temu ne bodo zavezane vse države. Koncept gospodarskega liberalizma in svobodne svetovne trgovine brez odgovornosti do okolja se je izčrpal oziroma bo moral v prihodnje upoštevati omejitve, ki jih narekuje zaščita življenjskega okolja. Tega se zaveda vedno več držav, vendar uspeha ne bo, če ne bodo k ukrepom za varovanje okolja in zmanjševanje škodljivih izpustov zavezane vse države z obvezujočimi mednarodnimi sporazumi. K temu jih poleg ukrepov na meddržavni ravni (kot je bila zadnja konferenca ZN o podnebnih spremembah), lahko spodbudijo tudi pritiski domače in mednarodne javnosti. In k temu lahko pomembno prispevajo tudi varuhi človekovih pravic oziroma ombudsmani.

V mnogih državah je varovanje okolja ena od prioritet ombudsmanov. Na podlagi spremljanja aktivnosti različnih evropskih ombudsmanov ([4]) ocenjujemo, da so okoljske teme vse bolj prisotne pri njihovem delu. Zanimivo je, da pri tem prednjačijo grški, španski in portugalski varuh, pa tudi nekateri ombudsmani iz vzhodne Evrope. Grški ombudsman ima posebno področje in posebnega namestnika za kvaliteto življenja – *Department of Quality of life*, ki se ukvarja z urbanizmom ter varstvom naravne in kulturne dediščine. Ta oddelek je v letu 2005 prejel 2.608 pritožb, ob tega jih je 1.636 sodilo v okvir njegovih pristojnosti ([5]). Grški ombudsman je tudi pobudnik in organizator mreže evropskih ombudsmanov za zaščito okolja, na enem od takšnih srečanj sem tudi sodeloval.

Naloge Varuha človekovih pravic RS na področju varovanja okolja

In kaj na področju varstva okolja dela varuh človekovih pravic? To je eno od področij dela varuha, kar terja tudi Zakon o varstvu okolja ([6]), ki v drugem odstavku 14. člena posebej določa, da je za varovanje pravice do zdravega življenjskega okolja kot posebnega področja v skladu z zakonom pristojen tudi varuh človekovih pravic.

Varuhinja človekovih pravic dr. Zdenka Čebašek-Travnik, ki je začela svoj mandat februarja 2007, je med svoje prioritete kmalu vključila tudi področje varovanja okolja. K temu so jo spodbudile številne pobude nevladnih organizacij in posameznikov, pa tudi osebna izkušnja v domačem okolju. V vseh primerih je bila v ospredju nemoč posameznika v odnosu do onesnaževalca okolja.

Ker smo nenehno priče onesnaževanja okolja, je pomembno vedeti, *kaj lahko in kaj mora* narediti posameznik v primeru izpusta nevarnih snovi v okolje ali kdaj in kako lahko zahteva posredovanje okoljskega inšpektorja. Poznati je treba tudi ovire na tej poti - in ravno tem oviram bo Varuh človekovih pravic RS posvetil posebno pozornost. Iz analize pobud, prispelih k Varuhu človekovih pravic RS ocenjujemo, da je v Sloveniji ta čas največ težav prav s strani inšpekcijski služb. Pobudniki jim očitajo neažurnost, nekorekten odnos do prijaviteljev in pristransko delovanje v korist onesnaževalcev. Tako se pogosto dogaja, da onesnaževalec utegne začasno zmanjšati emisije nevarnih snovi še preden na kraj onesnaževanja pride inšpektor. A inšpektor ni pooblaščen za odvzem oziroma zajetje vzorcev onesnaženega okolja … Vsi skupaj znajdemo pred težavo, kako oceniti in objektivno izmeriti smrad, ki se širi iz kurjih ali svinjskih farm v bližini večjih naselij. Onesnaževalec vse prevečkrat najde luknje v zakonih ali v predolgih prehodnih obdobjih, in potem lahko brez kazni onesnažuje okolje.

V novembru 2007 je Varuh človekovih pravic RS organiziral posvet Okolje in človekove pravice in o tej temi izdal tudi posebno številko biltena ([7]).

ZAKLJUČEK

Naloga Varuha človekovih pravic RS je, da tudi v Sloveniji jasno in nedvomno opredelimo pravico do zdravega življenjskega okolja kot *človekovo pravico.* Spodbuditi moramo posameznike, da skozi uresničevanje te pravice skrbijo tudi za varovanje našega okolja. Posameznike in predstavnike civilne družbe je treba seznaniti z obsežno in zapleteno zakonodajo s področja urejanja in varovanja okolja. Pokazati moramo na šibke točke pri izvajanju posameznih postopkov in predlagati izboljšave. Javnosti je treba omogočiti bolj aktivno sodelovanje pri pridobivanju okoljske dokumentacije, Ministrstvo za okolje in prostor pa spodbuditi, da zagotovi ustrezno delo inšpekcijske službe (predvsem dovolj inšpektorjev, ki naj delujejo zunaj kraja svojega bivališča).

[4] Iz Internega biltena Evropskih ombudsmanov - *European Ombudsmen Newsletter* na http://euomb.ombudsman.europa.eu/national/news/ in dnevnih novičk - *Ombudsman Daily News*, ki jih izdaja Evropski varuh človekovih pravic.

[5] http://www.synigoros.gr/reports/Annual_Report_2005.pdf

[6] Zakon o varstvu okolja (uradno prečiščeno besedilo) (ZVO-1-UPB1, Uradni list RS 39/2006

[7] Varuh človekovih pravic RS. Brezplačni bilten št. 11, november 2007. Besedilo je dostopno tudi na spletni strani www.varuh-rs.si.

ALI SE ŠE SPLAČA RAZISKOVATI PRETEKLOST PREKMURJA?

pom. akad. dr. Andrej HOZJAN
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

Ko rečem Prekmurje, imam pred očmi celotno pokrajino med Rabo in Muro v njenem historičnem razvoju, oziroma po l. 1919 Porabje in Prekmurje z prav vsemi tukajšnjimi ljudmi ter naravo vred.
Pred dvema letoma sem na redni letni konferenci PAZU v kratkem prispevku o tukajšnji humanistiki (objavljen je v zborniku) razmišljal o potrebnosti oziroma nujni prisotnosti te skupine ved v prekmurskem prostoru. Tudi današnji naslov je dovolj izzivalen in prepričan sem, da je zelo dobro in umestno, zastaviti si ga. Od obeh možnih odgovorov se najprej odločim za varianto - ne, ne splača se.

Argumenti:

- stroka: Ob vprašanju, ali se sedanji slovenski humanistično znanstveni prostor kot tak dovolj ali premalo zanima za tukajšnjo preteklost, imam mešane občutke. Težko je na hitro presoditi. Vrstijo se razne objave, dogodki, pišejo in izdajajo se knjige, celo posamična domača in mednarodna znanstvena srečanja se odvijajo tu. A kaj to pomaga, ko pa se nato pri pisanju vseslovensko zastavljenih sintetičnih del ali le delnih pregledov neke določene snovi na to pokrajino kratkomalo pozabi ali se je le bežno dotakne na recimo pol- do ene strani besedila. Primerov – tudi najnovejših – je več in jih ne bom posebej našteval, kot exemplum pa naj bo recimo novo obsežno delo Novejša slovenska zgodovina 1848-1991 s čez 900 stranmi v izdaji Ljubljanskega Inštituta za novejšo zgodovino (2005), kjer je vsebinsko posebej Prekmurju s Porabjem vred namenjenih manj kot deset strani, v popisu literature in avtorjev pa je navedeno vsega eno samo delo(knjiga, razprav sploh ni!) kakega od živečih prekmurskih profesionalnih zgodovinarjev, pa še en tekst o letu 1991! Noben, še tako sodoben in vrhunsko opredeljen koncept tovrstnega besedila si preprosto ne bi smel privoščiti takega ravnanja, saj je s tem še enkrat več dokazal, da tako razmišljajočega zgodovinarja dogajanje v tem prostoru s specifičnim historičnim in etničnim razvojem ne zanima oziroma da zanj nima primerne teže kljub bistvenim spremembam v načinu razmišljanja o državotvornih procesih v obravnavanem obdobju. Iz tega namreč jasno sledi dvoje: kam bosta svojo pozornost usmerjala zainteresirana javnost in stroka, in kot končna posledica zamiranje dela historičnega spomina v javnosti.
Zgodovinopisje in ta stroka sta v Sloveniji že lep čas na stranskem tiru zanimanja javnosti, razen seveda obravnave dogajanja v zadnjih 65 letih, ki imajo, kot vemo, še dandanes čisto konkretne premoženjskopravne posledice. Zato pa je stroka že kar lepo spolitizirana – zgodovinarji so postali politiki in obratno. V njej vladajo huda temeljna medsebojna nasprotja, saj je kadrovsko gledano čez 90 % profesionalcev = dr. zgodovine specializiranih za 19. in 20. stoletje, od te mase pa kakih 80/85 % za 20. st. ali v celoti: od trenutno kakih 150 doktorjev zgodovine, morda nekaj več, nas je čez 85 % strokovno »doma« v 20. st. stoletju. Politika, predvsem ministrstvo za znanost/visoko šolstvo ter njegova Javna ARRS nas močno usmerjeno kadrira, saj z izbiro mentorjev iz tega obdobja dirigirano viša število mladih raziskovalcev na prav tem stoletju. Hkrati dobijo raziskovalni projekti o tem času daleč največji del sredstev. Število doktorjev iz tega časa hitro, skoraj nekontrolirano narašča.
Kaj to pomeni za samo stroko, mi ni treba poudarjati – to vodi počasi, a zanesljivo v njeno osiromašenje ali drugače rečeno delni propad. Stroka doživlja tudi zelo nenadne preobrate: npr. še pred desetletjem sta v Sloveniji bila dva univerzitetna oddelka za študij zgodovine, sedaj so štirje – konkurenca dela! Ali pa: letos pomladi je ena ljubljanska kolegica, direktorica INZ, z obljubljeno osebno podporo ministra hotela doseči ustanovitev centralnega slovenskega nacionalnega inštituta za zgodovino, ki naj bi – po njenem načrtu - dobil pristojnosti za razdelitev prav vseh raziskovalnih sredstev v zgodovinopisju, sam inštitut pa bi lahko organiziral dodiplomski in podiplomski študij stroke ter celo sam podeljeval habilitacije, z drugimi besedami: na enem mestu bi naj nastala samostojna univerza za zgodovino z vsemi pristojnostmi, pa še celoten raziskovalni denar, namenjen stroki, bi imeli pod kontrolo. Predlog je na strokovnem svetu ministrstva sramotno propadel, saj ga ni podprl niti eden od 15 povabljenih zunanjih strokovnjakov. Hvala bogu, si mislim, a le zaenkrat! Če povzamem: splošno stanje v stroki je slabo; glede Prekmurja se je sicer začelo popravljati prav v zadnjih nekaj letih, a le po zaslugi posameznikov, čustveno navezanih na ta prostor.

- državna plat: še naprej – kot že toliko desetletij nazaj – ni prišlo do preskoka na višje, institucionalne ravni delovanja: ta hip tu še ni matičnih raziskovalnih institucij. Osrednjih ljubljanskih in tudi mariborskih institucij pa prostor očitno ni zanimal v tolikšni meri, da bi se lotile načrtne vzgoje domačih vrhunskih kadrov. Zato tudi ni toliko načrtne in kontinuirane raziskovalne usmerjenosti v prostor. Ker ni tega, tudi načrtno pridobljene novejše znanstvene produkcije v obeh centrih ni oziroma se je pravkar začela. Rezultat: v pisanju/govorjenju o tukajšnjih historičnih procesih se še kar naprej obnavljajo zastareli in povsem zgrešeni obrazci. Hudo opazno je to seveda tedaj, ko se kaj takega zgodi samemu predsedniku slovenske vlade v njegovem lanskoletnem govoru na proslavi 17. 8. v Beltincih.(govor je na www. straneh predsednika Vlade.) Država je v zadnjem desetletju močno zmanjšala obseg sredstev za visoko šolstvo in raziskovanje, še posebej je to očitno v humanistiki. Sedaj obljublja, da bo drugače, a denar se kljub temu še bolj kot doslej večinsko steka v naravoslovno-tehnične raziskovalne institucije. Pri tem bi le omenil, kako zanosno smo o naši preteklosti govorili v osamosvojitvenem obdobju, ko je le-to seveda služilo aktualnim ciljem. Zdaj smo samostojni, zgodovine, sploh starejše, ne potrebujemo več, še huje, njeno pomembnost za nacionalno identiteto vsaj slovensko govorečih državljanov–obe manjšini imata namreč impozantno zaledje matičnih narodnih držav - minimiziramo.
Dokaz je stanje te vede v našem izobraževalnem mehanizmu do konca srednje šole in na maturi: medtem ko ima prav vsaka država od naših sosed in še mnoge druge zgodovino za obvezni predmet na maturi, kar pomeni seveda tudi primerno težo predmeta, temu v RS ni tako – zgodovino imamo le za izbirni predmet, ki ga sicer dijaki množično izbirajo, a povprečne ocene so zaskrbljujoče. Temu primeren je dokaj nizek splošni nivo poznavanja stroke novopečenih študentov ob vpisu. Ali pa drug vnebovpijoč primer: stroka je na moji ustanovi UM l. 2000 pridobila status vede, pomembne za slovensko nacionalno samobitnost in kulturo. Lepo in razumljivo, saj je tako že dolgo prej bilo tudi v Ljubljani in še v Kopru. A ni vrag, nenadoma se je univerza brez kakega pojasnila odločila drugače in januarja 2005 stroki ta status odvzela ter ga dodelila drugi humanistični stroki na UM – hungaristiki! Po prvem šoku smo spoznali, da so

dobesedno zatajili tisti, ki bi morali takoj in na ves glas opozoriti javnost, kaj se pripravlja, pa niso!

- lokalno okolje: je še zmeraj premalo zainteresirano za načrtne oblike humanističnega delovanja in raziskovanja zgodovinske preteklosti, medtem ko je npr. dovzetnejše za etnografske in druge vsebine. Obstoječa dejstva so bolj kot ne nenaklonjena načrtnemu projektnemu delu, če dam za primer le pravcato kalvarijo osrednje pokrajinske knjižnice za pridobivanje osnovnih sredstev. Jasno mi je, da tukajšnji ljudje vidijo kopico večjih problemov in težav, kot je trenutno stanje tukajšnje humanistike. zato vzdušje ni primerno, predvsem manjka občutek potrebnosti tovrstnih raziskav. Predvsem zamerim tako državi kot lokalnemu okolju hkrati z gospodarstvom, da niso zmogli ustvariti več samostojnih raziskovalnih delovnih mest. O tem več pozneje.

Varianta – da, splača se raziskovati:

- stroka: kratek pregled dosežkov o preteklosti Prekmurja v zadnjih 15-20 letih. Prav zablestela je arheologija, ki je to pokrajino sedaj potisnila na svetovne arheološke karte - postala je evropska prazgodovinska lokacija najvišje stopnje. Tolikšno število novih mlajšekamenodobnih, bakrenodobnih in zgodnjesrednjeveških najdišč na tako majhnem prostoru in s tako čudovito ohranjenimi artefakti je osupnilo tudi največje optimiste. Odkritja so tako bistvena, da moramo ob knjigi z naslovom Arheološka topografija Prekmurja, ki jo je kolegica Irena Šavel izdala pred dobrim desetletjem, že razmišljati o njeni novi izdaji, saj bo večji del vsebine doživel občutne dodatke. Namnožile so se tudi objave razprav in drugih arheoloških publikacij. Z odkritji je lahko soboški pokrajinski muzej v zadnjih letih pripravil nekaj resnično vrhunskih arheoloških razstav. Njihove pomembnosti za ta prostor pa se le malokdo popolnoma zaveda, zato o tej kompleksni problematiki več pozneje.
Domače zgodovinopisje je to obdobje začelo z zborovanjem slovenskih zgodovinarjev v MS 1990, drugim te vrste doslej po l. 1961. od večjih prireditev je tu bilo še nekaj manjših in večjih domačih in mednarodnih simpozijev (Ljudje ob Muri v Lendavi 1995, v MS pa simpozij ob 80-letnici priključitve Prekmurja in simpozij Mogersdorf/Modinci), ki so vsi tudi doživeli izdaje zbornikov prispevkov. Od znanstvenoraziskovalne produkcije je treba poudariti začetek izhajanja Zbornika soboškega muzeja, ki je po osmih številkah postal najvidnejša humanistična in sploh interdisciplinarna serijska publikacija vzhodno od Maribora in Ptuja. Zbornik je muzejsko dete in priča o tedanji želji tukajšnjega ozkega humanističnega kroga, da bi se vendarle nekaj premaknilo na polju produkcije. Z nekaj dodatnimi sredstvi in spremembami v smeri dvojezičnosti bi lahko postal prava interdisciplinarna-humanistična znanstvena revija po vzorcu primorske revije Annales in bi z dvema številkama letno lahko prišel v redno državno financiranje.
Hkrati so se v tem času pojavili nekateri novi raziskovalci in pisci, ki o raznih vidikih prekmurske zgodovine kontinuirano objavljajo članke v domačih in tujih znanstvenih revijah – mednje štejem tudi sebe. Nekaj jih je iz teh vsebin celo doktoriralo: kolegica Darja Kerec iz srednjeveške zgodovine o gornjelendavski visokoplemiški družini Seči, in štirje kolegi, vsi iz 20. st.: Göncz László iz položaja prekmurskih Madžarov med 1919-1941, Kovacs Attila o ponesrečeni izvedbi agrarne reforme v dolnjelendavski okolici po 1. SV, Peter Štumpf o publicističnem narodnoafirmativnem delovanju Jožefa Klekla st., in Stanislav Zver o slovenstvu Jožefa Klekla st. v luči medvojnih in povojnih obtožb na njegov račun. Razen Kerecove in Zvera so ostali trije že izdali disertacije v monografski obliki. Od raznih monografij je nadalje izšlo več del s krajevnozgodovinsko oziroma krajevnožupnijsko, verskozgodovinsko in umetnostnozgod. tematiko izpod peresa enega avtorja, manj pa v obliki zbornikov, ki jih seveda tu ne morem naštevati. Kvaliteta teh del je dokaj različna, od vrhunskih raziskovalnih do le povzemanja že znanih in objavljenih dejstev. nastajati so začeli celo dvojezični slovensko-madžarski zgodovinopisni zborniki. Nadalje so izšla nekatera posebna dela kot so izbori že objavljenih besedil, npr. Ivana Zelka in Matije Slaviča, pa spomini več tukajšnjih župnikov, npr. Ivana Jeriča in Matije Zadravca, pa ozko specializirane knjige kot sta npr. Zgodovina prekmurskega bančništva, dve deli o prekmurskem letalstvu ter pilotih, pa kartografski podvig Prekmurje na jožefinskih vojaških kartah idr.
Mnogo je različnih obsežnejših in drobnejših publikacij iz muzejske, etnografske, jezikoslovne ter sorodnih strok, ki vključujejo tudi zgodovinske vsebine, dalje časopisnih člankov v slovenskih in madžarskih narodnostnih medijih. Nekaj slovenskih ter drugih raziskovalcev – avstrijskih, madžarskih in hrvaških, ki se sicer drugače ne ukvarjajo s Prekmurjem, pa je dele svojih posamičnih razprav posvetilo temu prostoru, kot npr. kolega Miha Kosi in Žarko Lazarević. Majčken, a pomemben delež v domači produkciji imajo tudi slovensko pisane objave porabske Slovenke Marije Mukič Kozar. Zadnja leta se je občutno povečalo tudi zanimanje arhivske str za prekmurski konec – izhajati so začeli inventarji posamičnih zbirk virov in druga arhivska literatura.
V celoti gledano velja, da je produkcije mnogo več kot pred 20 leti in to je pohvalno, a to dejstvo prav nič ne spremeni moje prejšnje kritike o pomanjkanju načrtnega dela. Pomembno je še eno dejstvo- v tej količini je sorazmerno malo povsem novih spoznanj, temelječih na študiju novih še neuporabljenih virov.

Sosednja madžarska historiografija je od konca 80-ih let 20. st. v zvezi s Prekmurjem napravila bistven korak naprej v primerjavi s prejšnjim stanjem: znova ga je začela ideološko neobremenjeno obravnavati kot nekdaj sestavni del ozemlja kraljevine Madžarske in ga kot takega vključevati v svojo bogato produkcijo. Ta produkcija seveda nastaja na nivoju tako raziskav celotnega nekdanjega državnega ozemlja, ali na nivoju velike prekdonavske regije, ali na županijskem ali le na krajevnozgodovinskem nivoju. To hkrati pomeni, da se je pri sosedih izredno razširil krog avtorjev, pišočih o raznih historičnih vidikih skupne zgodovine, tudi o vseh obdobjih vključno z 20. stoletjem, zato je količina informacij postala že zelo težko pregledna. Novo znanje se publicira ne le v obeh sosednjih županijah, ampak tudi v ostalih znanstvenih centrih Madžarske na čelu z Budimpešto. Prav tega dejstva se mora zavedati vsak, tudi slovenski raziskovalec, saj brez upoštevanja te literature ni prave = celovite znanosti. Tako postaja iskanje celovitih informacij o produkciji prava avantura, ki pa jo uspešno kanalizirajo mnoge novosti na polju elektronskih medijev, predvsem interneta in CD-jev. Tam se najde danes že ogromno stvari, ki jih aktivni raziskovalec lahko s pridom uporabi, ne da bi za to moral zaviti v tamkajšnje knjižnice ali arhive. Posebej sosednji arhivi so se dokaj posodobili in olajšali dostop do marsikaterega vira, tako da z veseljem sprejmejo goste, zanje imajo v okviru arhiva zmeraj na voljo tudi posebne sobe za nočitev po zelo ugodni ceni ali kar zastonj, so zelo gostoljubni.
Prav ta pospešen in neomejen pretok informacij čez državne meje je lahko močna spodbuda k načrtovanju novih skupnih projektov ter seveda za kontinuirano arhivskoraziskovalno delo.

- <u>država/matično lokalno okolje:</u> kljub kritičnim besedam malo prej seveda moram izpostaviti tudi svetle točke – spodbude iz prestolnice, iz Maribora in iz lokalnega miljeja, do katerih je prišlo po 1991. To so: obnova soboškega gradu in pridobitev boljših delovnih pogojev tamkajšnjega muzeja, obnova dolnjelendavskega, gornjelendavskega in rakičanskega gradu, dela se še beltinski grad; ustanovitev podružnice PAM v Dolini pri Lendavi, ki bi lahko predstavljala del bodoče pokrajinske arhivske mreže. Spomnim naj tudi, da je PAM že l. 1991 v sodelovanju s sosednjima županijskima arhivoma v Sombotelu in Zalaegerszegu organiziral prvi mednarodni arhivski raziskovalni tabor, letošnji, ki se je odvijal konec junija, pa je tako bil že 17. – dogajal se je na področju občine Črenšovci; zgraditev nove soboške knjižnice, ki lahko – z nujnimi spremembami na izobraževalnem polju – postane nosilec širše zasnovane humanistične dejavnosti v sodelovanju z drugimi ustanovami; in končno pojav prvih konkretno raziskovalnih točk v pokrajini, tako enote ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja v Lendavi, in enote ZRC SAZU v Petanjcih na nekdanji Šiftarjevi domačiji, ki pa bo do začetka rednega dela še potrebovala nekaj časa. Omeniti hočem še ustanovitev PAZU pred petimi leti, ki je zastavila načrt dela posebej tudi na regionalno usmerjeni humanistiki in katere prvi večji projekt – to pa bo znanstvena monografija o prekmurski zgodovini do danes – pravkar že poteka.

Med posredne spodbudne momente prištevam še pojav tukajšnje zasebne nizkoproračunske založniške dejavnosti, in pa ustanovitev soboške RMK škofije, ki je že v samem začetku z izdajo strokovnega pregleda zgodovine rimokatoličtva v pokrajini napovedala, da bo po svojih močeh podpirala raziskave. Da ne bom delal krivice: tudi pri drugih tu delujočih verskih skupnostih so v tem času precej naredili za boljše poznavanje lastnega zgodovinskega razvoja! Na UM je letos nastala nova FF, ki bi lahko s primerno podporo in dogovarjanjem postala nosilka izobraževanja vrhunskih humanističnih kadrov iz pokrajine. Ta trenutek na njenem oddelku za zgodovino študira pet prekmurskih podiplomskih študentov, in kar je najbolj razveseljivo – študirajo na različnih časovnih obdobjih, se pravi ne le iz 20. st., temveč tudi npr. na obdobju od 16.-18. st. Bistvena sprememba z državne strani pa šele prihaja v obliki ustanovitve pomurske regije, ki bo lahko na tej ravni kandidirala za raziskovalna sredstva tako države kot tudi EU. Svetle točke torej so, a glede na primerjalno stanje v drugih slovenskih okoljih bi jih moralo biti več in zgodnejših.

Perspektive, alternative – take in drugačne

Prehajam na vprašanja, zapisana v napovedniku predavanja. Vprašanje o področjih oz. tematikah nadaljnjega zgodovinskega raziskovanja imam za ključno v smislu usmerjenega načrtnega projektnega dela. Dejansko je stvar v zgodovinopisju preprosta: novo znanje nujno nastaja na osnovi novih virov in uporabljene literature. O razpoložljivih virih za prekmursko zgodovino vemo zaenkrat še zelo malo, saj se tudi v naših arhivih, predvsem v PAM, ki zakonsko pokriva to področje, doslej nihče študijsko ni specializiral prav zanje in je bilo to prepuščeno peščici entuziastov, kot so bili Ivan Zelko, Ivan Škafar ali Franc Šebjanič, in v Mariboru že umrli prof. Antoša Leskovec, človek, ki je 20 let načrtno popisoval prekmursko gradivo v fondu MS-stolnega sodnika in okrajnega glavarstva iz 2. pol. 19. st. Problem je čisto tehnične narave, saj se daleč največja količina uporabnega gradiva nahaja v treh sosednjih arhivih – obeh županijskih in v škofijskem arhivu v Sombotelu, ki pa ta trenutek še ne premorejo celostnih vodnikov po njihovih arhivskih fondih. Tako je za skorajda vsako podrobnejšo informacijo o gradivu treba priti naravnost v arhiv ali kontaktirati njihovo strokovno osebje. Dobra stran sicer gostoljubnih sosedov je, da so veliko materialov, predvsem starejših, že mikrofilmali in jih tudi konkretno zaščitili.

A gradiva je precej tudi drugod, v raznih drugih madž. arhivih in v arhivih drugih sosednjih držav, od Avstrije, Češke, Slovaške, Hrvaške in tja do Romunije. Zato bom odgovor na vprašanje kaj raziskovati razširil z mnenjem o nujnosti ustvaritve lastne regionalne arhivske mreže v smislu dveh sodobnih manjših področnih arhivov, od katerih bi eden imel sedež v MS, drug pa v Lendavi. V njih zaposleni strokovnjaki bi morali načrtno evidentirati vse vrste izvirnega gradiva o pokrajini. Ustanovitelj bi nedvomno morala biti bodoča regija, ki bi za ta namen nujno morala pridobiti ustrezno državno in lokalno podporo. Oba arhiva bi imela za eno od ustanovnih nalog akumulacijo znanja o razpoložljivem gradivu čez državne meje ter nato ustvarjanje virtualne zbirke materialov, dostopnih prek sodobnih elektronskih naprav. To ni utopija, ampak bo – če razmišljamo ne dva-tri temveč pet-šest korakov naprej – postala stvarnost, če ne prej, pa tedaj, ko bodo tukajšnje upravne institucije odkrile, da zaradi vsakdanjih potreb in zakonskih predpisov nujno potrebujejo lastne subregionalne arhive ali vsaj en regionalni arhiv.

Ergo, menim, da so optimalne vsebine nadaljnjih historičnih projektnih raziskav tiste, o katerih viri obstajajo in jih lahko v prihodnje s sodobno tehniko v večjih količinah prenašamo v tukajšnje okolje. Le tako vidim zagotovitev možnosti nemotenega in kontinuiranega dela. Če grem ad konkretum, so osnovne skupine vsebin v grobem in časovno gledano od visokega srednjega veka naprej do danes: kolonizacijski, migracijski in etnični procesi v prostoru in iz prostora; vrste materialne produkcije in človekovo načrtno spreminjanje narave; lastniškoposestne razmere; oblike obvez, dajatev in obdavčitev prebivalstva; zunanja in notranja ogrožanja domačega prebivalstva; delovanje regionalne, županijske in državne uprave; krajevno zgodovinopisje; oblike ter ustanove duhovnosti in religioznosti; socialna struktura prebivalstva; šolstvo, kultura in umetnost. Za vsako od naštetih obstajajo viri in literatura. Posebno poglavje bi moralo biti načrtno izdajanje najdragocenejših oziroma reprezentančnih virov. Z njimi se celotni javnosti predstavi bogastvo njihove sporočilnosti.

Predvidoma prihodnje leto bo v okrilju prej omenjene PAZU sledila prijava večjega humanističnega interdisciplinarno usmerjenega projekta o kompleksnih interakcijah med skupnostjo, posameznikom in religioznostjo v preteklosti Prekmurja. PAZU ima prav vse potrebno – razen denarja – za ustanovitev samostojnega zgodovinskega ali celo širšega humanističnega inštituta s sedežem v MS. Tak inštitut ne bi bil nič novega v SV Sloveniji, saj je npr. v MB pred dvema mesecema nastal zgodovinski inštitut dr. Franca Kovačiča pri istoimenskem zgod. društvu, ki je že takoj nastavil eno petinsko redno zaposleno sodelavko ter že pridobil in izvaja prve raziskovalne projekte. Predvsem pa taka ustanova ne bi bila direktna konkurenca bodoči petanjski enoti ZRC SAZU, ki seveda še dolgo ne bo mogla razmišljati o širše zastavljenih raziskovalnih projektih. Tu so sta še soboški pokrajinski ter lendavski grajski muzej in soboška knjižnica. Posebej slednja hrani v svojih trezorjih starejše zgodovinsko gradivo o zemljiškem gospostvu in trgu MS res izjemne vrednosti-take, da je jaz podobne v madžarskih arhivih trenutno ne poznam, ki je širši javnosti skoraj popolnoma neznano, in bi si vsekakor zaslužilo kompleksno objavo. Morda pa je prava možnost za to v naslednjih letih v okviru sodelovanja z Mariborom kot evropsko kulturno prestolnico 2012. Omeniti moram še

Zavod za kulturo madž. narodnostne skupnosti, ki je v tem času izdal kar več zgodovinopisnih del.

Kadri – kako do njih!

Osrednja točka tako zgodovinskoraziskovalne kot tudi arhivske problematike so zmeraj na prvem mestu primerno usposobljeni ljudje. Problem je naslednji: Kako bi moral biti usposobljen raziskovalec prekmurske zgodovine/arhivist, in sicer obdobja pred prelomom l. 1919, da bi mu brez ugovora lahko priznali nivo resnične vrhunskosti? Pravim bi, kajti v Sloveniji danes jaz takega ne vidim. Sam se nikakor nimam za vrhunskega, saj mi do te usposobljenosti še nekaj bistvenega manjka. Problem bom skušal razložiti s pomočjo principa pisanja originalnih virov iz časa od poznega srednjega veka do 1919. Temelj usposobljenosti je znanje vseh jezikov, ki so jih v teh stoletjih na tukajšnjem prostoru govorili, zapisovali in brali ne glede etnično poreklo posameznika. Do 16. st. prevladuje kot jezik zapisov skoraj izključno latinski, tedaj se mu pridružijo še tedaj aktivni jeziki nemški, madžarski in češki ter slovaški - seveda vsi v tedanjih zapisovalnih variantah, nato pa v naslednjem stol. še tedanja oblika prekmurskega slovanskega dialekta. Do konca 1. SV so vsakdanje aktualni jeziki virov vsaj trije-madž, lat in nemš.
Danes, ko poznamo zapise v vseh omenjenih jezikovnih oblikah, jih morata torej vrhunski raziskovalec/arhivist obvladati v njihovih aktualnih oblikah, da bi lahko brezhibno delala z vsemi vrstami virov. Druga stopnja usposobljenosti pa je primerno dobro poznavanje historičnega razvoja tako madžarske države in ožjega področja severnega Prekdonavja v vsaj enem določenem zgodovinskem obdobju, za katerega bi se specializiral, kot tudi poznavanje hkratnih razmer v prostoru na desnem bregu Mure, kar pa se pridobi s študijem dosedaj izdane literature/virov znova v vseh teh jezikih! Ko vse premislimo, dodamo, odvzamemo in kompariramo, pridemo do zanimivega spoznanja: tako kot je preteklost tega prostora kompleksna, večplastna, po domače zamotana, je tudi usposabljanje za vrhunskega raziskovalca kompleksno, večplastno in drago. Ker menim, da se kolikor toliko spoznam na preteklost celotnega prostora med recimo Furlanijo in Tržaškim zalivom ter Istro, Celovško in Graško kotlino na s in Kolpo ter Sotlo na jugu, lahko zatrdim, da so primorski kolegi nekako v podobni poziciji, za osrednjeslovenski del in pa tu do Mure so zadeve lažje, za Prekmurje pa so nam nemadžarom sploh najtežje zaradi nujnega znanja madžarskega jezika, ki je sicer – zdaj to že vem – zelo izpoveden in lep ter glasoslovno dokaj enostaven jezik, pa vendar težek za učenje.
A tudi naši sosedje imajo seveda podobne probleme z učenjem latinščine ter nemščine in branjem tedanjih zapisov. Tudi tam in med gradiščanskimi kolegi je še danes izjemno malo takih vrhunskih ekspertov kapacitete npr. enega Istvana Bariske, arhivista in zgodovinarja v Kőszegu, ali pa Haralda Pricklerja iz arhiva v Eisenstadtu – oba sta dobesedno živi legendi raziskovanja zahodne Madžarske. Zato, če končam s kadri: začeti se mora z lastno intuicijo ter voljo najpozneje v srednji šoli, na fakulteti se jezikovno izpiliti ter začeti z branjem originalnih virov, nato pa v podiplomskem študiju kompleksno širiti oba nivoja. Gre za princip postopnosti – tega se ni mogoče usposobiti v dveh-treh letih!
Lahko bi jih usposabljali na UM, kjer v okviru rednega študija zgodovine namenjamo nekaj malega več pozornosti temu prostoru kot drugi oddelki in imamo tudi vse potrebne jezikovne predispozicije, v arhivih v Ljubljani in Mariboru ter nujno vsaj delno tudi pri sosedih, npr. kako študijsko leto ali celo eno od obeh podiplomskih stopenj. Kot idealni oziroma edini možen način stopnjevanega usposabljanja vidim zagotovitev posebnih štipendij bodisi s strani države ali matičnega okolja ter raziskov. inštit. Bodoča regija bo zato nujno morala prevzeti večji delež iniciative prav v tej smeri.

Za konec: V matičnem okolju, predvsem v tukajšnjem šolstvu, hkrati pa tudi v gospodarstvu in lokalni samoupravi, bi se nujno moralo spremeniti razmišljanje o vlogi in o nadaljnjem razvoju lokalno usmerjenega zgodovinopisja, pa tudi ohranjene nepremične dediščine. Osnova vsega je sodelovanje in trden dogovor teh dejavnikov, saj le tako načrtno zamišljeno in vodeno delo lahko zagotavlja rezultate. Nemogoče je recimo, da si katerakoli prekmurska občina zaželi npr. izdati občinski zbornik, hkrati pa ne želi nič več spodbujati humanistike kot dotlej. Nič manj čudno je recimo imeti v pokrajini množični ter ob njem še posebej vrhunski turizem, se pravi turiste, ki jim ne zmorejo predstaviti npr. vrhunskih dosežkov tukajšnje arheologije *in situ*. In tako gre npr. enkratna ideja o državnem arheološkem centru kolegice in letošnje Valvasorjeve nagrajenke Šavlove v nič. Ko so letos pomladi na Gorenjskem tik ob gradbišču tamkajšnje avtoceste arheologi odkrili odlično ohranjeno poznoantično *villo rustico*, je tamkajšnji ugledni arheolog že čez deset dni na TV suvereno razlagal načrte v zvezi z njo–najprej sprememba vseh prostorskih načrtov in trase avtoceste, nato konzervacija in trajna možnost ogleda.
Nauk iz tega - kar je očitno možno na Gorenjskem, je povsem nemogoče in neverjetno v Prekmurju! Kaj pa če bi tukajšnjim turističnim in občinskim veljakom predočili možnosti povečanega stalnega dotoka turistov iz Evrope prav zavoljo arheološke dediščine – le dobro tržiti jo je treba znati, in to v tako idealnih pogojih, kot so tu, najdišča so namreč skorajda pred pragom MS! S to dediščino je nekaj preprosto treba narediti, saj je lahko – ko se jo enkrat uredi – kura, ki trajno nese zlata jajca. In prav to, jajca – a v smislu saj vemo plodnosti in uspešnosti, bo treba imeti, ko se bomo o takih zadevah pogovarjali v bodoče.
Hkrati se ne morem strinjati še z marsičem v okviru ohranjanja dediščine in preteklosti, npr. s sedanjim potekom revitalizacije gradu pri Gradu na Goričkem. Če naj bi tja prihajali turisti iz Evrope, potem mora upravljalec nujno poskrbeti za občutno boljše informacijsko-prometno usmerjanje do objekta, saj je to ta trenutek pod vsakim nivojem. Tudi za ime objekta sem že predlagal spremembo: sam grad, ki je tu v starejših oblikah stal že pred skoraj 800 leti, ko naselja pod njim seveda še nikjer ni bilo, se je imenoval grad Gornja Lendava, naselje je jasno dobilo ime po njem, a so mu domačini zmeraj rekli izključno »grad«, to je bilo do 1952 ko je tedanja oblast nenadoma spremenila ime naselja in očitno se je to novo uradno ime oprijelo tudi samega gradu. No ja, v komunizmu je bilo mogoče prav vse, če ste kdaj morda poslušali radio Erevan. Pomislite torej, kaj moram jaz znancu od drugod reči, če mu hočem razložiti, kaj naj si pride pogledat: poslušaj, obišči grad Grad pri Gradu na Goričkem. To me bo krivo pogledal - to je zagotovo svetovni unikum in zaradi neprepoznavnosti imena traparija brez primere. Medtem ko zgodovinska stroka grad tako ali tako še dalje povsem upravičeno imenuje z njegovim historičnim imenom, upravljalec ne spremeni nič.

GOZDNA VEGETACIJA POMURJA NA VEGETACIJSKI KARTI

pom. akad. dr. Andraž ČARNI, Petra Košir, Lojze Marinček, Aleksander Marinšek, Urban Šilc, Igor Zelnik
Biološki inštitut, ZRC SAZU

Metode

Vegetacije je skupek, združba rastlinskih vrst na določenem območju. Prispevek obravnava razširjenost gozdnih združb na območju Pomurja, ki smo preučili in skartirali po standardni Braun-Blanquetovi metodi. V začetni fazi smo opredelili gozdne združbe in sicer smo izbrali v gozdovih homogene ploskve, na njih smo popisali rastlinske vrste in po določeni lestvici ocenili pokrovnost vsake rastlinske vrste. Nato smo vse popise uvrstili v tabele in te tabele primerjali z drugimi sorodnimi in sosednjih območij ter ugotovili, katere združbe se na raziskovanem ozemlju pojavljajo. Nato smo ugotovljene združbe še prenesli na karto merila 1:50.000.

Gozdna vegetacije Pomurja

Naravna vegetacija gričevnatega sveta so bukovi gozdovi. Gozd bukve in pravega kostanja (*Castaneo-Fagetum)* je na revnih zakisanih tleh; gozd bukve in navadne grašice (*Vicio oroboidi-Fagetum)* pa na boljših s hranili bogatejših tleh. Zaradi ekstenzivnega gospodarjenja in goste poseljenosti je potencialno naravna vegetacija v veliki meri spremenjena. Veliko gozdov je bilo izkrčenih v urbane in kmetijske namene. Na precejšnjem delu so prevladali sekundarni gozdovi rdečega bora in okroglolistne lakote (*Galio rotundifolii-Pinetum).* Bukovi gozdovi so se delno ohranili na osojnih strmih pobočjih. Na prisojnih pobočjih so pogosto vinogradi. Gozdovi na ravninskem delu so bili izkrčeni v korist kmetijskih obdelovalnih površin, gozdovi ob potokih pa v korist travnikov.

Shema naravne vegetacije v Pomurju.

Vegetacijska karta gozdnih združb Murska Sobota.

Na ravninskem delu, na pleistocenskih terasah, ki so zunaj vpliva poplavne in zastajajoče vode, so razširjeni mezofilni gozdovi gabra in črmse (*Pruno padi-Carpinetum betuli*) in acidofilni gozdovi navadnega gabra in borovnice (*Vaccinio myrtilli-Carpinetum betuli*). V depresijah, kjer zastaja padavinska in talna voda, prevladujejo močvirski gozdovi, predvsem gozdovi hrasta in kovačnika (*Lonicero caprifolii-Quercetum roboris*) ter jelše in podaljšanega šaša (*Carici elongatae-Alnetum glutinosae*). Na ravninskem delu so na manjših površinah vse zgoraj naštete združbe in še nekatere druge, ki so degradacije oz. sukcesijski nizi zgoraj navedenih združb. Tako je združba jelše in migaličnega šaša (*Carici brizoides-Alneutm glutinosae*) na rastiščih gozdov hrasta in kovačnika in gozdove jesena in črmse na rastiščih, kjer je nivo talne vode že toliko upadel, da gozdovi črne jelše in podaljšanega šaša postopoma izginjajo in lahko pričakujemo razvoj proti hrastovim gozdovom.

Na bregovih reke Mure pa najdemo naslednjo zonacijo. Ob reki je pas, ki ga gradijo vrbe (*Salicetum albae*), višje je združba bresta in jesena (*Fraxino-Ulmetum laevis*) in najvišje, na meji s pleistocensko teraso združba doba in košeničice (*Genisto elatae-Quercetum roboris*).

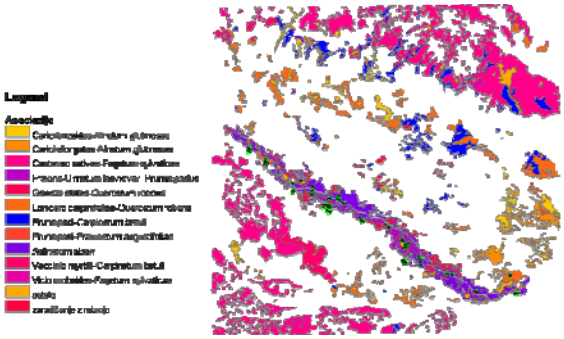

VIRI:

Lojze Marinček, Andraž Čarni, Petra Košir, Aleksander Marinšek, Urban Šilc, Igor Zelnik (v pripravi) Komentar k vegetacijska karta gozdnih združb Slovenije 1:50.000 – list Murska Sobota, karta, zgoščenka.

ZAPOSLOVANJE TUJCEV V POMURSKI REGIJI

pom. akad. dr. Janez MALAČIČ
Ekonomska fakulteta Univerze v Ljubljani

UVOD

V drugi Jugoslaviji je bila Slovenija privlačna za priseljevanje iz vseh ostalih delov federacije, selitev z drugimi državami pa ni bilo veliko. Z razpadom SFRJ in osamosvojitvijo Slovenije pa so se razmere spremenile. Nova država je leta 1992 sprejela Zakon o zaposlovanju tujcev (Ur. List RS, št. 33/92). V prvih letih so mnogi delodajalci tudi z njegovo pomočjo reševali problematiko presežnih delavcev. Takšno stanje pa ni trajalo dolgo, saj se je že sredi 1990ih let ponovno pokazala potreba po zaposlovanju tujcev v Sloveniji. Leta 2000 je bil sprejet sedaj veljavni Zakon o zaposlovanju in delu tujcev (ZZDT) (Ur. List RS, št. 66/2000), ki je bil v celoti uveljavljen z letom 2001. Število vseh delovnih dovoljenj (DD) izdanih tujcem je bilo že konec leta 1992 visoko in je znašalo 36.634. Bilo je posledica spremembe statusa številnih ljudi, ki so se iz takšnih ali drugačnih razlogov znašli v vlogi tujca. To število se je v letih od 1994 do leta 2000 gibalo med 34.768 in 40.320. Bilo je na ravni okrog 4,0 % aktivnega prebivalstva, nekaj pod 6 % plačanih zaposlenih, dobrih 30 % registrirano brezposelnih in nekaj več kot 50 % anketno brezposelnih. Praktično nespremenjeno pa je bilo tudi absolutno število osebnih delovnih dovoljenj (ODD) za nedoločen čas v letih od 1993 do 2000. V Sloveniji so bili prisotni številni dejavniki, ki so spodbujali povpraševanje po delu tujih delavcev kljub visoki domači brezposelnosti.

Tuji delavci v Sloveniji v obdobju do leta 2000 so bili izredno slabo izobraženi. Leta 1995 je bilo kar 96,7 % vseh DD tujcem v Sloveniji izdanih osebam po poreklu iz držav nastalih na ozemlju nekdanje skupne države. Do leta 2000 se je ta delež le malenkostno znižal na 94,4 %. Regionalna struktura v obdobju 1996-2000 je ostala praktično nespremenjena, prevladovala so večja slovenska mesta.

Novi zakon iz leta 2000 (ZZDT) je uredil področje celovito in anticipiral članstvo Slovenije v EU. Poleg klasičnih zaposlitev ureja tudi delo delavcev tujih firm in eksplicitno navaja tiste vrste tujcev, za katere se zakon ne uporablja. ZZDT obvezuje vlado, da v skladu z migracijsko politiko in ob upoštevanju stanja in gibanja na trgu dela letno določi kvoto DD, s katero omeji število tujcev na slovenskem trgu dela. Zgornja meja kvote je 5 % aktivnega prebivalstva R Slovenije, v kvoto se ne vštevajo tujci z osebnim delovnim dovoljenjem (ODD), poslovodni delavci in tisti tujci, ki ne potrebujejo DD. ZZDT opredeljuje tri vrste delovnih dovoljenj. To so osebno (ODD), dovoljenje za zaposlitev (DZ) in dovoljenje za delo (DD). ODD je obnovljiva in stalna oblika dovoljenja, ki tujcu omogoča prost dostop do trga dela. DZ se izda le na vlogo delodajalca in je vezano na zaposlitev pri tem delodajalcu. Tretja oblika so DD, za katere velja vnaprej določena časovna omejitev.

Dinamika števila vseh DD do sredine leta 2004 kaže podobne značilnosti kot do leta 2000. V naslednjih dveh letih pa se je število povečalo na 51.198 sredi leta 2006. Socialni status tujcev je nizek. Struktura po spolu kaže prevlado moških. Delež moških se po posameznih letih giblje med 83 in 87 %. Delež žensk kaže rahlo tendenco naraščanja od leta 2001naprej. Struktura po starosti kaže, da se izdajajo ODD starejšim, DZ in še posebej DD pa mlajšim tujim delavcem.Determinante starostnih struktur posameznih vrst DD so ekonomsko in zgodovinsko določene. Starejša starostna struktura tujcev z ODD je posledica njihovega daljšega bivanja v Sloveniji. Pri ostalih skupinah DD pa pridejo bolj do izraza ekonomski dejavniki, saj je večje povpraševanje po mladih tujih delavcih za sezonska in kratkotrajna dela.V prihodnje lahko pričakujemo, da se bo povpraševanje po mlajših tujih delavcih še povečalo. To bo posledica vse resnejšega staranja domače delovne sile.

Najbolj pomembne ekonomske strukture zaposlenih tujcev so tiste, ki nam kažejo njihove poklice, izobrazbo in panoge dejavnosti. Med temi tremi pa imamo na voljo boljše podatke le za izobrazbo in dejavnost. Največ DD se tujcem izdaja za poklice z nizko ali povsem brez izobrazbe. V Sloveniji je v letih 2001-2006 izrazito dominantna nižja izobrazba (I-IV) z deležem okrog 90 %. V skupini poklicev iz višje izobrazbene skupine V-VIII prevladujejo poklici s srednjo izobrazbo, npr. strojni, gradbeni, ekonomski tehniki ipd. Med univerzitetnimi diplomanti so le štirje primeri poklicev, ki v vsaj enem od šestih let imajo sredi leta 100 ali več veljavnih DD. Ti primeri so univerzitetna diplomirana inženirja strojništva in elektrotehnike, doktor medicine in univerzitetni diplomirani ekonomist. Delo tujcev v Sloveniji po dejavnostih je tesno povezano s strukturo slovenskega gospodarstva. Za slednjo je značilna prevelika industrializiranost in v primerjavi z drugimi razvitimi državami prenizek delež storitvenih dejavnosti. Podatki za leto 2005 kažejo, da je bilo med zaposlenimi v Sloveniji tega leta 9,6 % zaposlenih v primarnih dejavnostih, 35,9 % v sekundarnih in 53,3 % v storitvenih dejavnostih. Delež sekundarnih dejavnosti je prevladujoč pri vseh vrstah DD. Zanimivo je, da je v vsem obdobju 2001-2006 pri DZ več kot polovica vseh dovoljenj izdanih za zaposlitve v gradbeništvu (delež se giblje med 55 in 60 %). Terciarne dejavnosti še ne iščejo ekonomske prednosti v cenenem delu, ki ga ponujajo tuji delavci.

Začasne imigracije se po pravilu v daljšem času spreminjajo v trajne. Enak proces poteka tudi v Sloveniji. Kar se kaže tudi v samem sistemu izdajanja delovnih dovoljenj. Za začasna DD se postavljajo težji, za stalna DD (npr. ODD) pa znatno lažji pogoji.

Imigranti v Sloveniji že dolgo opravljajo najslabše plačana, težka in umazana dela v slabih delovnih razmerah. V bivši federaciji so bili to imigranti iz ostalih predelov takratne države. Že takrat se je vzpostavila migracijska veriga, ki polni slovenski trg dela po nekvalificiranih, priučenih in polkvalificiranih delavcih še danes. Slovenski delavci in še posebej mladi, imajo praviloma prevelike želje in pričakovanja, pogosto pa tudi previsoko izobrazbo, da bi bili pripravljeni sprejeti dela, ki jih pri nas opravljajo tujci. V prihodnje se bo to nadaljevalo, morda pa še poslabšalo, saj je malo verjetno, da bi nekvalificirana dela popolnoma izginila iz slovenskega gospodarstva. Razlika v plačah, ki jih lahko ti tujci dobijo pri nas in v svojih domačih državah je tako velika, da so pri nas pripravljeni sprejeti delo za nižjo plačo kot domači delavci. Upoštevati pa je treba še višjo brezposelnost v teh državah kot v Sloveniji. Plače so v Sloveniji že v primerjavi s Hrvaško za skoraj četrtino višje, v primerjavi z ostalimi državami, ki so nastale na območju SFRJ, pa so razlike še precej višje.

Zaposlovanje tujcev v Pomurski regiji

Pomurska statistična regija je najslabše razvita regija med vsemi dvanajstimi slovenskimi regijami. Ob nizki razvitosti pa so največkrat slabe tudi razmere na trgu dela. Če si ogledamo nekatere osnovne podatke za Pomursko regijo v primerjavi s Slovenijo za leto 2005, vidimo, da sta bili

stopnja registrirane in stopnja dolgotrajne brezposelnosti v regiji 17,1 in 9,1, v Sloveniji pa 10,2 in 4,8 % zaporedoma. Izobrazbena raven registrirano brezposelnih v regiji je bila nižja kot v državi. V regiji je imelo 50,8 % brezposelnih zgolj osnovnošolsko izobrazbo, medtem ko je bil delež takih v državi le 40,7 %. Pri višji in visoki izobrazbi pa je bilo med brezposelnimi v regiji 4,7, v državi pa 7,7 % brezposelnih. Med temi osnovnimi podatki navedimo še razmerje pri bruto plačah. Te so bile v regiji na ravni 83,7 % povprečnih slovenskih bruto plač (Slovenske regije 2007, SURS, str. 12).

V razmerah visoke in sorazmerno dolgotrajne brezposelnosti ter nizke gospodarske razvitosti v Pomurski regiji lahko pričakujemo, da se bo v regiji zaposlovalo manj tujih delavcev kot v drugih slovenskih regijah in v državi kot celoti. Ob takem splošnem sklepu pa je potrebno upoštevati tudi nekatere posebnosti, ki pridejo v regiji do izraza. Zato si bomo v nadaljevanju podrobneje ogledali, kakšno je bilo zaposlovanje tujcev v regiji v obdobju 2001-2006. Podatki se večinoma nanašajo na sredino posameznih let. Potrebno pa je tudi povedati, da veljajo za območno enoto Murska Sobota v okviru Zavoda za zaposlovanje Republike Slovenije (ZZS). Naša analiza in obravnava podatkov bo zelo rudimentarna, ker imajo ti statistični podatki celo vrsto slabosti, ko jih obravnavamo po regijah. Največja slabost je v tem, da se DD tujcem v Sloveniji izdajajo tudi neposredno na centrali Zavoda za zaposlovanje Slovenije v Ljubljani, pri čemer nimamo podatkov, kako so ti delavci razporejeni po regijah v državi. Še posebej veliko je takih pri ODD in pri DD, najmanj pa je takih pri DZ. Zato lahko rečemo, da je regionalna slika najboljša ravno pri DZ. Kljub vsemu temu pa lahko za Pomursko regijo zapišemo, da centralno izdajanje DD ne vpliva veliko na regionalno sliko, ki jo dobimo na osnovi podatkov za območno službo Murska Sobota. Ta vpliv je verjetno najmanjši med vsemi regijami v Sloveniji.

Tabela 1: Število DD izdanih tujcem v OS ZZS Murska Sobota v letih 2001-2006 po vrsti (stanje 30. 6.). Vir: Posebna obdelava podatkov ZZS.

Leto	ODD	DZ	DD	Skupaj	% v Sloveniji
2001	78	199	21	298	0,8
2002	128	101	3	232	0,7
2003	133	86	6	225	0,5
2004	135	86	-	221	0,5
2005	127	90	-	217	0,5
2006	135	84	-	219	0,4

Podatki v tabeli 1 so zelo zgovorni. V regiji je v primerjavi s Slovenijo izredno malo zaposlovanja tujcev. Delež regije v celotni državi je v vseh letih pod 1,0 %. Hkrati pa je prisoten trend zniževanja deleža. Leta 2006 je bilo v OS Murska Sobota izdanih samo 0,4 % DD tujcem v Sloveniji. Podatki kažejo, da je v regiji padalo tudi absolutno število izdanih DD, vendar to padanje ni bilo tako intenzivno, kot je bilo padanje relativnega deleža. Več kot očitno je, da je v Sloveniji zelo intenzivno naraščalo zaposlovanje tujcev, čemur pa regija ni mogla slediti.

Ne da bi navajali podrobnejše podatke, povejmo, da je bilo v obravnavanem obdobju med skupnimi DD izdanimi v OS Murska Sobota večina skupnih DD izdanih moškim. Delež izdanih skupnih DD ženskam se je med leti 2001 in 2006 gibal v razponu med 14,5 in 30,5 %, čeprav ti številki ne veljata za prvo in zadnje leto obdobja. Zanimivo je, da po starosti izstopa razred 40-49 let, v katerem je bilo v vseh šestih letih izdanih največ skupnih DD v regiji. Temu razredu sledijo zaporedoma starostni razredi 30-39, do 29 ter 50 in več let. V bolj dinamičnih regijah v Sloveniji imajo mlajši starostni razredi prevladujoč delež.

Pri naslednjih dveh tabelah bomo obravnavali samo DZ. Ta vrsta DD se ne izdaja v centrali ZZS. Zato motečega vpliva centralnega izdajanja DD ni. V tabeli 2 bomo prikazali DZ po izobrazbi, v tabeli 3 pa po dejavnosti, v regiji, ki jo obravnavamo.

V tabeli 2 so izobrazbeni razredi združeni v dve večji skupini. To sta skupini I-IV in V-VII oziroma skupini nižje izobraženih in višje izobraženih tujcev, ki jim je bilo izdano DD. Pri tem je bila uporabljena običajna klasifikacija izobrazbenih razredov, ki deli izobrazbene stopnje v osem razredov, od brez izobrazbe do najvišje podiplomske in doktorske izobrazbene stopnje. Pri tem je potrebno še dodati, da v OS Murska Sobota v vsem obravnavanem obdobju ni bilo izdano nobeno DD tujcu z izobrazbo najvišje osme stopnje. Zato je višja izobrazbena skupina v tem primeru skupina V-VII.

Tabela 2: DZ izdana tujcem v OS ZZS Murska Sobota v letih 2001-2006 po izobrazbi (stanje 30. 6.). Vir: Posebna obdelava ZZS.

	I - IV		V - VII		Skupaj	
Leto	Število	%	Število	%	Število	%
2001	137	69,6	59	30,1	196	100,0
2002	79	75,2	26	24,8	105	100,0
2003	58	66,7	29	33,3	87	100,0
2004	60	68,2	28	31,8	88	100,0
2005	66	68,7	30	31,3	96	100,0
2006	55	61,8	34	38,2	89	100,0

Med DZ izdanimi tujcem v OS ZZS Murska Sobota prevladujejo tista, ki spadajo v skupino nižje izobrazbe. Podatki ne kažejo kakega izrazitejšega trenda spreminjanja strukture, bodisi v smeri višje, bodisi nižje izobraženosti tujcev. Delež višje izobraženih se giblje okrog ene tretjine in je v splošnem višji kot v drugih delih Slovenije.

Tabela 3: DZ izdana tujcem v OS ZZS Murska Sobota v letih 2001-2006 po dejavnosti (stanje 30. 6.). Vir: Posebna obdelava ZZS.

	Sekundarne dejavnosti				Terciarne dejavnosti		Skupaj	
	Skupaj		Gradbeništvo[x]					
Leto	Število	%	Število	%	Število	%	Število	%
2001	151	76,6	59	29,9	46	23,4	197	100,0
2002	72	68,6	54	51,4	33	31,4	105	100,0
2003	58	66,7	49	56,3	29	33,3	87	100,0
2004	53	60,2	43	48,9	35	39,8	88	100,0
2005	52	53,6	35	36,1	45	46,4	97	100,0
2006	47	52,8	25	28,1	42	47,2	89	100,0

[x] Gradbeništvo je del sekundarnih dejavnosti, vendar je odstotek te dejavnosti izračunan kot odstotek od skupnih DZ vseh dejavnosti.

Pri tabeli 3 je potrebno najprej povedati, da v regiji, ki jo obravnavamo, v obdobju 2001-2006 ni bilo izdano nobeno DZ za zaposlitev tujcev v primarnih dejavnostih. Delež DZ terciarnih dejavnosti vseskozi narašča in se v letih 2005 in 2006 približa polovici DZ. S tem je povezano zniževanje DZ v sekundarnih dejavnostih. Bolj neenakomeren pa je delež DZ v gradbeništvu. Po letu 2003 je tudi v tej dejavnosti prisoten trend zniževanja izdanih DZ tujcem.

SKLEP

Zaposlovanje tujcev v Pomurski regiji se zelo razlikuje od zaposlovanja tujcev v drugih regijah Slovenije in v državi kot celoti. Slabše ekonomske razmere v regiji in višja regijska brezposelnost povzročata, da je v regiji povpraševanje po delu tujcev nizko. Delež DD izdanih

tujcem v OS ZZS Murska Sobota med vsemi DD izdanimi tujcem v Sloveniji v obravnavanem obdobju se je zniževal in je leta 2006 dosegal le 0,4 %. Po vrsti značilnosti so tujci, ki delajo v regiji podobni tujcem, ki delajo drugod po Sloveniji. Značilno pa je, da v regiji ni povpraševanja po delu tujcev v kmetijski dejavnosti, pa tudi, da se delež zaposlenih tujcev v regiji v terciarnih dejavnostih povečuje. To je v skladu s spreminjanjem strukture gospodarstva v regiji.

*

Besedilo je v večjem delu nastalo na osnovi avtorjevega prispevka v okviru raziskave o razmerah na slovenskem trgu dela in zaposlovanju tujcev, ki jo je skupina J. Malačič, P. Domadenik in M. Pahor opravila pod avtorjevim vodstvom za Ministrstvo za delo družino in socialne zadeve v letu 2006.

LITERATURA

1. Ekonomsko ogledalo, 6/2006, UMAR, Ljubljana.
2. Letna poročila ZRSZ, različna leta od 1994 do 2005, Ljubljana.
3. Malačič, J. (2003) Staranje prebivalstva Slovenije po projekcijah prebivalstva 2001 – 2036: Naravna rast nasproti celotni rasti prebivalstva. V: Tkačik, B. (ur.) *Statistika kot orodje in vir za kreiranje znanja uporabnikov.* Statistični dnevi 2003, SURS in SDS, Radenci, 24. – 26. november.
4. Malačič, J. (2004) The Problems of Migration Statistics. V : Donato, C., Nodari, P., Panjek, A. (eds.) *Oltre l'Italia e l'Europa/Beyond Italy and Europe,* Edizioni Universita di Trieste, Trst/Trieste.
5. Malačič, J. (2006) *Demografija. Teorija, analiza, metode in modeli.* 6. izdaja, Ekonomska fakulteta, Ljubljana.
6. Mencinger, J. (2000) Generating Employment in Economies in Transition. V: Marin, B., Meulders, D., Snower, D.J. (eds.) *Innovative Employment Initiatives,* European Centre Vienna, Ashgate, Aldershot.
7. Privredna kretanja i ekonomska politika, 107/2006, Ekonomski institut Zagreb.
8. Recent demographic developments in Europe 2005 (2006), Council of Europe, Strasbourg.
9. SI (Statistične informacije), različne številke, SURS, Ljubljana.
10. Slovenija v številkah 2005 (2006), SURS, Ljubljana.
11. Slovenske regije v številkah 2007, SURS, Ljubljana.
12. SL (Statistični letopis Republike Slovenije), razne številke, SURS, Ljubljana.
13. Zakon o zaposlovanju in delu tujcev, Ur. List RS, št. 66/2000.
14. Zakon o zaposlovanju tujcev, Ur. List RS, št. 33/1992.

DESET LET MEDNARODNEGA CENTRA ZA JAVNA PODJETJA (ICPE) V DEŽELAH V RAZVOJU*

akad. pom. akad. dr. Anton VRATUŠA
Slovenska akademija znanosti in umetnosti

* Povzeto po Ten years of ICPE (International Center for Public Enterprises). Public Enterprise vol. 5, N. 1, pp 4-15. Ljubljana 1984.

PROBLEM

Na valovih svetovne dekolonizacije so številni narodi Afrike, Azije in Oceanije sredi in zlasti v drugi polovici XX. stoletja izvojevali svobodo. Oblikovali so svojo suvereno državo. Da pa bi se lahko svobodno razvijali, so potrebovali predvsem strokovne kadre ter tehnično in finančno pomoč. Organizacija Združenih narodov je aktivno sodelovala v reševanju teh za novoosvobojene narode življenjsko važnih problemov. V ta namen je osnovala sistem specializiranih agencij in drugih ustanov ter vabila države članice k sodelovanju. Tako je U Tant takratni generalni sekretar OZN tudi mene ob povratku z misije ambasadorja in stalnega predstavnika Jugoslavije pri Svetovni organizaciji julija, leta 1969 povprašal, ali bi bila Jugoslavija, ena od vodečih držav v Gibanju neuvrščenosti, pripravljena ustanoviti specializirano znanstveno ustanovo za pospeševanje sodelovanja med državami v razvoju na področju upravljanja z javnimi podjetji. Odgovor Zveznega izvršnega sveta je bil pozitiven. Sklenjeno je bilo, naj bo Center jugoslovanska ustanova, ki bo delovala ob podpori OZN. Udejanjanje pobude pa je bilo dodeljeno meni, tedaj na dolžnosti namestnika ministra za zunanje zadeve SFRJ. Nalogo sem sprejel, ker mi je bila problematika znana. Saj sem pred odhodom v New York maja 1967 vodil *Inštitut za družbene vede* v Beogradu, kjer je bilo znanstveno raziskovanje delavskega samoupravljanja v podjetjih in družbenega samoupravljanja v občinah in krajevnih skupnostih med prednostnimi projekti. Za sedež nove ustanove so se potegovala glavna mesta Beograd, Zagreb in Ljubljana. Na temelju intervjujev opravljenih v vseh treh mestih je posebna komisija izvedencev OZN priporočila Ljubljano, ker so ji bile zagotovitve o strokovni pomoči, ki jih je dobila na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, ter na Univerzi v Ljubljani in v mestni občini Ljubljana glede namestitve ustanove najresnejši. Strokovni team sestavljen iz diplomiranega pravnika (J. Pacek, generalni trajnik skupščine SRS), diplomiranega ekonomist (G. Turk, šef kabineta predsednika ISS SRS Borisa Kraigherja), doktorja slavističnih znanosti ter družboslovca (A. Vratuša) pa je pripravil v sodelovanju z drugimi strokovnjaki – prav tako prostovoljci, programski načrt Centra, Skupščina SR Slovenije je sprejela poseben zakon o ustanovitvi ICPE v Ljubljani. *Mednarodni center za javna podjetja v državah v razvoju* je bil ustanovljen in delo se je začelo.
Mednarodni center za javna podjetja v javni lasti v deželah v razvoju (ICPE) je začel delovati l. 1972 kot znanstveno-raziskovalna, izobraževalna, posvetovalna in dokumentacijska ustanova s sedežem v Ljubljani za pospeševanje sodelovanja med državami v razvoju na področju upravljanja z javnimi podjetji, v sodelovanju z ustreznimi ustanovami sistema Združenih narodov ter z zainteresiranimi industrijsko razvitimi državami.

Javno podjetje je bilo izbrano kot poglavitni okvir delovanja ICPE zaradi njegove pomembne vloge pri izvajanju nacionalne razvojne politike dežela v razvoju. Njegov strateški cilj je od vsega začetka bilo dviganje uspešnosti javnega podjetja na podlagi participativnega upravljanja razvoj ljudskih virov in vzklajeni razvoj dežele kot celote. V delokrog delovanja Centra so od vsega začetka spadala tudi privatna podjetja, saj tudi v deželah v razvoju po pravilu delovala tako javna kot privatna podjetja.

RAZVOJ PROGRAMSKE STRATEGIJE ICPE

Program Centra je osredotočen ne le na procese in odnose v okviru podjetja, ampak tudi na vlogo občinskih, regionalnih in državnih organov ter na njihovo vlogo usmerjanja in nadzora javnega podjetja in ocenjevanja njegove uspešnosti vključno s soodgovornostjo vseh družbenih dejavnikov, vključenih v proces upravljanja.
Razvoj človeških virov je bistvenega pomena za uspešno upravljanje z javnim podjetjem. Ne gre le za vprašanje direktorja-upravnika in drugega vodilnega osebja v podjetju. Vprašanje je, kako motivirati vse člane delovnega kolektiva, da po svojih sposobnostih in zmožnostih prispevajo k inovativni učinkovitosti javnega podjetja kot celote. Z drugimi besedami, ne gre le za ustvarjalnost vodstva podjetja in za razvijanje spretnosti delavcev ampak tudi za zagotavljanje možnosti aktivnega sodelovanja vseh članov kolektiva v procesu odločanja. Optimalno usklajevanje interesov delovnega kolektiva v javnem podjetju in interesov družbe kot celote predstavlja ključ za uspeh javnih podjetij.
Cilj *izobraževalnih aktivnosti* je strokovna vzgoja kadrov raznih profilov, potrebnih zlasti na javnem sektorju (direktorji, upravniki, planerji, nadzorniki, inštruktorji, delavci) pretežno na strokovnih seminarjih, ki se organizirajo v Mednarodnem centru, ali pa v zainteresiranih državah članicah. *Svetovalni program* Centra je zasnovan predvsem kot orodje/pripomoček za zadovoljevanje potreb držav v razvoju, zlasti pa najmanj razvitih držav.

PROJEKTI

Prva preizkušnja Mednarodnega centra *na mednarodni sceni* se je dogodila l. 1974 na mednarodnem simpoziju *Planiranje v javnih podjetjih v DvR*. Sodelovali so strokovnjaki iz 26 DvR. Ta podvig se je posrečil, ker so bile vse države v razvoju živo zainteresirane za to tematiko, ker je bilo zagotovljeno strokovno sodelovanje *Programa Združenih narodov za razvoj* (UNDP) in ker sta srečanje finančno podprli jugoslovanska in holandska vlada.
Drugi srednjeročni projekti je bil: *Izobraževanje v javnih podjetjih* (1975). Pod imenom *Razvoj človeških virov* je kasneje postal okvir trajnega strokovnega sodelovanja med UNIDO in ICPE.
Projekt *Financiranje in razvoj javnih podjetij* je bil pripravljen za mednarodno akcijo vzporedno z že imenovanimi projekti. Sčasoma je postal okvir za stalno partnerstvo ICPE z Odeljenjem za javno upravo in finance Generalnega sekretariata OZN, kasneje preimenovanim v *Odeljenje za razvoj uprave (Development Administration Division – DAD.* Projekt *Samoupravljanje in participacija v javnih podjetjih kot dejavnik družbenih sprememb in ekonomskega razvoja* je začel delovati l. 1976 ob finančni podpori holandske vlade v sodelovanju z Mednarodno organizacijo dela (ILO) v Ženevi. V naslednjih letih je bil hrbtenica raziskovalnega programa ICPE. Sodelovali so

strokovni teami iz 14 držav članic ICPE. Projekt *Ženske kot razvojni dejavnik in odgovornost javnega podjetja v tem oziru* (1977) je potekal vzporedno v dvanajstih državah v razvoju. L. 1978 je bil oblikovan Projekt *Upravljanje z razvojem in prenosom tehnologije.*

Opisani projekti predstavljajo bistvo dejavnosti ICPE. Vodijo jih projektni koordinatorji in tajniki iz vrst stalnih strokovnih delavcev v ICPE ali pa zunanji sodelavci na osnovi posebnih pogodb.

SKUPNA USTANOVA DRŽAV V RAZVOJU

Uspešen nastop Centra na mednarodnem torišču, aktivna vključenost držav članic v njegove projekte in finančna podpora UNDP ter nekaterih industrijsko razvitih držav so vplivale na preoblikovanja Mednarodnega centra v skupno ustanovo držav v razvoju. Predlog za to preobrazbo so dali udeleženci na mednarodnem seminarju *Planiranje v javnih podjetjih v deželah v razvoju* . 1974.

Zvezni izvršni svet je pobudo sprejel *Mednarodna konferenca zainteresiranih vlad je bila* 2.-4. marca 1976 v Ljubljani. Udeležili so se je predstavniki 30 držav v razvoju, devet držav v razvoju pa je poslalo svoje opazovalce. Navzoči so bili tudi predstavniki Organizacije Združenih narodov. Ob sklepu konference je 21 navzočih predstavnikov držav v razvoju podpisalo oba temeljna dokumenta za pravno preoblikovanje ustanove – *Statut Mednarodnega centra* in *Kriteriji za lestvico članarine držav članic*. Po končani konferenci so položili temeljni kamen za osemnadstropno stolpnico, sedež Mednarodnega centra na zemljišču, ki ga je Mednarodnemu centru podarila Občina Bežigrad, Ljubljana. V rekordnem času petih mesecev je bilo vse pripravljeno za vselitev

Da bi statut stopil v veljavo, je bilo potrebno 15 ratifikacij. V dobrih dveh letih je bil ta postopek končan. Ustanovna skupščine držav članic Mednarodnega centra se je sestala v Ljubljani 17.-19. julija 1978. Odobrila je dvoletni delovni program MC in izvolila izvršni organ – Svet skupščine MC z 12 člani[8], na osnovi »*pravične zemljepisne predstavljenosti*«. Potrdila je *Statut ICPE* in *Lestvico za članarino držav članic* in postavila *izvršnega direktorja MC*.[9] *Svet* pa je istega dne na svoji prvi seji izvolil svojega predsednika.[10]

Tako so bili izpolnjeni vsi pogoji za uspešno delovanje Mednarodnega centra kot skupne ustanove držav v razvoju[11].
Proces preoblikovanja ICPE v skupno ustanovo držav v razvoju, njegovih članic je bil sklenjen, ko je tedanji minister za zunanje zadeve SFRJ Jože Vrhovec s takratnim predsednikom Sveta ICPE podpisal *Sporazum o sedežu ICPE v Ljubljani*. Na podlagi tega dokumenta je vlada SFRJ *za rento enega jugoslovanskega dinarja*[12] prenesla pravico upravljanja z zgradbo MC na organe Centra in dodelila sedežu M status eksteritorialnosti, strokovnim delavcem, tujim državljanom pa diplomatsko imuniteto.
Prvega julija 1980 se je ICPE kot neprofitna mednarodna ustanova končno začel financirati iz lastnih virov, kot so: članarine držav članic, donacije in podpore ter dohodki iz lastne dejavnosti in renta na osnovi izdajanja trenutno nezasedenega prostora v dveh stolpnicah na Dunajski cesti 104, s katerima upravlja.

Ponovno problem
Po razpadu SFRJ, prve države gostiteljice Mednarodnega centra so nastopili za ICPE *časi negotovosti.* Razumljivo je, da je Republika Slovenija sedanja država gostiteljica ICPE po svoji osamosvojitvi imela vrsto nujnih prednostnih nalog in izzivov. Februarja l. 1992 je vodstvo Mednarodnega centra sicer dobilo zagotovilo ministra za zunanje zadeve RS dr. Dimitrija Rupla, da RS *kot državo gostiteljica prevzema vse pravice in dolžnosti do ICPE na osnovi pogodbe SFRJ-ICPE*. Toda bistvene vzroke negotovosti te edine medvladne znanstvene ustanove na ozemlju RS je začela temeljiteje odklanjati šele nedavno. Upravičeno pričakujemo, da bodo sklepi in priporočila zasedanja Skupščine in Sveta držav članic v Ljubljani 15. in 16. novembra 2007 pospešili reševanje še odprtih vprašanj in da bo ICPE v sodobnih razmerah ponovno zaživel v svoji polni ustvarjalnosti v korist vseh držav članic in ponesel v svet dobro ime svoje države gostiteljice, kot je to bilo v letih njegovega nekdanjega poleta v 70-80 letih XX. stoletja.

SKLEP

Študija *Deset let ICPE* predstavlja primer uspešnega ustvarjalnega povezovanja ustanoviteljskega (institution building), akcijsko usmerjenega znanstveno-raziskovalnega, izobraževalnega in upravljavskega delovanja v mednarodni medvladni ustanovi.

[8] Članice prvega Sveta skupščine MC so bile države: Bangladeš, Egipt, Guyana, Indija, Irak, Jugoslavija, DPR Koreja, Mehika, Maroko, Tunizija, Zaire, Zambija.

[9] Dr. Žiga Vodušek, nekdanji pomočnik jugoslovanskega državnega sekretarja za zunanje zadeve je bil prvi izvršni direktor MC.

[10] Dr. Anton Vratuša, tedaj podpredsednik Zveznega izvršnega sveta SFRJ.

[11] V sistemu OZN je bila Jugoslavija v skupini držav v razvoju: umeščena je bila v *azijsko regionalno skupino Grupe 77 držav v razvoju*. (G-77).

[12] L. 1978 je eden jugoslovanski dinar veljal okrog šest centov dolarja ZDA.

SOLIDARNOST ALI TOLERANCA

pom. akad. dr. Cvetka HEDŽET TÓTH
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Naša še včerajšnja zagledanost v zgodovinsko pogojenost resnice nas pušča prazne − pristali smo v relativizmu in zgodovina ni več ireverzibilen proces, kakor je to bila še po našem včerajšnjem verovanju, ko smo tako iskreno verjeli − bilo je lepo, kot da bi ta resnica vsebovala celo nekaj estetsko-erotičnega − da je zgodovinski razvoj sinonim za en sam, z ničimer zaključen napredek. Utrujeni zgodovine že skoraj po vzoru romantikov vpijemo *nazaj k naravi*, vendar ta klic ni nevprašljiv, kajti z naraščajočo ljubeznijo do narave, živali, žal opažamo, da pogosto narašča in se celo stopnjuje sovraštvo do človeka in ljudi. To bi seveda ogrozilo naš mukoma pridobljeni humanizem in ekološko naravnane etike že opozarjajo na nevarnost tega pojava.

So tudi trenutki, ko človeku preseda naša kranjska obsedenost s svetovljanstvom, obsedenost, ki bi nas najraje razprodala po vseh svetovnih tržiščih. Toda priznavamo: temu doživljajsko utilitarističnemu stoji nasproti docela enakovredno utopija, moč anticipirajoče zavesti. Romantično kot doživljajsko se zaustavlja ob upanju, vemo, da narava in zgodovina sodita k življenju vsakega človeka in spet se oglaša naše, ne nekdanje, ampak trajno uporništvo. Morda je naša generacija 68, ki je jurišala na nebo, zdaj, ko smo že krepko čez petdeset, uvidela, da so v življenju vsakega človeka poti, ki spominjajo na poti Abrahama in Odiseja in da je življenje kot sklenjena celota obojega. Zgodovinsko in romantično sta si segla v roke.

Proti koncu prejšnjega stoletja je pojem napredka oziroma napredujočega uma zamenjal pojem tolerance in domala izpodrinil pojem solidarnosti, ki je mojo generacijo 68 trajno zaznamoval.

Pred menoj je v slovenščino prevedeno delo iz leta 1999 z naslovom *Naravno pravo in zgodovina*. Njegov avtor, sicer filozof Leo Strauss (1899−1973) na zanimiv način razmišlja o tem, vsaj v zadnjem desetletju, tako zelo čaščenem pojmu tolerance. Kakorkoli že skušam razumeti njegovo kritiko zgodovine, s katero se ne morem docela strinjati, mu vendar moram priznati, da me nagovarja s svojo miselno paradigmo, ki bi se lahko glasila: toleranca je nevarna bližina nihilizma, kajti: »Liberalni relativizem ima korenine v tradiciji tolerance naravnega prava ali v pojmovanju, da ima vsak naravno pravico do iskanja sreče, in to takšne sreče, kot si jo predstavlja sam; toda sam po sebi je gojišče netolerance[13].« Še bolj prepričljivo učinkuje teza, iz katere izhaja, da sta narava in človečnost kompatibilna, tako, da sklenem v prijetnih večernih branjih iz del naših slovenskih klasikov še enkrat preštudirati, kako je narava najbolj trdna podstat za pojma kot sta *pravičnost* in *poštenost*.

Ne toliko zgodovina, narava sama naj bo temelj za orientacijo, tisto mojo najbolj prizemljeno in trajno, še posebej, ko gre za pojmovanje poštenosti, pravičnosti, dobrote, celo smisla življenja, ki vključuje misel o nesmrtnosti in neumrljivosti. Ne samo zgodovina, ampak tudi narava, še pred zgodovino. Ne narava proti zgodovini in zgodovina, ki si naravo podreja, ampak onaravljena zgodovina. In potem se mi ne more zgoditi nič, kar bi me lahko tako zelo prizadelo kot nas je premnoge iztekajoče se desetletje drugega tisočletja.

Toda *nihilizem tolerance*, ki jo vsak dan bolj občutimo, me spet nagovarja, da prisluhnem kritiki ideologije čaščenja človekovih pravic, tolerance, pojmovanje svobode, vse tako po liberalistično.

Spet sem kar najbolj v zgodovini, že na nevarni meji s politiko. Nekoč, ko smo brali Marcuseja, nas je ta o tem liberalizmu marsikaj podučil − namreč da to, kar se je v sodobnem svetu razglasilo in prakticiralo kot toleranca, v zelo mnogih, sila prefinjenih oblikah vzdržuje zatiranje. Dopovedal nam je, da je družba nasilja − Marcuse se omejuje na zahodni, visoko razviti svet, predvsem v Združenih državah − možna tudi zaradi tega, ker je toleranca sama sebi cilj. Zakaj? Še vedno je nad vsem ekonomija s svojimi zakonitostmi, monopolna in oligopolna koncentracija kapitala, in zakoni ekonomije se nikdar ne obnašajo tolerantno. Toleranca je zelo razlikovalna, vemo, kdo nima kupne moči in kdo je ima v preobilju. Marcuse zato odločno trdi: »Toleranca se resnično izvaja, vendar v čvrstem okviru v vnaprej utrjeni neenakosti[14].« Še pred tem pove: »Na splošno sta funkcija in vrednost tolerance odvisni od enakosti, ki vlada v družbi[15].« Pravica govora in srečevanj teh, ki obstoječi sistem zavračajo in mu nasprotujejo, je tolerirana samo pod pogojem, da se od besed ne preide k dejanjem. Monopolno obvladana sredstva informiranja in komunikacij − tako ekonomsko kot politično − pod krinko tolerance ustvarjajo prepričanje, kaj je prav in kaj narobe, resnično in napačno, nič več ni tolerirano, ampak vodeno in manipulirano. Toleranca naj bi bila simbol svobodne družbe, toda dar oblastnikov nikdar ne bo. Zato bodo ti, ki so se pripravljeni potegovati za svobodo in pravice, tudi teh z obrobja, zatiranih, praviloma vedno netolerantni, kajti nikakor ne tolerirajo zatiranja, ker ga ne morejo.

Naj ob stoti obletnici rojstva našega Antona Trstenjaka (1906−1996) in hkrati deseti od njegovega odhoda v večnost omenim, da v svojem delu *Človek bitje prihodnosti* že leta 1985 toleranci ni mogel izreči priznanja. V prizadevanju za sodobnim utemeljevanjem vrednot, v času, ki retorično prisega na dejstvo »krize vrednot« ugotavlja: »Hudo pri vsem tem pa je to, da vsaj začasno ne najdejo drugega skupnega temelja za izpovedovanje vrednot kakor v toleranci, ki naj bi veljala za korektiv med razhajajočimi se mnenji. Toleranca je že več stoletij znano geslo v zahodnoevropski kulturi in politiki. Rodila se je na območju konfesionalnega religioznega delovanja. Žal danes je tudi toleranca, zlasti na politični ravni, vedno manj prepričevalna[16].« Dejstvo, kako toleranca učinkuje ni spodbudno, zato si je Trstenjak upal izreči še tole misel: »Toleranca pomeni dobesedno 'potrpljenje' ali 'prenašanje' drugih nazorov, pomenila pa naj bi pravzaprav 'priznavanje drugih'; toda prav v je tem danes toleranca zelo šibka[17].« Naš skupni vrednostni ideal humanizma mora učinkovati prepričevalno, z določeno prepoznavno močjo − tu gre namreč za človečnost, ki ostaja za vse nas zavezujoča povezovalna moč. Toleranca tu ostaja nemočna − ne prepričuje, ni učinkovita, nas svari »naš Tunek«.

Socializem si je podredil zakone ekonomije in vztrajal pri ideji organizirane solidarnosti, zdajšnja doba s svojim liberalizmom nas sooča z dejstvom, kako mnoge človekove pravice, kot pravica do izobraževanja, urejene

[13] Leo Strauss: *Naravno pravo in zgodovina*, Claritas, Ljubljana 1999, str. 15−16.

[14] Herbert Marcuse: *Represivna toleranca*, Časopis za kritiko znanosti, 1994, št. 164−165, str. 116.

[15] Prav tam, str. 99.

[16] Anton Trstenjak: *Človek bitje prihodnosti*. *Okvirna antropologija*, Slovenska matica, Ljubljana 1985, str. 326.

[17] Prav tam.

sociale na vseh ravneh, brezplačno zdravljenje, izgubljajo status nekdanjih družbenih, tj. socialnih, kategorij in postajajo deklarirano individualizirane oziroma docela ekonomske kategorije − vse v imenu demokratizacije in ideologije človekovih pravic. Imel boš toliko zdravja, kolikor boš imel denarja, izobražen boš glede na svojo kupno moč. Zdajšnji kritiki nekdanjega duha identitete, tj. ideje svetovne solidarnosti in univerzalizma − oboje ima negativni prizvok totalitarizma −, lahko postavimo predvsem eno vprašanje: kako misliti človekove pravice, če ne univerzalno, recimo, ali je svoboda za vse ali pa samo za nekatere? Tako sta deklarirani partikularizem in individualizem zdajšnje dobe zelo skregana s humanizmom, ki je in ostaja univerzalno načelo. Človek, ki gleda demonstracije antiglobalistov, ne more nič drugega kot z njimi simpatizirati in biti solidaren z romantičnim gibanjem protiglobalnosti, kljub temu da učinkuje »kot zbegano iskanje globalne pravičnosti«[18].

Tudi George Soros se ni obotavljal zapisati − upam, da smemo vsaj malo verjeti njegovi iskrenosti − tele misli: »Verjamem, da je obstoječi globalni kapitalistični sistem popačena različica nekdanje globalne odprte družbe.«[19] To pa je, kot vemo, zgodba o tem *bolj kot se spreminja, bolj je isto*, tokrat še slabše.

Človekove pravice ali potrebe? Liberalec bo seveda govoril o pravicah, kakšna, še vedno v ideale zagledana duša ne, ker bo izhajala najprej iz človekovih potreb. Zato na tem mestu, kjer bi bilo logično, da podam retorično zanimiv »čvek« v slogu kakega našega vreščečega in vsevednega kavarniškega zbora na temo človekovih pravic, moram omeniti misel, ki jo je izrekel Nobelov nagrajenec James Watson, odkritelj strukture DNK: »Rad bi prenehal uporabljati besedi pravice in svetost. Namesto tega bi dejal, da imamo ljudje potrebe − kot so hrana, izobrazba ali zdravje − in da moramo kot družbena vrsta delovati tako, da jim zadostimo. Pripisovanje potrebam kakršenkoli višji, kvazi-mističen pomen, je za Stevena Spielberga in njemu podobne. Je le avra nekje v nebesih − navadno sranje.«[20] Govoriti danes, v naših razmerah, o dejanskih potrebah ljudi ni dobrodošlo − že slišim kričanje o tem, da je to totalitarizem. Kljub temu odločno trdim: Doumeti potrebe ljudi je stvar našega solidarnostnega čuta, ki ga je treba spodbujati in negovati.

Večkrat sem se pogovarjala s kolegi z oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti, kjer je deloval naš kolega, žal zdaj že pokojni Borut Brumen (1963 −2005), kako je toleranca pojem, ki je preskromen, ko gre za našo medčloveškost in da bi izraz kultura strpnosti veljalo spremeniti v kulturo sožitja. To se je tudi res zgodilo in vrsta mednarodno uveljavljenih humanistov in družboslovcev prihaja na Filozofsko fakulteto predavat v ciklusu predavanj naslovljenih kot *Kultura sožitja*. Poudarek je na tem, da danes živimo v svetu v katerem ne zadošča samo, da lahko toleriramo eden drugega, ampak, da zmoremo živeti eden z drugim, čeprav smo medsebojno povsem različni.

Več vzajemnosti oziroma solidarnosti kot temelj naše identitete, ki ohranja pluralizem in toleranco, naj bo naš orientacijski čut. Vse to etiko postavlja na težko preizkušnjo. Predvsem zato, ker na etičnem področju mnogo bolj kot *cilj* sam odločajo o etičnosti ali neetičnosti ravno *sredstva* za dosego cilja. *Kaj storiti* − to prvo in najvišje etično vprašanje pušča človeka vsak trenutek odgovornega pred tem, *kako*.

Recimo, kako in s čim oživiti ideale, obuditi idealizem, ki bi prešel v dejanje in prestopil meje ta trenutek zgolj getovskega bivanja in še bolj getovskega slovesa. Ta sloves je seveda sumljiv, kajti spremlja ga očitek, da gre spet za nekakšno totalitaristično propagando. Tu moram omeniti novejše delo z naslovom *Solidarnost*, v katerem nemški filozof in sociolog Hauke Brunkhorst razume »solidarnost kot to, kar v sodobnih družbah sovpada s pojmom demokracije«, zato raziskuje solidarnostni potencial sodobne demokracije[21]. Poudarja tudi, da se ravno zaradi solidarnosti »moderno razumevanje republike in demokracije razlikuje od svojih staroevropskih predstopenj, ki so solidarnost istovetile s prijateljskimi vezmi meščanske elite«[22]. Solidarnost nikakor ni milost, ampak pravičnost, ki jo omogoča individualna svoboda. Sodobna tržna ekonomija učinkuje kot socialna integracija brez solidarnosti, svetovna kapitalistična ekspanzija uničuje potenciale solidarnosti. V predgovoru sam pove, da ga je pri nastajanju tega dela usmerjala misel, kako je demokratična solidarnost možna kot svetovni proces, globalizacijski torej − brez tega univerzalnega pristopa bo solidarnost brezuspešna.

Biti solidaren je torej sinonim za biti pošten, in potreba po poštenosti in pravičnosti je temelj za etiko, v tem je v tem neki utopični moment človekovega bivanja, kljub rohnenju postutopične usmerjenosti in njenega priseganja na konec utopij, češ da so mrtve.

Tako vidno izstopa vrednota solidarnosti oziroma kar najtesnejša povezanost solidarnosti s pojmom pravičnosti oziroma − malo s pomočjo Jürgena Habermasa rečeno − je solidarnost *to-drugo* pravičnosti. In ameriški filozof Richard Rorty nas prepričuje,[23] da so pojmi človekovo dostojanstvo in pravice, toleranca in podobno nekaj, kar sicer zveni načelno in kar celo pooseblja naš humanizem, vendar se ni pokazalo kot zadosti učinkovito. Tisto, kar v solidarnosti še posebej prepriča, je to, čemur pravimo sočutje − ne v kaki patetični sopomenskosti in zlorabi − zato, da kaj etičnega zares učinkuje. Za našo razvito zmožnost vživljanja, so-čutja in doživljanja so-človeka, drugega človeka gre, za solidarnega človeka in še bolj solidarno človeštvo, ki ga povezuje ideal preseganja egoizma. Zato solidarnost zahteva univerzalno razsežnost in generacija 68, zdaj že sama ostarela, še vedno neguje to utopijo.

Vemo, da se ta trenutek misli z utopično vsebino ne obnavljajo, da nimajo obnovitvene moči. Toda moč utopičnega mišljenja je še navzoča, in tam, kjer je kaj utopičnega, je močan vir za trajno ohranjanje poguma za bivanje. Pri tem pogumu gre samo za to, da svetu in življenju v njem rečemo *da*. Iz tega pritrjevanja svetu izhaja naša romantična potreba po politizaciji sveta in odločitev za politiko je − govorim seveda o moji generaciji, ki je danes v 'mladi starosti' − bila odločitev za demokracijo z etičnimi sredstvi. Eden od glavnih namenov te etizacije je bilo domovanje svetu, spremeniti svet in možnosti za bivanje tako, da bi v vsakem kotičku zemlje lahko prebivali kot doma. In ko starost sprašuje, mladost, kje si hodila, se javlja prijeten občutek, da je bila naša mladost vsa pregreta s sanjami o tem domovanju. Moji študenti pa mi pripovedujejo o bivanju naravnanem v tržno nišo in priznam, da se tu ne prepoznam.

---

[18] Gl. Gorazd Kovačič: *Protiglobalisti: zbegano iskanje globalne pravičnosti*, Delo 42 (2000), št. 240, str. 14−15.

[19] George Soros: *Globalizacija*, Učila International, Tržič 2003, str. VIII.

[20] Gl. Francis Fukuyama: *Konec človeštva. Posledice revolucije v biotehnologiji*, Učila International, Tržič 2003, str. 121.

[21] Hauke Brunkhorst: *Solidarität. Von der Bürgerfreundschaft zur globalen Rechtsgenossenschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2002, str. 7.

[22] Prav tam.

[23] Gl. Richard Rorty: *Contingency, irony, and solidarity*, University Press, Cambridge 1989.

OKOLJSKA VZGOJA V VRTCU IN EMPATIJA VZGOJITELJIC PREDŠOLSKIH OTROK

pom. akad. dr. Jurka LEPIČNIK VODOPIVEC
Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru

Aforizem za domov
Znano je, da le empatična vzgojiteljica vpliva na spodbujanje razvoja empatičnega znanja in razvoja občutljivost za okolje in okoljske pismenosti predšolskih otrok.
Na vzorcu vzgojiteljic predšolskih otrok smo ugotavljali njihovo empatijo. Identificirali smo štiri dimenzije empatije: socialno samozaupanje, umirjenost, občutljivost in nekomformizem.

UVOD

Med sodobnimi kurikularnimi gibanji v zadnjih letih prevladujejo mnogi modeli, ki temeljijo na različnih ciljih (Vonta, 1994). Med njimi so tudi kurikularni modeli za okoljsko vzgojo. Izhodišče okoljske vzgoje v vrtcih temelji na razvijanju otrokove občutljivosti za okolje. Neposreden stik z okoljem in osebna izkušnja pa otroku zagotavljata razvoj njegove okoljske pismenosti.
Okoljsko vzgojo v vrtcu lahko razumemo kot proces doživljanja, spoznavanja, raziskovanja in vrednotenja okolja v katerem otrok živi ter proces medosebnih interakcij med otrokom in njegovim okoljem. Ob tem otrok usvaja spretnosti in veščine doživljanja, raziskovanja in spoznavanja ter vrednotenja okolja, oblikuje stališča do okolja in se uči strategij reševanja problemov.V tem procesu imajo pomembno vlogo odrasli kot drugi pomembni v otrokovem razvoju.

CILJI PREUČEVANJA

Postavili smo delovno hipotezo: s preučevanjem in odkrivanjem elementov prikritega kurikula v vrtcih, še zlasti pa z ugotavljanjem empatije vzgojiteljic prispevamo k osveščanju pomembnosti prikritega kurikula v procesu okoljske vzgoje v vrtcu. Vzorec smo izbrali na populaciji vzgojiteljev in vzgojiteljic predšolskih otrok iz vrtcev na območju celotne Slovenije, v šolskem letu 1999/2000. Razdeljenih je bilo 300, vrnjenih pa 248 vprašalnikov. V končni obdelavi (po vseh logičnih in programskih kontrolah) je v končni obdelavi ostalo 164 pravilno izpolnjenih vprašalnikov, kar predstavlja vzorec nadaljnjega preučevanja. Po logični in programski kontroli smo za dobljene podatke, s pomočjo računalniškega programskega paketa SPSS, izračunali osnovo statistiko (aritmetično sredino, analizo variance, standardni odklon, standardno napako in število primerov iz katerih so bili izračunani koeficienti).Opravili smo tudi faktorsko analizo.

REZULTATI
Podatki kažejo, da med vzgojiteljicami predšolskih otrok na področju empatije (in identificiranih dimenzij znotraj nje) ni statistično pomembnih razlik, saj je v vseh primerih $P>0,05$. Ocenjujemo, da je empatija prisotna pri vseh vzgojiteljicah ne glede na starost, delovno dobo, stopnjo izobrazbe, lokacijo vrtca in starost otrok s katerimi delajo in da je pri ugotovljeni empatiji vzgojiteljic prisotnost štirih že navedenih dimenzij.

Umirjenost pri tej dimenziji empatije gre za sposobnost, ki poleg reševanja osebnih problemov omogoča sprejemanje in reševanje problemov drugih.

Občutljivost kot dimenzija empatije kaže po eni strani na emocionalno odzivnost posameznika po drugi strani pa na težnjo po socialni sprejetosti (Lamovec, 1988).
Socialno samozaupanje je tesno povezano s socialno percepcijo samega sebe, drugih in socialne situacije.
Nekonformizem omogoča vzgojiteljici strokovno kompetentno in odgovorno ravnanje, ki temelji na solidnem strokovnem znanju in argumentih.

ZAKLJUČEK
Glede na dejstvo, da je empatija pomembna komponenta socialne kognicije, ki je tesno povezana z znanjem, predpostavljamo, da empatične vzgojiteljice spodbujajo razvoj otrokove empatije in empatičnega znanja (to je znanje, ki je celovito, participatorno, sinergično, odgovorno za sedanjost in prihodnost, znanje, ki spoštuje življenje, različnost in nenasilje ter podpira kakovost življenja), ki je po mnenju Rifkina (1986) izjemno pomembno v procesu razvijanja kritičnega odnosa otrok do sebe in do drugih. Na podlagi tega ocenjujemo, da empatične vzgojiteljice spodbujajo razvoj občutljivosti za okolje pri predšolskih otrocih in s tem vlivajo na razvoj njihove okoljske pismenosti.

Povzeto po Lepičnik Vodopivec, J. Okoljska vzgoja v vrtcu in empatija vzgojiteljic predšolskih otrok. *Pedagoš. obz.*, 2003, letn. 18, št. 1, str. [96]-104. [COBISS.SI-ID 12499976]

KOGNITIVNO-PSIHOLOŠKI VIDIKI SAMOMORILNEGA VEDENJA

pom. akad. dr. Saška ROŠKAR
Inštitut za varovanje zdravja

POVZETEK

Samomorilno vedenje je posledica prepletanja dveh vrst dejavnikov tveganja in sicer genetskih dejavnikov in dejavnikov okolja, ki se izrazijo v obliki socioloških, bioloških in psiholoških dejavnikov. Eden izmed vidikov samomora, ki je v zadnjem času deležen precejšnje pozornosti, je nevropsihološko in kognitivno delovanje samomorilno ogroženih oseb. Teorija, ki se v literaturi največkrat omenja v povezavi s psihološkimi dejavniki tveganja za samomor, je teorija »Krika bolečine«, ki samomor pojmuje kot odgovor na situacijo, v kateri so istočasno prisotni občutki poraza, ujetosti in nerešljivosti. Prisotnost vseh treh dejavnikov naj bi sprožila občutke brezupa. Nadgradnjo in dopolnitev te teorije predstavljajo psihobiološki modeli samomorilnega vedenja, predvsem »Psihobiološka teorija dveh komponent ranljivosti za samomor«, ki pomaga razumeti, zakaj nekatere osebe z depresijo razvijejo samomorilno vedenje druge ne. Obe omenjeni teoriji predvidevata slabše kognitivno delovanje samomorilno ogroženih oseb. Avtorji še vedno raziskujejo ali gre za trajne ali prehodne kognitivne primanjkljaje. Kaj se dogaja s kognitivnimi funkcijami po izboljšanju razpoloženja obravnava »Teorija diferencialne aktivacije«. Namen pričujočega sestavka je predstaviti omenjene teorije samomorilnega vedenja.

UVOD

Tako kot za druge oblike človekovega vedenja je tudi za razvoj samomorilnega vedenja in procesa značilno, da ga ni mogoče povezati le z enim vzročnim dejavnikom, saj je posledica zapletenega prepletanja številnih dejavnikov tveganja, ki se izrazijo pod določenimi vplivi. Sodobne teorije zato kot najbolj obetavno in pregledno delitev, navajajo delitev dejavnikov na le tri kategorije: genetske dejavnike, dejavnike okolja ter interakcijo med obema (Marušič in Farmer, 2001). Interakcije med genetskimi dejavniki in dejavniki okolja se med drugim izraža tudi v obliki psiholoških dejavnikov tveganja. Teorija, ki se v literaturi največkrat omenja v povezavi s psihološkimi dejavniki tveganja za samomor, je teorija »Krika bolečine« (ang. "*The arrested flight model – cry of pain*"). Avtor teorije samomorilno vedenje razume kot posledico situacije, v kateri so prisotni (Williams, 1997):

- dražljaji iz okolice, ki nam sporočajo neuspeh in zaradi katerih se počutimo ponižane (npr. poraz); zaradi teh občutkov se pojavi izrazita želja po pobegu, umiku,
- občutki, da se ne moremo umakniti iz situacije, ujetost v situaciji,
- občutki, da se situacija ne da razrešiti in da bo trajala večno ter zaznavanje odsotnosti rešilnih dejavnikov.

V takih situacijah, ki vsebujejo vse tri zgoraj naštete elemente (poraz, nezmožnost umika, odsotnost rešilnih dejavnikov) se pri človeku sprožijo občutki nemoči in obupa (Williams, 1997; Williams, Watts, MacLeod in Matthews, 1997), ki lahko vzpodbujajo impulz pobega v obliki samomora. Pravzaprav gre za skupek negativnih prepričanj in pričakovanj, ki jih imamo, zaradi česar prihodnost doživljamo črno. Ker smo prepričani, da nas ne čaka nič dobrega, smo obupani. Brezup pa je ključna značilnost samomorilno ogroženih oseb (Conaghan in Davidson, 2002; Malone, Oquendo, Haas, Ellis, Li in Mann, 2000; Williams, Ellis, Tyers, Healy, Rose in Macleod, 1996). Preko tega vzorca procesiranja informacij posameznik doživlja sebe in svet. Posameznik, ki nima resnejših čustvenih težav, se bo tako počutil le nekaj časa, potem bo našel drugačne rešitve svojega problema. Ni torej narava oziroma vsebina dogodkov tista, ki sproži samomorilno vedenje, temveč je pomemben način, skozi katerega posameznik doživlja in si razlaga dogodke. V ozadju prej naštetih kognitivnih značilnosti (situacijo doživljamo kot poraz, da se ne moremo umakniti in odsotnost rešilnih dejavnikov), so trije nevropsihološki mehanizmi in sicer pozornost, spomin in presojanje/predstavljanje. Avtorji poročajo o tem da imajo osebe, ki izražajo samomorilno vedenje *neprostovoljno pristranskost v pozornosti* za življenjske dogodke, ki imajo za posameznika negativen pomen (Becker, Strohbach in Rinck, 1999; Williams in Pollock, 2001), *zmanjšano sposobnost reševanja problemov*, predvsem tistih, ki so medosebne in socialne narave (Pollock in Williams, 2004; Williams in Pollock, 2001; Roškar, 2007) in *zaznavanje odsotnosti rešilnih dejavnikov* kar je povezano s presojo in pričakovanjem oziroma predvidevanjem dogodkov v prihodnosti.

Van Heeringen (2001b) je zasnoval psihobiološki model razvoja samomorilnega vedenja, ki ranljivost za samomorilno vedenje razume kot interakcijo med biološkimi dejavniki in dejavniki okolja. Ranljivost za samomorilno vedenje se v obliki psiholoških značilnosti oziroma potez izrazi pod vplivom določenih stresorjev in je sestavljena iz dveh komponent: socialno interakcijska komponenta in komponenta vedenjske inhibicije. Prva komponenta uravnava *interakcijo med posameznikom in njegovim okoljem* in je zato soudeležena v razvoju medosebnih težav in odpornosti na psihosocialne stresorje. Druga komponenta pa uravnava *vedenjske reakcije* na težave, ki nastanejo zaradi nepravilnega delovanja prve komponente in je v primeru zmanjšane sposobnosti reševanja problemov soudeležena pri nastanku socialne anksioznosti in občutkov brezupa, kar je ključna značilnost oseb s samomorilnimi nagnjenji.
Kljub razmeroma dodelanim teorijam, je še vedno težko določiti dejavnike, ki vplivajo na dolgoročno, torej trajno ranljivost posameznika, in katere značilnosti predstavljajo kratkoročno oziroma trenutno ranljivost posameznika za samomorilno vedenje (Williams, Barnhofer, Crane in Beck, 2005). Avtorji predvidevajo, da kognitivne lastnosti samomorilno ogroženih oseb predstavljajo trajni kognitivni vzorec odgovarjanja in ranljivost, ki se izrazi pod vplivom trenutnih okoliščin (van Heeringen, 2001a; Mann in dr., 1999; Williams in Pollock, 2001) ali manjših sprememb v razpoloženju (Williams, Barnhofer in dr., 2005; Williams, van der Does, Barnhofer, Crane in Segal, 2007). Za boljše razumevanje samomorilnega vedenja in s tem povezane duševne motnje (npr. depresije) je potrebno določene vzorce vedenja ter razpoloženja iz sedanjosti, povezati s posameznikovo zgodovino in dogodki iz preteklosti, saj so bili ti dogodki verjetno soudeleženi pri vzpostavitvi določenega vedenjskega vzorca (Williams in dr., 2007).

ZAKLJUČEK

Obstoječe kognitivno psihološke teorije nudijo dobro osnovo za razumevanje samomorilnega vedenja. Teorija Krika bolečine ponuja širši okvir razumevanja kognitivnih dejavnikov tveganja (pristranskost v pozornosti, okrnjeno

reševanje problemov, motnje predstavljanja pozitivnih dogodkov v prihodnosti) samomorilnega vedenja, van Heeringenov model dveh ranljivosti za samomorilno vedenje pa predstavlja nadgradnjo omenjene teorije. Da bi preprečili samomorilno vedenje ali vsaj zmanjšali tveganje zanj, je treba poiskati »najšibkejši člen« v začaranem kognitivnem krogu in tako osebi pomagati, da iz njega izstopi, ga prekine, ter tako ustavi napredovanje samomorilnega procesa. Kognitivna dejavnika, ki verjetno predstavljata najšibkejši člen in zato nudita možnosti intervencije sta okrnjena sposobnost reševanja problemov in odsotnost pozitivnih pričakovanj glede prihodnosti. Z vzpodbujanjem iskanja pozitivnih rešitev in dogodkov v prihodnosti ali učenjem reševanja problemov bi namreč lahko posredno vplivali na zmanjšanje občutkov brezupa in posledično tudi samomorilnega vedenja. Pri tem se lahko opremo tudi na varovalne dejavnike iz okolja npr. socialno oporo, ki ugodno vpliva na napredovanje samomorilnega procesa (ga upočasni ali ustavi).

LITERATURA

Becker, E.S., Strohbach, D. in Rinck, M. (1999). A specific attentional bias in suicide attempters. *Journal of Nervous and Mental Disease, 18*, 730-735.

Conaghan, S. in Davidson, K.M. (2002). Hopelessness and the anticipation of positive and negative future experiences in older parasuicidal adults. *British Journal of Clinical Psychology, 41*, 233 – 242.

Malone, K.M., Oquendo, M.A., Haas, G.L., Ellis, S.P., Li, S. in Mann, J.J. (2000). Protective factors against suicidal acts in major depression: Reasons for living. *American Journal of Psychiatry, 157*, 1084 – 1088.

Mann, J.J., Waternaux, C., Hass, G.L. in Malone, K.M. (1999). Toward a clinical model of suicidal behavior in psychiatric patients. *American Journal of Psychiatry*, *156*, 181-189.

Marušič, A. in Farmer, A. (2001b). Toward a new classification of risk factors for suicide behaviour. *Crisis, 22(2)*, 61-65.

Pollock, L.R. in Williams, J.M.G. (2004). Problem solving in suicide attempters. *Psychological Medicine, 34*, 163 – 167.

Roškar, S. (2007). *Nevrpsihološka osnova samomorilnih misli in vedenja.* Doktorska disertacija. Ljubljana

Van Heeringen, C. (2001b). Suicide, serotonin and the brain. *Crisis, 22(2)*, 66–70.

Van Heeringen, C. (2001a). The suicidal process and related concepts. V C. van Heeringen (Ur.), *Understanding Suicidal Behaviour: The Suicidal Porcess approach to research, treatment and prevention* (str. 3-15). Chichester: Wiley.

Williams, J.M.G. (1997). *Cry of pain: Understanding suicide and self-harm*. London: Penguin.

Williams, J.M.G. in Pollock, L. (2001). Psychological aspects of the suicidal process. V C. van Heeringen (Ur.), *Understanding suicidal behavior: the suicidal process approach to research, treatment and prevention* (str. 76-94). Chichester: Wiley.

Williams, J.M.G., Ellis, N.C., Tyers, C., Healy, H., Rose, J. in Macleod, C. (1996). The specifity of autobiographical memory and imageability about the future. *Memory and Cognition, 24*, 116-125.

Williams, J.M.G., Watts, F.N., Macleod, C. in Mathews, A. (1997). *Cognitive Psychology and Emotional Disorders (Second Edition)*. Chicester: Wiley.

Williams, J.M.G., Barnhofer, T., Crane, C. in Beck, A.T. (2005). Problem solving deteriorates following mood challenge in formerly depressed patients with a history of suicidal ideation. *Journal of Abnormal Psychology, 114(3)*, 421-431.

Williams, J.M.G., Van der Does, A.J.W., Barnhofer, T., Crane, C. in Segal, Z.S. (2007). Cognitive reactivity, suicidal ideation and future fluency: investigating a differential activation theory of suicidality. *V tisku (Cognitive Therapy and Research).*

VPLIV TRAJANJA NEZDRAVLJENE PSIHOZE NA POTEK BOLEZNI PRI BOLNIKIH S SHIZOFRENIJO

pom. akad. dr. Brigita NOVAK ŠAROTAR
Psihiatrična klinika Ljubljana

UVOD

Shizofrenija je ena od najtežjih duševnih motenj, je kronična in pogosto progresivna bolezen možganov. Prizadene predvsem mlade ljudi in povzroča visoko stopnjo invalidnosti.
Za shizofrenijo je značilno izkrivljeno mišljenje, zaznavanje, čustvovanje in vedenje ob jasni zavesti in nespremenjenih intelektualnih zmožnostih, čeprav se z napredovanjem bolezni začnejo izražati tudi kognitivni primanjkljaji. Etiologija in patofiziologija bolezni še nista v celoti pojasnjeni, pomembna pa je interakcija med genetskimi, biološkimi in psihosocialnimi dejavniki (1). Klinično diagnozo postavimo na podlagi tipičnih znakov, simptomov in poteka bolezni, v Sloveniji uporabljamo 10. Mednarodno klasifikacijo bolezni (MKB-10) (2).
Prevalenca shizofrenije je 1% in je neodvisna od spola. Pri moških se bolezen prične prej, vrh zbolevanja je med 15. in 25. letom, pri ženskah pa med 25. in 30. letom starosti (3).
Shizofrenija je največkrat kronična motnja, ki se začne zgodaj v življenju in z leti napreduje. Začne se običajno s prodromalno fazo, ki lahko traja različno dolgo, nekaj mesecev ali celo let. Prodromalni fazi sledi aktivna faza s psihotičnimi simptomi bolezni. V tej fazi bolniki sami ali njihovi bližnji simptome opazijo in poiščejo zdravniško pomoč. Aktivni fazi sledi remisija, ko se simptomi umaknejo, ali rezidualna faza, v kateri nekateri simptomi izgubijo ostrino, vendar so še prisotni. V času rezidualne faze lahko bolezen vnovič izbruhne z vsemi svojimi simptomi (1).

Potek in izid bolezni sta ugodnejša, kot so menili prej; 16% bolnikov ima samo eno epizodo bolezni in ne utrpijo upada v funkcioniranju; 32% bolnikov ima več epizod, vendar v vmesnem času med posameznimi epizodami živijo polno in kvalitetno življenje, oškodovanost je lahko minimalna; 9% bolnikov po prvi epizodi utrpi upad v funkcioniranju, imajo ponavljajoče se epizode in se ne vrnejo več na predhodno stopnjo funkcioniranja; 43% bolnikov ima več epizod, stanje po vsaki epizodi se poslabša, bolniki pa se ne vrnejo več na predhodno življenjsko raven. Deset odstotkov bolnikov s shizofrenijo umre zaradi samomora (4).

Na potek in izid bolezni vplivajo različni dejavniki. Boljšo napoved lahko pričakujemo, če se pri bolniku simptomi pojavijo hitro, če bolezen traja kratek čas, če bolnik v preteklosti ni imel psihičnih težav in je dobro funkcioniral, če nima strukturalnih sprememb v možganih, če ima stabilno zaposlitev, je poročen, če v družini ni duševnih bolezni, če je ob začetku bolezni starejši in ima višji družbeni status.
Slabša je napoved pri bolezni, ki se začne počasi, simptomi trajajo dolgo, če je imel bolnik v preteklosti psihične težave, če se slabo čustveno odziva, ima izražene obsesivno-kompulzivne simptome, je napadalen, ima nevrološke simptome in sodi v nižji socialni razred, je neporočen, ima slabo razvite delovne navade in je zelo mlad (1).

Strokovna literatura v zadnjih letih opozarja, da na potek in izid bolezni vpliva tudi čas od pojava prvih psihotičnih simptomov do začetka medikamentoznega zdravljenja, ki ga imenujemo trajanje nezdravljene psihoze (v angleški literaturi: duration of untreated psychosis ali DUP) (5, 6). Trajanje nezdravljene psihoze je pri bolnikih s shizofrenijo različno dolgo, v povprečju naj bi bil ta čas vsaj eno leto (7), čeprav nekateri avtorji poročajo, da je ta čas daljši (8).
Večina študij prve psihotične epizode kaže na povezavo med daljšim trajanjem nezdravljene psihoze ter slabšim izidom bolezni (9, 10, 11, 12, 13) , s pogostnejšimi hospitalizacijami (14), počasnejšim in slabšim okrevanjem, ponovitve psihotičnih epizod naj bi bile bolj pogoste (15). Ne vemo še, ali je sam psihotični proces nevrotoksičen in bi lahko z zgodnjim zdravljenjem preprečili ireverzibilne možganske okvare (16, 17).
Prisotnost nezdravljene psihotične simptomatike nekaj mesecev ali let pa tudi pomembno vpliva na celostno udejstvovanje bolnika, tako na socialnem, delovnem in medčloveškem področju in poslabšuje kvaliteto življenja (11).

NAMEN RAZISKAVE

Namen raziskave je bil preveriti pomen trajanja nezdravljene psihoze na dolgoročni potek in težo bolezni; preveriti, ali lahko z zgodnjim medikamentoznim zdravljenjem vplivamo na boljši izid bolezni; primerjati potek bolezni pri skupini preiskovancev z dolgim obdobjem nezdravljene psihoze (skupina 1) s skupino preiskovancev, ki je bila zdravljena že v prodromalni fazi bolezni, pred akutnim pojavom psihotičnih simptomov (skupina 0).

ZASNOVA RAZISKAVE IN METODE DELA

V retrospektivno raziskavo smo vključili 87 bolnikov s shizofrenijo ali s psihozo iz shizofrenskega kroga. V skupini 0 je bilo 37 bolnikov s srednjo starostjo 38 let. V skupini 1 je bilo 50 bolnikov s srednjo starostjo 41 let. Skupini smo primerjali glede poteka in izida bolezni. Težo bolezni smo ocenjevali z upoštevanjem različnih kliničnih in parakliničnih dejavnikov. S pomočjo protokola prirejenega po vprašalniku CAARMS (18) smo ugotavljali stopnjo izraženosti kliničnih znakov in simptomov; izračunali smo povprečni dnevni odmerek predpisanega antipsihotika ter uporabo dodatnih psihotropnih zdravil; izračunali smo število hospitalizacij ter število hospitalnih dni; ocenjevali smo tudi sociodemografske značilnosti bolnikov: stopnjo dosežene izobrazbe, zaposlenost ter zakonski stan. Skupini smo primerjali glede vseh parametrov v obdobju akutne psihoze ob prvi epizodi ter v času raziskave.

REZULTATI

Ugotovili smo, da so bili v prodromalni fazi bolezni v skupini 0 najpogosteje izraženi simptomi anksioznosti, depresivnosti, motnje spanja in koncentracije, socialna izolacija ter telesne blodnje in halucinacije. Bolniki v skupini 1 so imeli tako v obdobju akutne psihoze kot v obdobju raziskave prisotnih več psihopatoloških simptomov, ki so bili tudi močneje izraženi. Bolniki v skupini 0, ki so bili z antipsihotikom zdravljeni že v prodromalni fazi bolezni, so pozneje vseskozi potrebovali

nižji odmerek antipsihotika, 11% bolnikov v skupini 0 v času raziskave antipsihotika ni imelo več predpisanega. Bolniki v skupini 1 so bili pogosteje zdravljeni v bolnišnici in so potrebovali več hospitalizacij kot bolniki v skupini 0, kjer je 38% bolnikov potrebovalo bolnišnično zdravljenje, 27% le enkrat. Število hospitalnih dni je bilo v skupini 0 manjše. Bolniki v skupini 1 so imeli dolgoročno slabši zaposlitveni status z večjo stopnjo nezaposlenosti ter s predčasno invalidsko upokojitvijo. V skupini 1 je bilo več samskih bolnikov, tako v obdobju akutne psihoze kot v obdobju raziskave. Več bolnikov v skupini 0 se je poročilo in so bili uspešnejši v ohranitvi zakonske zveze.

ZAKLJUČKI

Shizofrenija je pomembna duševna motnja s pogostim kroničnim potekom. Zgodnje prepoznavanje in zdravljenje shizofrenije je usmerjeno ne samo v lajšanje prvega akutnega izbruha bolezni, pomembno vpliva tudi na kasnejši potek in izid bolezni ter omogoča bolnikom s shizofrenijo boljšo kakovost življenja. Pričujoča raziskava je prva, ki primerja izid bolezni pri bolnikih z dolgim obdobjem nezdravljene bolezni z izidom bolezni pri bolnikih, kjer je bila shizofrenija zdravljena že v prodromalni fazi, pred prvim akutnim izbruhom psihoze. Naši rezultati potrjujejo vpliv trajanje nezdravljene psihoze na potek in težo bolezni, saj lahko z zgodnjim medikamentoznim zdravljenjem vplivamo na boljši izid bolezni. Skupina bolnikov z dolgim obdobjem nezdravljene psihoze se razlikuje od skupine bolnikov, ki je bila zdravljena že v prodromalni fazi bolezni v izraženosti psihopatološke simptomatike, v predpisanem odmerku antipsihotikov, v številu in trajanju hospitalizacij ter v sociodemografskih parametrih.
Rezultati raziskave nam bodo v pomoč pri oblikovanju smernic za zgodnje prepoznavanje in zdravljenje shizofrenije.

LITERATURA

1. Sadock BJ, Sadock VA. Synopsis of Psychiatry 9th edition. Philadelphia: Lippincott Williams&Wilkins;2003.
2. Mednarodna klasifikacija bolezni, 10. revizija; Klasifikacija mentalnih in vedenjskih motenj. Publ.: WHO, Ženeva 1992.
3. Cannon M, Jones P. Schizophrenia. J Neurol Neurosurg Psychiatry 1996;60:604–13.
4. Shepherd M, Watt D, Falloon I, Smeeton N. The natural history of schizophrenia: a five-year follow-up study of outcome and prediction in a representative sample of schizophrenics. Psychol Med Monogr Suppl 1989;15:1-46.
5. Marshall M, Lewis S, Lockwood A, Drake R, Jones P, Croudace T. Association between duration of untreated psychosis and outcome in cohorts of first-episode patients: a systematic review. Arch Gen Psychiatry 2005;62:975-83.
6. Perkins DO, Gu H, Boteva K, Lieberman JA. Relationship between duration of untreated psychosis and outcome in first-episode schizophrenia: a critical review and meta-analysis. Am J Psychiatry 2005;162:1785-804.
7. McGlashan TH. Duration of untreated psychosis in first-episode schizophrenia: marker or determinant of course? Biol Psychiatry 1999;46:899-907.
8. Chong SA, Lee C, Bird L, Verma S. A risk reduction approach for schizophrenia: the Early Psychosis Intervention Programme.Ann Acad Med Singapore 2004;33:630-5. Review.
9. McGorry PD, Edwards J, Mihalopoulos C, Harrigan SM, Jackson HJ. EPPIC: an evolving system of early detection and optimal management. Schizophr Bull 1996;22:305-26.
10. Harrigan SM, McGorry PD, Krstev H. Does treatment delay in first-episode psychosis really matter? Psychol Med 2003;33:97-110.
11. Melle I, Larsen TK, Haahr U, Friis S, Johannessen JO, Opjordsmoen S, et al. Reducing the duration of untreated first-episode psychosis: effects on clinical presentation. Arch Gen Psychiatry 2004;61:143-50.
12. Szymanski S, Lieberman JA, Alvir JM, Mayerhoff D, Loebel A, Geisler S, et al. Gender differences in onset of illness, treatment response, course, and biologic indexes in first-episode schizophrenic patients. Am J Psychiatry. 1995;152:698-703.
13. Black K, Peters L, Rui Q, Milliken H, Whitehorn D, Kopala LC. Duration of untreated psychosis predicts treatment outcome in an early psychosis program. Schizophr Res 2001;47:215-22.
14. Helgason L. Twenty years follow-up of first psychiatric presentation for schizophrenia: what could have been prevented? Acta Psychiatr Scand 1990;81:231-5.
15. Crow TJ, MacMillan JF, Johnson AL, Johnstone EC. A randomised controlled trial of prophylactic neuroleptic treatment. Br J Psychiatry 1986;148:120-7.
16. Lieberman JA, Fenton WS. Delayed detection of psychosis: causes, consequences and effect on public health. Am J Psychiatry 2000;157:1727-30.
17. Lieberman JA, Perkins D, Belger A, Chakos M, Jarskog F, Boteva K, et al. The early stages of schizophrenia: speculations on pathogenesis, pathophysiology and therapeuthic approaches. Biol Psychiatry 2001; 50:884-97.
18. Yung A, Phillips L, McGorry P, Ward J, Donovan K, Thompson K. Comprehensive Assessment of at Risk Mental States (CAARMS). Melbourne: University of Melbourne;2002.

VRSTE IN ŠKODLJIVI UČINKI DOPINGA

pom. akad. dr. Mitja LAINŠČAK
Bolnišnica Golnik, Klinični oddelek za pljučne bolezni in alergijo

IZVLEČEK

Uporaba in zloraba snovi in postopkov za izboljšanje športnih dosežkov (doping) je verjetno stara kot tekmovalni šport. World Anti Doping Agency (WADA) je najpomembnejša svetovna organizacija, ki na svojih spletnih straneh objavlja aktualen seznam prepovedanih snovi ali postopkov. Večina snovi in postopkov, ki jih danes najdemo na listi, ima pri bolnikih terapevtsko indikacijo in jih uporabljamo za izboljšanje kakovosti življenja in preživetja bolnikov. Posamezne vrste dopinga imajo različne neželjene učinke, ki so večinoma povezani z dolgotrajnim jemanjem previsokih odmerkov dopinga ali doseganjem supernormalnih koncentracij učinkovin ali drugih snovi v organizmu. Najbolj znan program uporabe (zlorabe) dopinga je bil razvit v nekdanji Vzhodni Nemčiji, ko je bilo med leti 1970 in 1990 vključenih več kot 2000 športnikov.

Uporaba in zloraba snovi in postopkov za izboljšanje športnih dosežkov (doping) je verjetno stara kot tekmovalni šport. Z razvojem medicine in novih terapevtskih pristopov pri številnih hudih boleznih se je povečal nabor dopinga. V športu se je v večjem obsegu začel uporabljati v drugi polovici 20. stoletja, kar je privedlo tudi do nastanka organizacij za boj proti dopingu in list prepovedanih snovi ter postopkov [1]. World Anti Doping Agency (WADA) je najpomembnejša svetovna organizacija, ki je nastala leta 1999. Na svojih spletnih straneh objavlja aktualen seznam prepovedanih snovi ali postopkov, ki velja kot mednarodni standard [2].

V Sloveniji imamo svojo Nacionalno Antidoping Komisijo (NAK), ki je pristojna za vse postopke v zvezi z dopingom na nacionalnem nivoju. Hkrati s postopki odvzema vzorcev poteka tudi stalno izpopolnjevanje uradnikov za odvzem vzorcev. Sodeluje tudi z nacionalnimi panožnimi zvezami, pri katerih je odgovorna predvsem za izobraževanje in nadzor postopkov v zvezi s kontrolami in tudi pozitivnimi rezultati kontrol. Na spletnih straneh Olimpijskega komiteja Slovenije je moč najti večino prevodov mednarodnih dokumentov v zvezi z dopingom [3].

Večina snovi in postopkov, ki jih danes najdemo na listi, ima pri bolnikih terapevtsko indikacijo in jih uporabljamo za izboljšanje kakovosti življenja in preživetja bolnikov. Športniki so večinoma zdravi ljudje, ki teh snovi ali postopkov normalno ne bi potrebovali. Zaradi želje po izboljšanju športnega dosežka se je uporaba dopinga razširila tudi v športu. Poleg nepoštene prednosti pred sotekmovalci ima lahko tudi enkratna uporaba dopinga številne škodljive posledice za zdravje. Številni smrtni primeri športnikov so lahko bili posledica dopinga, pri nekaterih pa je bila vzročna povezava nedvoumno potrjena. Posamezne vrste dopinga imajo različne neželjene učinke, ki so večinoma povezani z dolgotrajnim jemanjem previsokih odmerkov dopinga ali doseganjem supernormalnih koncentracij učinkovin ali drugih snovi v organizmu. Med najpogostejše spadajo srčnožilne bolezni, spremembe v hormonskem ravnovesju, motnje v delovanju jeter in ledvic in elektrolitne motnje. Najpogosteje zasledimo uporabo anaboličnih steroidov, eritropoetina, beta2 agonistov in stimulansov, ki so vsi povezani s pojavom resnih škodljivih učinkov.

Razvoj uporabe dopinga je spremljal razvoj metodologije za dokaz uporabe dopinga. Analitske metode so doživele velik napredek, vendar je identifikacija nekaterih vrst dopinga le iz vzorca urina (npr. insulin, rastni hormon) nezanesljiva. V zadnjih letih smo priča uvedbi prvih odvzemov krvi (svetovno prvenstvo v nogometu leta 2002, Evropsko prvenstvo v nogometu leta 2008), kar bo olajšalo dokazovanje uporabe dopinga.

Uporaba v zdravstvene namene (t.i. Terapevtska izjema) predstavlja izjemo do uporabe dopinga pri športniku. Športnik, pri katerem obstaja utemeljen sum ali že ugotovljena bolezen ali stanje, ki zahteva kronično uporabo snovi ali postopkov iz Seznama prepovedanih snovi ali postopkov, mora sestaviti vlogo za odobritev uporabe prepovedanih snovi ali postopkov v zdravstvene namene. Popolno vlogo obravnava Odbor za podeljevanje izjem za uporabo v zdravstvene namene, ki ga sestavljajo vsaj trije zdravniki z ustreznimi izkušnjami in znanjem klinične medicine. Odbor imenuje pristojna organizacija za boj proti dopingu. Odbor obravnava prošnje pred začetkom začetka zdravljenja, razen če ni šlo za urgentno zdravljenja ali če objektivno ni bilo dovolj časa za izvedbo postopka.

Najbolj znan program uporabe (zlorabe) dopinga je bil razvit v nekdanji Vzhodni Nemčiji. Šele po padcu berlinskega zidu je prišlo do razkritja dela arhivov njihovega programa, v katerega je bilo med leti 1970 in 1990 vključenih več kot 2000 športnikov [4]. Poleg izboljšanja športnih rezultatov jih je mnogo več utrpelo škodljive učinke za zdravje. Rakava obolenja so prisotna pri 25%, 2/3 pa jih je imelo vsaj blažjo obliko psihiatričnih težav.

REFERENCE

1. Schänzer W, Thevis M. Doping im Sport. Med Klinik 2007;102:631-46.
2. www.wada-ama.org
3. Franke WW, Berendonk B. Hormonal doping and androgenization of athletes: a secret program of the German Democratic Republic Government. Clin Chem 1997;43:1262-79.
4. www.olympic.

REŠEVANJE PROBLEMOV Z ŽREBANJEM NAKLJUČNIH ŠTEVIL

pom. akad. dr. Renato LUKAČ
Gimnazija Murska Sobota

POVZETEK

Mnogo pojavov okrog nas temelji na naključnih dogodkih, zato se s pomočjo naključnih števil lahko reši marsikateri teoretično težko rešljivi problem. Razvile so se metode, ki nam s pomočjo sodobnih računalnikov omogočajo masivno produkcijo rezultatov, iz katerih potem pridobimo skoraj poljubne parametre. Prispevek podaja zgodovinski pregled, teoretična izhodišča in nekatere primere uporabe.

UVOD

Ideja o vpeljavi slučajnosti v realni model sega daleč nazaj v antiko, vendar je stohastika, ki preučuje slučajne pojave, ena najmlajših disciplin uporabne matematike. Statistika je obratno ena najstarejših disciplin uporabne matematike in poskuša izlušči neki red iz slučajnih podatkov, medtem ko pa stohastika zavestno vpeljuje slučajnost v sistem, da bi »preizkusila« vsa možna stanja modela [1]. Zaradi svoje raznolikosti je stohastika uporabna praktično na vseh področjih: od klasičnih naravoslovnih znanosti, do humanistike in celo v umetnosti. Za metodo Monte Carlo bi lahko rekli, da je »paradna disciplina« stohastike.

Zgodovinski pregled

Vzrok za ogromen časovni razpon od ideje v antiki do uveljavitve stohastike pred dobrimi petdesetimi leti je v tem, da ni bilo pravega produkcijskega mehanizma, s katerim bi se teorija udejanila. Komaj elektronski računalniki so omogočili masovno proizvodnjo slučajnih dogodkov in povzemanje bistvenih parametrov iz njih. Comte de Buffon je že leta 1777 delal poskuse, ki so temeljili na slučajnih spremenljivkah in podajali preko mnogih poskusov vrednost π. Metal je iglo dolžine l na pas širine d, ki je bil večji od dolžine l [2]. Težišče se je nahajalo znotraj pasu, igla pa je lahko bila zasukana v poljubno smer . Ugotovil je, da je verjetnost, da bo igla sekala katero od mej pasu $2l/\pi d$. Laplace je 1820 podal oceno za π:

$$\pi = \lim_{N\to\infty} \frac{2Nl}{Md}.$$

Na začetku prejšnjega stoletja je Kelvin določal integrale s pomočjo niza naključnih števil, Gossett je računal korelacijske faktorje za Studentovo statistiko, najslavnejši pa so bili numerični poskusi z nevtroni v tridesetih letih, ki jih je izvajal Enrico Fermi. V štiridesetih in petdesetih letih so elektromehanske računalnike nadomestili čisto elektronski, ki so omogočili pravo eksplozijo razvoja. Skupina znanstvenikov v Los Alamosu v ZDA, Stanislaw Marcin Ulam, Enrico Fermi, John von Neumann in Nicholas Metropolis, je delala na projektih, ki so bili vezani na vojaške raziskave. Izdelali so tedaj najbolj zmogljive računalnike (ENIAC, MANIAC), ki so bili plod merjenja moči med ZDA in Rusijo. Takrat je metoda dobila tudi sedanje ime Monte Carlo. Stric Ulama je namreč rad zahajal v Monte Carlo v slavni Casino igrat na srečo, kjer bi prav tako naj žrebanje odločalo o usodi igralcev [3]. Od takrat naprej je bil siloviti razvoj metode in njene uporabe.

Slučajna števila

»Proizvodnja« slučajnih števil je bila problematična vse do prihoda elektronskih računalnikov. Slučajna števila dobimo z generatorji slučajnih števil. Nepristranska in kvalitetna porazdelitev je eden temeljnih pogojev za uspešnost metode Monte Carlo. Mnogo generatorjev slučajnih števil je bilo razvitih in tudi metode za njihovo testiranje [4]. Pri uporabi moramo narediti kompromis med hitrostjo in kvaliteto, tako da je uporabljeni generator dovolj uspešen. Generatorji nam navadno posredujejo števila z intervala med 0 in 1, v praksi pa rabimo števila z drugih intervalov. Prvotni interval raztegnemo na širino novega, generirano slučajno število pomnožimo s širino novega intervala, in premaknemo interval za začetno vrednost novega intervala, prej pomnoženi vrednosti prištejemo vrednost, kjer bi se naj začel novi interval. Pogosto je potreba po porazdelitvi, kjer generirana števila niso enakomerno porazdeljena po celotnem intervalu. Tudi to lahko dosežemo s primernimi preslikavami. Praktično lahko generiramo slučajna števila za poljubno porazdelitev.

Integriranje z metodo Monte Carlo

Integriranje je eden od postopkov, kjer se nam brez računalnika pri malo bolj realnih sistemih hitro zalomi in matematiki nam le s težavo pri tem pomagajo. Osnovna ideja integriranja z metodo Monte Carlo sploh ni zahtevna. Generiramo dve slučajni števili. Prvo ξ_1 naj bo za os x z intervala določenega integrala, to je med spodnjo in gornjo mejo intervala integriranja. Drugo ξ_2 naj bo za os y, z intervala med najmanjšo in največjo vrednostjo, ki jo zavzame funkcija na intervalu integriranja. Treba je samo preveriti ali leži generirana točka (ξ_1,ξ_2) pod krivuljo f(x), to je izpolnjevanje pogoja: $\xi_2 < f(\xi_1)$. Razmerje med točkami pod krivuljo in vsemi generiranimi točkami je enako razmerju med iskano ploščino (določenim integralom) in ploščino pravokotnika, ki ga določata intervala za obe osi (glej Sliko 2). Pri določitvi končne vrednosti integrala ne smemo pozabiti na morebitni pravokotnik med našim pravokotnikom in absciso.

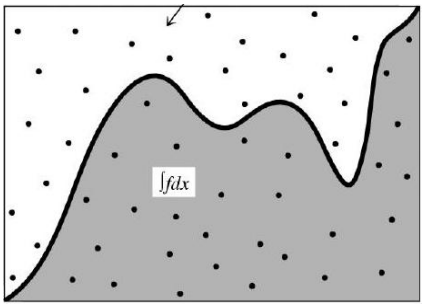

Slika 2: Integriranje s slučajnimi števili.

Zanimiva uporaba opisanega postopka je določitev približka za število π. Generiramo dve slučajni števili med nič in ena ter s tem točko v 2 D prostoru. Če je tako pridobljena točka oddaljena manj kot za ena od izhodišča, imamo zadetek [5]. Delež točk v krožnem izseku je enak razmerju med ploščino krožnega izseka $\pi/4$ in ploščino kvadrata $a^2=1$, torej kar $\pi/4$.

Primer uporabe v fiziki

Računalniki, oziroma njihovi gradniki, postajajo nenehno hitrejši. S tem smo priča vedno novim pristopom uporabe metode Monte Carlo tudi v fiziki [6,7]. Vpogled v raziskane probleme je vse bolj podroben. Simulacije so postopoma prešle z grobih mrežnih modelov in kontinuuma pred četrt stoletja na simulacije z molekularnimi modeli, zadnje desetletje pa so se uveljavili atomarni modeli. Vedno znova se načenja vprašanje glede metode: ali uporabiti molekularno dinamiko ali Monte Carlo. Vsaka ima svoje prednosti in hibe. Monte Carlo je izredno hitra, robustna in proizvede ogromno podatkov. Iz korakov, ki so fizikalno nesmiselni je možno pridobiti fizikalno smiselne in zanimive količine. Molekularna dinamika temelji na fizikalnih zakonih in iz njih določa korake, ki so realni.
Zelo priljubljen primer uporabe metode Monte Carlo je simulacije množice molekul argona. Pri tem se uporabi Lennard-Jonesov potencial in metoda Monte Carlo z Metropolisovim algoritmom [8]. Pri slednjem se za večjo učinkovitost uporabijo periodični robni pogoji in konvencija najbližjih sosedov. Tudi velikost največjega možnega premika se optimizira vsakih nekaj tisoč potez, poleg tega pa se v izračunu energije upoštevajo samo dovolj veliki prispevki. Na začetku se molekule navadno porazdelijo na mrežo, lahko pa se v prostor položijo čisto slučajno. S primerno dosti koraki se vpliv začetne porazdelitve izgubi. Za vsako potezo se žreba slučajna molekula, njej se določi slučajen in omejen korak v prostoru. Če je korak tak, da bi molekula zapustila prostor, naj pride na drugi strani nazaj (periodični robni pogoji). Nato se primerja energija molekule, ki jo premikamo, pred premikom s tisto po premiku, tako da se upošteva najbližje sosede – kot da bi bile okoli našega prostora (sistema) kopije enakih (konvencija najbližjih sosedov). Pri določitvi energiji med molekulama se uporabi Lennard Jonesov potencial s parametri za argon:

$$V(r) = 4\varepsilon\left[\left(\frac{\sigma}{r}\right)^{12} - \left(\frac{\sigma}{r}\right)^{6}\right]$$

V primeru prehoda na stanje z nižjo skupno energijo se predlagani korak sprejme, v primeru prehoda na stanje z višjo energijo pa se upošteva temperatura in žreba slučajno število, ki se primerja z verjetnostjo za prehod v energijsko manj ugodno stanje. Čeprav pri takem pristopu ni neposrednih podatkov o hitrosti molekul, je možno določiti tlak. Najbolj zanimivi so fazni pojavi. Z opisanim postopkom je moč simulirati tudi mešanice tekočin in opazovati fazno separacijo. Z nekaj spretnosti lahko simuliramo tudi polimere. Tudi Isingov model je zelo priljubljeni primer uporabe Monte Carlo. Simulacije z metodo Monte Carlo se vse bolj uveljavljajo tudi v astrofiziki.

ZAKLJUČEK

Monte Carlo omogoča veliko vzorčenje in s pomočjo primernih statističnih postopkov določitev skoraj poljubnih količin. Trenutno se največ obeta od kvantne Monte Carlo, ki bi naj kmalu podala odgovore na najtrše probleme sodobne znanosti.

VIRI:

[1] F. J. Vesely:Computational Physics, WUV Universitätsverlag, 1993
[2] http://www.angelfire.com/wa/hurben/buff.html, dne 20.11.2007
[3] N. Metropolis: The Beginning of the Monte Carlo Method, Los Alamos Special Issue, 1987
[4] W. H. Press, B. P. Flannery, S. A. Teukolsky, W. T. Vetterling: Numerical Recipes in C: The Art of Scientific Computing; Cambridge University Press, 2002
[5] http://polymer.bu.edu/java/java/montepi/montepiapplet.html, dne 20.11.2007
[6] M. E. J. Newman, G. T. Barkema: Monte Carlo Methods in Statistical Physics; Clarendon Press, 2001
[7] A. R. Leach: Molecular Modelling, Principles and Applications; Prentice Hall, 2001
[8] M. P. Allen, D. J. Tildesley: Computer Simulation of Liquids; Oxford University Press, 2002

PLANETI V DRUGIH OSONČJIH

pom. akad. dr. Andreja GOMBOC
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za matematiko in fiziko

Ko je avgusta 2006 Mednarodna astronomska zveza (IAU-International Astronomical Union) razglasila, da je Pluton pritlikav planet, je število planetov v Osončju padlo z 9 na 8. Kljub temu je število znanih planetov v zadnjih 15 letih močno naraslo. Astronomi so namreč odkrili celo množico planetov, ki pa se ne gibljejo okoli našega Sonca, ampak okrog drugih zvezd.
Odkriti planet okoli druge zvezde oz. odkriti drugo osončje, ni lahko. Poleg tega, da je takšen planet zelo daleč, sveti veliko šibkeje od svoje zvezde in ga je zato ob njenem bližču še težje videti. Ker je razdalja med planetom in zvezdo veliko veliko manjša od razdalje do nas, ju ponavadi ni mogoče videti posamezno, ampak zaznamo le njuno skupno svetlobo. Astronomi si zato pomagajo z različnimi metodami detekcije:

- traznitna ali prekrivalna metoda – če leži tirnica planeta v isti ravnini kot zveznica z nami, je planet na delu svoje tirnice pred zvezdo. Ker zakrije del njene površine in ker je hladnejši od zvezde, je rezultat zmanjšanje njunega skupnega sija. Takšen mrk tako izdaja prisotnost planeta okoli oddaljene zvezde.

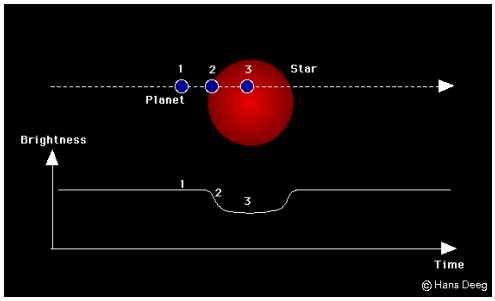

- astrometrična metoda temelji na zelo natančnem merjenju položaja zvezde. Če opazijo periodično spreminjanje položaja neke zvezde, po gravitacijskem zakonu sklepajo na obstoj še enega objekta v bližini. Iz določitve mase zvezde in nevidnega objekta lahko sklepajo ali gre za še eno (hladno, majhno in zato šibko) zvezdo ali planet.

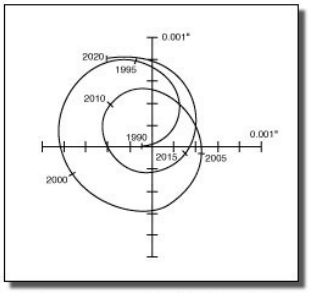

- metoda radialne hitrosti – če je gibanje zvezde zaradi prisotnosti planeta premajhno, da bi ga lahko izmerili, pa ga lahko izdaja hitrost zvezde. Premikanje zvezde oz. periodično spreminjanje njene radialne hitrosti (hitrosti v smeri proti nam ali vstran od nas opazovalcev), povzroči, da spektralne črte v njenem spektru kažejo periodičen Dopplerjev premik: proti rdečemu, ko se zvezda oddaljuje in proti modremu, ko se nam približuje. Podobno kot pri prejšnji metodi izračunajo maso nevidnega telesa in ugotovijo ali gre za planet.

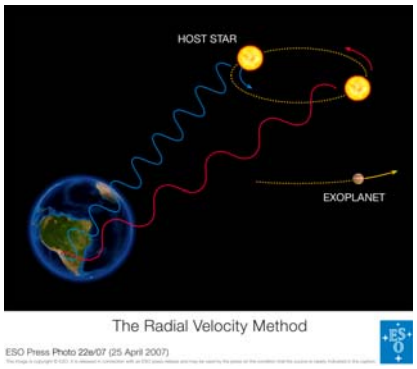

- metoda gravitacijskega mikrolečenja – pot svetlobe oz. svetlobni žarki se v bližini masivnih teles ukrivijo. Masivna telesa delujejo na svetlobo podobno kot zbiralna leča in temu pojavu pravimo gravitacijsko lečenje. Predstavljajte si, da opazujete oddaljeno zvezdo. Zveznico med zvezdo in nami v nekem trenutku prečka zvezda, ki nam je bližje, vendar je tako šibka, da je ne zaznamo. Ker pa bo s svojo maso ukrivila pot svetlobe z zvezde v ozadju, jo bo »zbrala« in slika zvezde v ozadju bo videti svetlejša. Ko se bo »vmesna« zvezda oddaljila od zveznice, pa se bo slika zvezde v ozadju vrnila na normalno svetlost. Če ima »vmesna« zvezda okrog sebe kakšen planet, bo ta na enak način deloval kot ena majhna oz. mikro-gravitacijska leča in njegovo prisotnost bo izdalo manjše in krajše povečanje sija zvezde v ozadju (Slika 1)

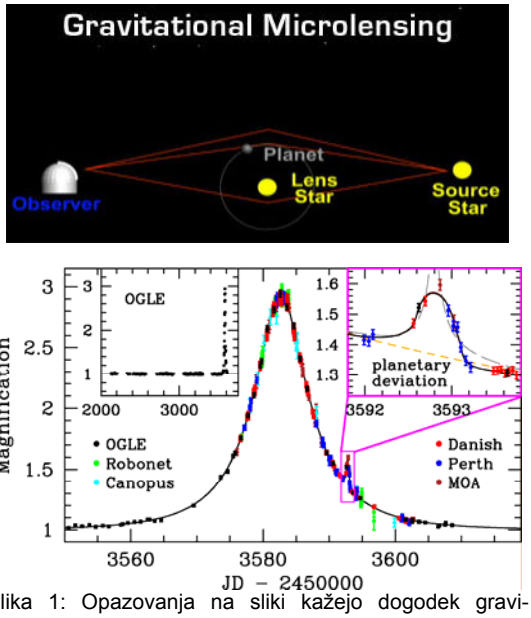

Slika 1: Opazovanja na sliki kažejo dogodek gravitacijskega mikro-lečenja. Majhen hribček (povečan izrez

na sliki) izdaja prisotnost planeta OGLE-2005-BLG-390Lb z maso 5.5 M_{Zemlje}, ki je 2.6 a.e. (1 a.e. je oddaljenost Zemlje od Sonca) oddaljen od svoje zvezde. Ocenjujejo, da je na njem temperatura -220° C.

Nekaj trditev o odkritju planetov je bilo že pred letom 1990, vendar dokazi o obstoju za nobenega niso bili dovolj trdni. Leta 1992 sta Wolszczan in Frail odkrila prvi planet izven našega osončja, ki je na tirnici okrog pulzarja PSR 1257+12. Prvi planet okoli zvezde glavne veje sta leta 1995 našla Mayor in Queloz okrog zvezde 51 Pegaza. Doslej so odkrili že okrog 220 drugih osončij. V nekaterih so našli več kot en planet, tako da je skupno število odkritih planetov okrog 250. Obe številki sta približni in se povečujeta iz dneva v dan. Odkriti planeti ležijo v vseh smereh na nebu. Nekateri imajo svoje vzdevke, npr. Osiris, Bellerophon, Ymir, vendar Mednarodna astronomska zveza meni, da bi bilo nepraktično za vsakega izbirati neko posebno ime. Zato je dogovor, da prvi odkriti planet okoli neke zvezde dobi ime, ki je sestavljeno iz imena zvezde z dodano črko b, za drugi odkriti planet dodajo črko c in tako naprej.

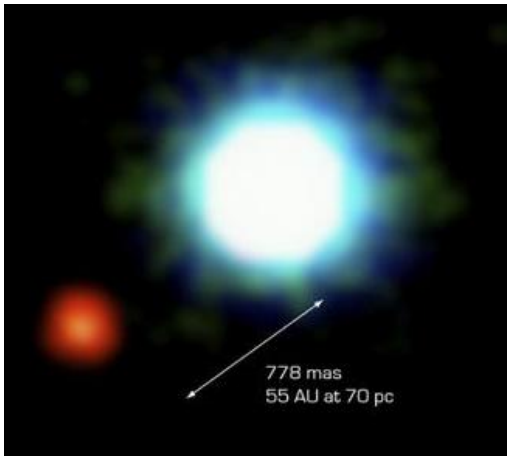

Slika 2: Prvi primer planeta v drugem osončju, ki so ga neposredno videli – seveda ne s prostimi očmi, ampak z 8,2-metrskimi teleskopi VLT na Evropskem južnem observatoriju v Čilu. Okrog 200 svetlobnih let oddaljene rjave pritlikavke 2M1207 z maso le 25 $M_{Jupitra}$ se giblje planet z maso 5 $M_{Jupitra}$, razdalja med njima pa je okrog 55 a.e.

Večinoma so bili planeti okoli drugih zvezd odkriti z metodo radialne hitrosti. Ker je ta metoda bolj občutljiva za planete, ki imajo veliko maso in so blizu svoje zvezde, je tako večina planetov, ki jih poznamo danes, velikih (z maso nad 10 M_{Zemlje}) in vročih – nekateri jim pravijo tudi »vroči Jupitri«. Večina jih je na tirnici okoli zvezd tipov F, G in K, kar je posledica iskalne metode. Pričakujejo, da jih je okrog rdečih prilikavk tipa M in vročih zvezdah tipa O, manj. Prav tako pričakujejo, da je majhnih planetov veliko več kot velikih in da jih bodo z bolj natančnimi meritvami odkrili še mnogo več.
Zanimivo je, da je večina danes poznanih planetov v drugih osončjih na zelo sploščenih (eliptičnih) tirnicah okoli svojih zvezd, medtem ko so tirnice planetov v našem Osončju skorajda krožnice. Zakaj je tako, še ni povsem jasno. Ena od razlag pravi, da se to dogaja v osončjih, v katerih je več orjaških planetov, kot je na primer naš Jupiter. Zaradi medsebojnih gravitacijskih motenj, se njihove tirnice sploščijo, majhne planete pa v bližnjih srečanjih celo vrže iz osončja ven. Pravijo tudi, da če Jupiter ne bi imel krožne tirnice, Marsa in Zemlje danes ne bi bilo več v Osončju.

Planet OGLE-2005-BLG-390Lb (Slika 1) je prvi odkriti planet v drugem osončju, ki je po velikosti primerljiv z Zemljo in leži 21.000 svetlobnih let daleč od nas v smeri proti središču Galaksije.
Le 20 svetlobnih let daleč, okrog zvezde Gliese 581 pa so astronomi odkrili kar 3 planete. Tretji odkriti, Gliese 581d ima okrog 5 M_{Zemlje} in je od zvezde, ki je rdeča pritlikavka, oddaljen 0.25 a.e. ali štirikrat manj kot Zemlja od Sonca. Kaže, da leži v t.i. naselitveni coni, saj ima morda ugodne pogoje za razvoj življenja. Oddaljenost od zvezde je odločujoča za razvoj življenja na planetu: če je preblizu zvezdi, je na planetu prevroče, če je predaleč, pa prehladno. Območju, kjer je temperatura ravno pravšnja, pravijo naselitvena cona ali tudi »cona Zlatolaske« (po pravljici o Zlatolaski in treh medvedih). Zemlja je v tej coni in je med planeti našega Osončja zelo verjetno edina na kateri obstaja življenje.

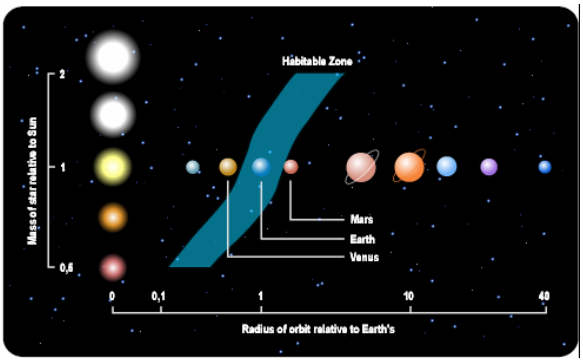

Slika 3: Naselitvena cona ali cona Zlatolaske: razmere na planetu, predvsem temperatura so odvisne od oddaljenosti od njegove zvezde in od tipa zvezde: če sveti zvezda močneje je naselitvena cona bolj daleč od nje.

Pri razvoju življenja je po današnjem razumevanju med pomembnimi dejavniki tudi voda. Sestavo morebitne atmosfere planeta in prisotnost vode se trudijo razvozlati preko spektra planeta. Tega dobijo tako, da posnamejo skupni spekter zvezde in planeta, ko se ne zakrivata. Ko se planet skrije za zvezdo, posnamejo spekter zvezde. Od prvega spektra odštejejo drugega in ostane jim le spekter planeta, ki ga potem analizirajo. Ta metoda je razkrila dokaze o obstoju silikatnih oblakov na planetu HD209458b in morda celo prisotnost vodne pare na planetu HD 189733b.
Pri tem gre zaenkrat »le« za odkrivanje ugodnih življenskih pogojev in ne za odkrivanje »vesoljcev«. Kako odkriti sledi življenja na nekem oddaljenem planetu, pa je že druga zgodba...

KARAKTERIZACIJA NOVE DENTALNE ZLITINE Z VISOKO VSEBNOSTJO AU

pom. akad. dr. Rebeka RUDOLF, Ivan Anžel
Univerza v Mariboru, Fakulteta za strojništvo

POVZETEK
Osnovo razvoja nove dentalne zlitine z visoko vsebnostjo Au predstavljata pravilna določitev kemijske sestave in tehnologije izdelave. Zahteve, ki jih je bilo potrebno pri tem razvoju doseči, so povezane z uporabo zlitine v dentalnem laboratoriju za izdelavo zobnih nadomestkov iz sistema kovina-keramika. Dentalna zlitina, ki je namenjena za obnovo oz. za izdelavo zobnega nadomestka mora imeti zaradi velikih žvečnih sil v ustni votlini zadovoljive mehanske lastnosti (natezno trdnost, mejo tečenja, raztezek, idr), trdoto, ustrezen koeficient temperaturnega raztezka in biokompatibilnost. Med uporabo je v ustni votlini podvržena agresivnemu okolju in posledično staranju.
Nova dentalna zlitina z visoko vsebnostjo Au temelji na ternarnem sistemu of Au-Pt-Zn z nominalno kemijsko sestavo 88.5Au-8.7Pt-1.5Zn-0.5In-0.4Ir-0.3Rh. Trdoto in natezno trdnost takšne zlitine lahko bistveno zvišamo s pravilno toplotno obdelavo. Utrjevanje zlitine lahko pripišemo pravilnemu postopku toplotne obdelave in optimalni izbiri legirnih elementov, ki v nadaljevanju na ustrezni temperaturi žarjenja lahko precipitirajo v fine delčke in predstavljajo ovire pri drsenju dislokacij. To pa posledično predstavlja možno utrjanje dentalne zlitine.
Izdelava dentalne zlitine je potekala s pretaljevanjem zelo čistih komponent v vakuumski indukcijski peči v Zlatarni Celje. Temu je sledilo odlivanje taline v ustrezno formo, postopek termo-mehanske obdelave odlitka in razrez zlitine v ustrezno obliko. Toplotna obdelava je bila izvedena pri različnih temperaturah in za različne čase.
Testiranje dentalne zlitine je vključevalo določitev lastnosti začetnega stanja in stanj po različnih toplotnih obdelavah. Meritve trdote so bile narejene skladno s standardom 6507-1:1998, za določitev mehanskih lastnosti pa je bil uporabljen statični natezni preskus. Mikroskopska analiza različnih stanj dentalne zlitine je vključevala pregled polirane površine.
Optične lastnosti dentalne zlitine so bile raziskane s spektro-fotometrično kolorimetrijo. Spektralno-odbojni rezultati so bili izmerjeni na polirani površini vzorcev nove Au dentalne zlitine skladno s standardom Illuminant D65.
Na novi Au dentalni zlitini so bili narejeni še testi citotoksičnosti z uporabo standarda *in vitro* analize za testiranje biokompatibilnosti z uvajanjem novih, bolj občutljivih *in vitro* testov na celični liniji.
Na podlagi dobljenih rezultatov raziskovalnega dela lahko zaključimo, da nova dentalna zlitina ustreza vsem standardom s področja mehanskih lastnosti, trdote in CTE: $R_{p\ 0.2}$=550 [N/mm^2], R_m =610 [N/mm^2], A= 9%, 180 HV in CTE (25-600°C) okoli 14,45×10^{-6}K^{-1}. Nova dentalna zlitina tudi ne kaže citotoksičnosti z uporabo standarda kratke »in vitro analize« na celični L929 strukturi.

Ključne besede: dentalna zlitina, karakterizacija, mikrostruktura, lastnosti

Zaključki

1. Nova dentalna zlitina Au-Pt-Zn ustreza vsem zahtevanim standardom s področja mehanskih lastnosti, trdote in optičnih karakteristik. Rezultati so namreč sledeči: $R_{p0.2}$=550 [N/mm^2], R_m =610 [N/mm^2], A= 9%, 180 HV.
2. Analiza različno toplotno obdelanih stanj nove Au dentalne zlitine je pokazala, da prej omenjene karakteristike dosežemo s toplotno obdelavo 20 min pri 450°C in počasnim hlajenjem do T_{sob}, potem ko je bilo izvedeno raztopinsko žarjenje pri 950°- 30 min in gašenje zlitine v vodi.
3. Mikrostruktura Au-Pt-Zn dentalne zlitine je dvofazna: α_1-faza je bogata na Au in α_2-faza je bogata na Pt.
4. Gostota delcev α_2-faze narašča s časom žarjenja. Delci imajo okroglo obliko in se nahajajo na tako mejah, kakor tudi po volumnu zrn.
5. Trdota α_2-faze je okoli 350 HV, trdota α_1-faze pa le 90 HV.
6. Faza α_2 predstavlja odločilni faktor za mehanizem utrjanja nove Au-dentalne zlitine.
7. Meritve optičnih lastnosti nove dentalne zlitine kažejo, da ima nova zlitina rumen odtenek v primerjavi s staro zlitino.

UVAJANJE VR VMESNIKOV PRI REEDUKACIJI MOTORIČNIH ZMOŽNOSTI PO NEVROMIŠIČNI PRIZADETOSTI

pom. akad. dr. Imre CIKAJLO
Inštitut Republike Slovenije za rehabilitacijo

POVZETEK

V prispevku je predstavljena implementacija vizualne povratne informacije v sistem za identifikacijo in reedukacijo motoričnih zmožnosti pri osebah z nevromišičnimi prizadetostmi. Navidezna resničnost (ang. Virtual Reality – VR), ki vedno bolj pridobiva na pomenu, je tukaj uporabljena za aktivno sodelovanje uporabnika v načrtani nalogi. Aktivna vloga uporabnika ima namreč pri nevromišiščni in rehabilitaciji centralnega živčnega sistema zelo pomemebno vlogo. Sistem sestavlja dinamometer Biodex, ki je voden pozicijsko glede na goniogram kolenskega sklepa, izmerjenega med hojo in osebni računalnik, ki projecira procesirane vrednosti pozicije, hitrosti in momenta v navidezno okolje.

UVOD

Z biomehansko analizo hoje se odpirajo številne možnosti pri identifikaciji vzrokov patološke hoje, ki so ključnega pomena pri odločitvah o nadaljni klinični obravnavi. Dodatno z ugotavljanjem mišične aktivnosti (elektromiogram -EMG) tudi zožimo možnosti, vendar kljub temu ni zagotovila, da je mišična skupina sposobna generiranja momenta v sklepu, potrebnega za pokončno hojo. Zato so poskusi izdelave sistema in metode, ki bi omogočila naprednejšo identifikacijo mehanizmov patološke hoje in omogočila reedukacijo motorične kontrole še toliko bolj aktualni [1],[2],[3]. Izdelali smo sistem za objektivno vrednotenje motoričnih zmožnosti spodnjih ekstremitet, ki omogoča vodenje sistema Biodex na podlagi podatkov, izmerjenih pri biomehanski analizi hoje, kar zagotavlja primerljive pogoje ter merjenje EMG in momenta v opazovanem sklepu, primerjavo izmerjenih momentov in EMG med biomehansko analizo hoje in na vodenem sistemu Biodex – s ciljem selektivno ugotoviti motorične zmožnosti za potrebe hoje in razvoj sistema za reedukacijo motorične kontrole spodnjih ekstremitet. Za sistem, ki vključuje izokinetični sistem Biodex je bil izdelan sistem za vizualno povratno informacijo, ki ob računalniško vodeni trajektoriji in specifičnih nalogah, omogoča spremljanje uporabnikovih zmožnosti v realnem času hkrati pa posreduje podatke. Kandidati za reedukacijo so osebe, ki kažejo možnosti izboljšanja motoričnih zmogljivosti in posledično tudi hoje. Učinek reedukacije motorične kontrole vrednotimo z biomehansko analizo hoje.

Cilj opisanega članka je predstaviti razvoj sistema vizualne povratne informacije v obliki virtualnega okolja oz naloge, ki jo mora uporabnik izvršiti. Naloge so zastavljene v smislu izvajanja natanko določenih, vnaprej programiranih gibov, ki ob znani ponovljivosti zagotavljajo nevromišično reedukacijo. Slednje vrednotimo s pomočjo kliničnih testov mobilnosti in računalniško podprte kineziološke analize hoje.

NAVIDEZNO OKOLJE KOT POVRATNA INFORMACIJA

Sistem za identifikacijo in reedukacijo patološke hoje je metodološko zelo razdelan: 1) metoda, s katero je moč ugotoviti ali gre pomanjkanju generiranja momenta v sklepih pri hoji pripisati oslabelosti ustrezne mišice ali mišične skupine, torej ali je generiran moment v sklepu v statičnih pogojih pri ekcentrični ali koncentrični kontrakciji določene mišice zadosten za potrebe hoje in kvantitativno vrednotenje, 2) vmesnik (človek – stroj, dinamometer), ki omogoča ponovljiv trening motorične kontrole pod pogoji, ki jih določa vzorec hoje preiskovanca. 3) protokol za napredno identifikacijo mehanizmov patološke hoje.

Komunikacijski vmesnik človek-stroj (Slika 1), ki predmet tega prispevka je osnovan na vizualni povratni informaciji. Informacija je posredovana uporabniku v obliki navideznega okolja (virtual reality environment VR, Slika 2), ta pa v dani situaciji predstavlja tudi nalogo, ki jo mora uporabnik izvršiti. Sistem Biodex, ki je pravzaprav dinamometer, naprava za izokinetično, izometrično, izotonični merjenje gibanja, hitrosti in momenta v posameznem sklepu (v našem primeru kolenskem sklepu), je voden preko zunanjega osebnega računalnika, opremljenim z National Instruments merilno opremo (NI DAQ PCI-6259). Razvita programska oprema omogoča vodenje po goniogramu sklepa, izmerjenega med biomehansko analizo hoje s sistemom Vicon (Slika 3), ki ga preko serijskega vmesnika prenesemo v digitalni signalni procesor naprave Biodex. Izmerjeni podatki o poziciji, hitrosti in momentu iz sistema Biodex, v katerega je vpet sklep, služijo za izračun položaja objektov v navideznem okolju (VRML- virtual reality modeling language).

Slika 1. Sistem Biodex z računalnikom, ki skrbi za vodenje in VR povratno informacijo.

Slika 2. Primer virtualnega okolja za reedukacijo motoričnih zmožnosti. Uporabnik s pomočjo generiranja momenta v kolenskem sklepu vodi čebelo od rožice do rožice po pisarni. Cilj naloge je obiskati vse rožice medtem, ko z vsakim dnem povečamo hitrost vsiljenega gibanja v kolenskem sklepu.

Slika 3. Biomehanska analiza hoje poteka s sistemom Vicon (Vicon Motion Systems, Oxford, VB), ki omogoča 3D zajem in rekonstrukcijo hoje, hkrati pa ima orodja za izračun kinematike in kinetike gibanja.

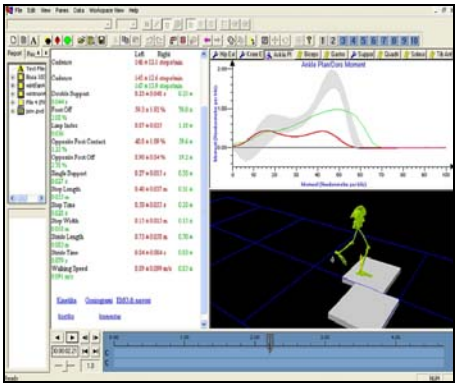

ZAKLJUČEK

Uporaba sodobne tehnologije v rehabilitaciji postaja neizbežna, saj se sodobni pristopi vedno bolj oddaljujejo od uveljavljenih metod, ki temeljijo zgolj na subjektivnih ocenah in teži k metodam, ki uvajajo objektivnejše pristope. Razlog je seveda izboljšanje kvalitete storitev, kakor tudi v družbenih in socialnih spremembah. Obetamo si, da bo projekt uspešno nadgradil identifikacijo patološke hoje in pripomogel k uspešnejši rehabilitaciji, kakor tudi izboljšal možnosti pri odločitvah o nadaljni klinični obravnavi, sploh kadar gre za odločitve o kirurških posegih. Razvoj predlagane metode je še korak naprej pri uvajanju naprednih tehnologij pri zelo kompleksnem problemu identifikacije specifične patologije hoje, ki je ključnega pomena za uspešno rehabilitacijo. Primeri uspešnih aplikacij na področju zgornjih ekstremitet in uvajanja rehabilitacije na daljavo oz na uporabnikovem domu [4] nas prepričujejo o pomenu tehnologije pri celostni rehabilitaciji, še posebej spodnjih ekstremitet in hoje kot ene izmed človekovih najpomembnejših aktivnosti. Posledično ima lahko to vpliv na zdravstvene zavarovalnice, da začnejo promovirati in uvajati v klinično prakso postopke s sodobno tehnologijo, ki uvajajo objektivnost in prispevajo k uspešnejši in hitrejši rehabilitaciji, kar bo vzpodbudilo razvoj in raziskave na področju nevrološke rehabilitacije.

REFERENCE

1. Nadeau S, Gravel D, Arsenault AB, Bouronnais D, Goyette M, Dynamometric assessment of the plantarflexors in hemiparetic subjects: relations between muscular, gait and clinical parameters, Scan J Rehab Med; 1997; 29: 137-146
2. Hesse S, Uhlenbrock D, Werner C, A mechanised Gait Trainer for restoring gait in nonambulatory subjects. Arch Phys Med Rehab, 2000; 81: 487-491,
3. Cikajlo I, Matjačić Z, Bajd T. Development of gait re-education system in incomplete spinal cord injury. J Rehab Med, 2003; 35: 213-216.
4. Holden MK, Dyar TA, Dayan-Cimadoro L, Telerehabilitation using a virtual environment improves upper extremity function in patients with stroke, IEEE TNSRE, 2007;15: 36 - 42

NELINEARNA IN NEZVEZNA DINAMIKA SISTEMA DISKRETNO DEFINIRANIH TOGIH TELES Z ENOSTRANSKIMI KONTAKTI

pom. akad. dr. Janko SLAVIČ
Fakulteta za strojništvo, Univerza v Ljubljani

Numerično simuliranje fizikalnih pojavov je pomembno zaradi preučevanja dogodkov, ki jih težko preučujemo eksperimentalno ali pa bi bilo tako preučevanje zelo zamudno. Želja po preučevanju se ponavadi pojavi zaradi razumevanja fizikalnih zakonov, takrat, ko so pa zakoni že eksperimentalno potrjeni, pa jih predvsem uporabljamo za optimiranje vplivnih parametrov na simuliran proces, da dosežemo željeni cilj.

Predstavljeno delo je nastalo v želji, da bi se eksperimentalno in teoretično raziskalo simuliranje sistema togih teles (t.j. ne-deformabilnih teles) vključujoč zelo splošne interakcije med telesi, ki vključujejo tako trenje, kakor trke. Telesa so lahko poljubnih oblik in bi naj vključevala efekte površinske hrapavosti. Želja je bila vključiti tudi simuliranje obrabe kontaktne površine.

V delu je predstavljen eden od bolj obetavnih pristopov k splošnemu analitičnemu modeliranju kontaktnih situacij, ki temelji na preoblikovanju kontaktnega problema na komplementarni problem, razširjen na diskretno definirana telesa poljubnih oblik z (v naprej) neznanimi kontaktnimi situacijami. Tako razširjen pristop ne omogoča zgolj simulacije zapletenih oblik telesa, ampak tudi zelo natančno definiranje kontaktnih površin. Še več, raziskava se osredotoči tudi na analizo v kontaktnih situacijah izgubljene mehanske energije, ki je temelj za model obrabe; delo tudi raziskuje idejo kako se obraba lahko izrabi za iskanje dinamično stabilne kontaktne površine.

Uporaba predstavljenih pristopov je zelo uspešno prikazana na treh bistveno različnih primerih: *leseni detel*, *efekt brazilskega oreha* in *trenje grafitne konice*. Za primer trenja grafitne konice je predstavljena študija, ki povezuje predvsem od temperature in električnega toka odvisne materialne lastnosti in lokalno kontaktno dinamiko z eksperimentalno izmerjenim koeficientom trenja.

DELOVNOPRAVNI POLOŽAJ DIREKTORJEV

pom. akad. dr. Darja SENČUR PEČEK
Prava Fakulteta, Univerza v MAriboru

1. Uvod

Oseba, ki je imenovana za direktorja, s tem postane poslovodni in zastopniški organ te gospodarske družbe (ali njegov član) oziroma prične opravljati poslovodsko in zastopniško funkcijo. Praviloma se med družbo in to osebo (direktorjem) sklene tudi pogodba, s katero se uredijo medsebojna razmerja v zvezi z opravljanjem funkcije direktorja (pogodba o opravljanju funkcije). Direktor je tako z družbo hkrati v korporacijskem (statusno-pravnem) razmerju, ki ga ureja Zakon o gospodarskih družbah (Uradni list RS, št. 42/06; v nadaljevanju ZGD-1) in v pogodbenem razmerju, ki ga v primeru, da je ta pogodba sklenjena kot pogodba o zaposlitvi, ureja Zakon o delovnih razmerjih (Uradni list RS, št. 42/02; v nadaljevanju ZDR) in druga delovna zakonodaja. Po slovenski pravni ureditvi je za razliko od primerljive (nemške, avstrijske) pravne ureditve dopustno, da direktorji (poslovodne osebe) sklenejo pogodbo o zaposlitvi, in s tem pridobijo status delavca. Dejstvo, da direktor ni zgolj delavec te družbe, ampak je hkrati tudi član organa te družbe oziroma opravlja poslovodsko in zastopniško funkcijo, terja v določeni meri drugačno ureditev njegovega delovno-pravnega položaja, kot velja za ostale delavce. ZDR sicer v 72. členu posebej ureja pogodbo o zaposlitvi s poslovodnimi osebami, a (pre)skopa zakonska ureditev povzroča precejšnje težave v praksi.

2. Pojem direktorja

Direktor je v slovenski teoriji in poslovni praksi uveljavljena oznaka za osebo oziroma organ, ki vodi in zastopa gospodarski subjekt. Tudi ZGD-1, ki sicer organ, ki v gospodarski družbi opravlja aktivnosti poslovodenja v 10. členu enotno poimenuje poslovodstvo, pri poimenovanju poslovodstva najpomembnejših (kapitalskih) gospodarskih družb uporablja izraz direktor.

Za poslovodstvo se v delniški družbi z dvotirnim sistemom upravljanja šteje uprava, ki ima enega ali več članov – direktorjev, v delniški družbi z enotirnim sistemom upravni odbor, ki vodenje tekočih poslov in zastopanje (v javnih družbah obvezno, v nejavnih pa lahko) prenese na izvršne direktorje; v družbi z omejeno odgovornostjo pa en ali več poslovodij – direktorjev. ZGD-1 v 10. členu k poslovodstvu sicer izrecno šteje le upravo, upravni odbor in poslovodjo, glede na ostale zakonske določbe, ki urejajo vodenje poslov v delniški družbi z enotirnim sistemom upravljanja, pa menim, da je treba k poslovodstvu šteti tudi izvršne direktorje, ki (v primerih, ko so imenovani) praviloma vodijo tekoče posle in zastopajo družbo.[24] Izraz direktor se v slovenski statusno-pravni zakonodaji tako uporablja za osebe, ki v družbi dejansko opravljajo poslovodsko in zastopniško funkcijo – bodisi kot člani poslovodnega in zastopniškega organa (člani uprave, poslovodja) ali kot osebe, ki jih je ta organ imenoval (izvršni direktorji, in sicer tako tisti, ki so imenovani izmed članov upravnega odbora, kot tisti, ki so imenovani izmed tretjih oseb).

ZDR izraza direktor ne uporablja, ureja pa posebnosti v zvezi s pogodbo o zaposlitvi s poslovodnimi osebami. Pojem poslovodnih oseb (oseb, ki sodijo k poslovodstvu družbe in imajo sklenjeno pogodbo o zaposlitvi) se v glavnem prekriva s pojmom direktorja, saj imajo praviloma le direktorji sklenjene pogodbe z družbo (člani upravnega odbora, ki poleg direktorjev sodijo k poslovodstvu, pa le v primeru, ko upravni odbor ne imenuje izvršnih direktorjev).

[24] **Tako tudi Bratina/Jovanovič/Vindiš, 2006, stran 41; drugače Samec, 2006, stran 2006, stran 68.**

3. Pogodba o opravljanju funkcije direktorja

Pravni položaj direktorja kot (člana) organa gospodarske družbe je določen s pravom družb. ZGD-1 ureja imenovanje oziroma postavitev direktorja, njegov odpoklic, pa tudi pravice, obveznosti in odgovornosti direktorja kot (člana) organa družbe. Na podlagi te ureditve lahko oseba, ki je bila imenovana za direktorja, opravlja funkcijo direktorja.

Z zakonsko ureditvijo korporacijskega položaja direktorja pa niso v celoti urejeni vsi pravni odnosi med gospodarsko družbo in direktorjem. Glede ureditve pravic in obveznosti med direktorjem in gospodarsko družbo, ki presegajo ta korporacijski vidik, predvsem glede ureditve obveznosti družbe do direktorja ZGD-1 odkazuje na pogodbo med družbo in direktorjem.

Kot primeren izraz za to pogodbo se kaže »pogodba o opravljanju funkcije direktorja«, saj jasno označuje predmet pogodbe, hkrati pa tak izraz (»pogodba o opravljanju funkcije« oziroma »pogodba o opravljanju funkcije poslovodje«) uporablja tudi ZGD-1 (8. odstavek 290. člena, 3. odstavek 515. člena ZGD-1). »Pogodba o opravljanju funkcije direktorja« torej pomeni splošno poimenovanje pogodbe, sklenjene med družbo in direktorjem, s katero direktor prevzame obveznost delovanja v korist gospodarske družbe in pridobi pravico do plačila, povračila stroškov in drugih ugodnosti (podobno kot se v nemškem pravu uporablja poimenovanje »namestitvena pogodba - Anstellungsvertrag«).

Korporacijski položaj direktorja in pogodbeni položaj direktorja sta pravno ločena. Korporacijski položaj nastane z imenovanjem, pogodbeni s sklenitvijo pogodbe; korporacijski položaj preneha s potekom mandata, odpoklicem, odstopom direktorja, pogodbeni preneha s prenehanjem pogodbe, po pravilih, ki veljajo za pogodbo (bodisi civilno pravo ali delovno pravo). Korporacijsko pravo ureja položaj direktorja z vidika njegovega delovanja kot organa družbe, s pogodbo pa je urejeno varstvo osebnega položaja direktorja.

Kljub temu pa obstajajo med korporacijskim in pogodbenim položajem določene povezave in medsebojno učinkovanje. Veljavno imenovanje za direktorja je pogoj za veljavnost pogodbe o opravljanju funkcije direktorja. S prenehanjem korporacijskega položaja (na primer odpoklic, odstop direktorja) pogodbeno razmerje izgubi svoj smisel, zato bo prenehanju korporacijskega položaja nedvomno sledilo prenehanje pogodbe (po pravilih, ki veljajo za pogodbo). Glede na to, da s pogodbo direktor prevzame vse obveznosti, ki sodijo k funkciji direktorja (te pa so določene z ZGD-1) mora biti pri opredelitvi obveznosti direktorja pogodba usklajena s korporacijsko ureditvijo.

S pogodbo ni dopustno spreminjati korporacijskih dolžnosti in odgovornosti direktorja, lahko pa se uredi konkretno področje dela direktorja in način izvajanja njenih dolžnosti. Prav tako ni mogoče s pogodbo urejati vprašanja prenehanja korporacijskega statusa direktorja, lahko pa se uredijo pravne posledice prenehanja tega položaja (na primer odpravnina). S pogodbo se konkretno uredi vprašanje plačila za delo, morebitne udeležbe na dobičku in drugih ugodnosti, ki pripadajo direktorju.

4. Pogodba o opravljanju funkcije kot pogodba o zaposlitvi

Vsebina pogodbe o opravljanju funkcije direktorja je odvisna od volje pogodbenih strank, pa tudi od kogentnih določb zakonskih in drugih pravnih virov, ki ju pri tem omejujejo. Obseg in vsebina varstva, ki se direktorju

zagotavlja s pogodbo o opravljanju funkcije sta odvisna predvsem od tega, ali je pogodbeno razmerje med družbo in direktorjem mogoče opredeliti kot razmerje odvisnega opravljanja dela (in se direktorju prizna položaj delavca), ali kot razmerje dveh prirejenih subjektov (in ima direktor položaj neodvisnega pogodbenika). Navedena opredelitev ima daljnosežne posledice za položaj direktorja, predvsem z vidika veljavnosti delovno-pravne zaščitne zakonodaje in vključevanja direktorja v sisteme socialnih zavarovanj.
V nemškem in avstrijskem pravu, kjer se je navedena dilema zastavila že pred več desetletji, se namestitvena pogodba šteje za civilno-pravno pogodbo, direktorju pa se položaj delavca (razen v izjemnih primerih) ne priznava.[25]
V slovenskem pravu, kjer se je zaradi dolgoletne drugačne družbeno-ekonomske ureditve to vprašanje pojavilo šele po uveljavitvi ZGD (leta 1993), se sklepanje pogodb o zaposlitvi z direktorji izrecno dopušča. ZDR je s »salomonskim« 72. členom ohranil možnost, da direktor (poslovodna oseba) sklene pogodbo o zaposlitvi in zanjo predvidel določene posebnosti, hkrati pa dopustil tudi možnost, da direktor z družbo sklene pogodbo, ki ni pogodba o zaposlitvi.
Dikcija 72. člena ZDR (če poslovodne osebe sklepajo pogodbo o zaposlitvi,...) se v praksi razlaga na tak način, da pogodbeni stranki prosto izbereta pogodbo o zaposlitvi ali pogodbo civilnega prava. V večini primerov so tako direktorji v delovnem razmerju z družbo, ki jo vodijo. To je v veliki meri posledica močne zakoreninjenosti delovno-pravnega položaja direktorjev v slovenskem pravnem prostoru, ki izvira iz časov, ko je bil na območju RS v veljavi sistem družbene lastnine in samoupravljanja; v določeni meri pa tudi posledica neurejenosti pravnega položaja direktorja s sklenjeno civilno-pravno pogodbo.
Menim, da 72. člen, kljub zavajajoči dikciji ne daje podlage za to, da bi pogodbeni stranki enostavno izbrali vrsto pogodbe in bi bilo od označbe pogodbe odvisno, ali bo šlo za pogodbo o zaposlitvi (in s tem za delovno razmerje), ali za neko drugo vrsto pogodbe (in s tem za civilno-pravno razmerje). Res je, da sta pogodbeni stranki praviloma prosti pri oblikovanju in izvajanju svojega razmerja, ne pa pri njegovi oznaki. Če je pogodbeno razmerje dejansko oblikovano tako, da so v njem elementi delovnega razmerja, urejeni v 4. členu ZDR (med katerimi je najpomembnejši delo po navodilih in pod nadzorom delodajalca), gre za delovno razmerje, sicer gre za civilno-pravno razmerje[26]. Vprašanje pa je, ali lahko gospodarska družba in direktor svoje pogodbeno razmerje v vseh primerih oblikujeta tako, da so v njem elementi delovnega razmerja. Oblikovanje pogodbenega razmerja posameznega direktorja (člana uprave, poslovodje, izvršnega direktorja) je v določeni meri pogojeno z njegovim siceršnjim statusno-pravnim položajem (s tem, kakšno je njegovo razmerje do drugih organov v družbi, ali mu kateri od njih lahko daje navodila, ali pa mu že ZGD-1 daje samostojen položaj, pa tudi z drugimi okoliščinami, kot je na primer dejstvo, da je direktor hkrati večinski družbenik, ki obvladuje družbo, in zato ne more biti v odvisnem razmerju). Zato bi moral ZDR, v odsotnosti zakonske ureditve pa teorija in sodna praksa določiti okvir, pogoje sklepanja pogodbe o zaposlitvi za posamezne direktorje, obstoj delovnega razmerja pa bi kazalo ugotavljati znotraj tega okvirja, glede na pogodbeno ureditev in dejansko razmerje med pogodbenima strankama.

5. Posebnosti pogodbe o zaposlitvi s poslovodnimi osebami

5.1. Splošno

V situaciji, ko se pogodba o opravljanju funkcije direktorja v RS večini primerov sklepa kot pogodba o zaposlitvi, je zakonska ureditev posebnosti delovno-pravnega položaja direktorja zelo pomembna. Posebnosti izhajajo iz 3. odstavka 18. člena (zastopnik delodajalca v razmerju do poslovodne osebe), 24. člena (izjema od objave prostega delovnega mesta), 52. člena, 2. odstavka 53. člena (dopustnost sklepanja pogodbe o zaposlitvi za določen čas, tudi v daljšem trajanju od splošne zakonske omejitve) in 157. člena ZDR (dopustnost drugačne ureditve delovnega časa). Poleg tega 72. člen ZDR, ki ureja pogodbo o zaposlitvi s poslovodnimi osebami izrecno določa, da lahko pogodbeni stranki pri ureditvi medsebojnih pravic, obveznosti in odgovornosti iz delovnega razmerja na nekaterih področjih odstopita od splošne zakonske ureditve. Ta področja so: sklepanje pogodbe o zaposlitvi za določen čas, delovni čas, odmori in počitki, plačilo za delo, disciplinska odgovornost in prenehanje pogodbe o zaposlitvi.

5.2. Zastopnik delodajalca pri sklepanju pogodbe o zaposlitvi s poslovodno osebo

Medtem ko sicer praviloma poslovodne osebe kot zastopnik gospodarske družbe (delodajalca) sklepajo pogodbe o zaposlitvi z delavci, je v 3. odstavku 18. člena ZDR posebej določeno, da v primeru, ko se pogodba o zaposlitvi sklepa s poslovodno osebo, v imenu delodajalca nastopa organ, določen z zakonom, aktom o ustanovitvi ali s statutom (če tega ni, pa lastnik oziroma v času ustanavljanja delodajalca ustanovitelj). Organ, ki je z ZGD-1 in aktom o ustanovitvi oziroma statutom določen, da nastopa v imenu gospodarske družbe proti poslovodnim osebam (direktorjem), je po ZDR pristojen tudi za to, da z njimi sklepa pogodbe o zaposlitvi. Za sklenitev pogodbe o zaposlitvi s člani in predsednikom uprave delniške družbe je tako pristojen nadzorni svet oziroma njegov predsednik (293. člen ZGD-1), za sklenitev pogodbe s poslovodjo družbe z omejeno odgovornostjo skupščina družbenikov (505. člen ZGD-1), če ima družba nadzorni svet, pa le-ta, (če družbena pogodba ne določa drugače), za sklenitev pogodbe o zaposlitvi z izvršnim direktorjem je pristojen upravni odbor, za sklenitev pogodbe o zaposlitvi s članom upravnega odbora pa skupščina.[27]

5.3. Izjema od objave delovnega mesta

V skladu s 1. odstavkom 24. člena ZDR se lahko pogodba o zaposlitvi s poslovodno osebo sklene brez javne objave. Glede na to, da je pristojni organ družbe pri imenovanju direktorjev (poslovodnih oseb) prost in kandidatov ni dolžan iskati preko javnih razpisov, tudi javna objava delovnega mesta direktorja (poslovodne osebe) ne bi imela smisla. Pogodba o zaposlitvi se v tem primeru namreč sklene z osebo, ki je bila s strani pristojnega organa že imenovana na funkcijo direktorja.

5.4. Sklenitev pogodbe o zaposlitvi za določen čas

Kot izhaja iz 1. odstavka 52. člena ZDR je s poslovodno osebo dopustno skleniti pogodbo o zaposlitvi za določen čas. Medtem ko pri sklepanju pogodb o zaposlitvi za določen čas sicer velja dveletna časovna omejitev, sodi pogodba o zaposlitvi s poslovodnimi osebami med redke, v 2. odstavku 53. člena ZDR izrecno določene izjeme, ko je dopustno skleniti pogodbo o zaposlitvi za določen čas, ki je daljši od dveh let. Razlog za takšno zakonsko ureditev je nedvomno dejstvo, da je statusno-pravni položaj (funkcija) poslovodne osebe običajno časovno omejen z mandatnim obdobjem (pri članu uprave in izvršnem direktorju že na podlagi zakona, pri poslovodji pa, če je tako določeno v družbeni pogodbi), ki praviloma traja več kot dve leti (1. odstavek 255. člena, 1. odstavek 290. člena in 2. odstavek 515. člena ZGD-1). Z navedeno ureditvijo je ZDR omogočil pogodbenim strankam, da trajanje pogodbenega razmerje vežejo na predvideno trajanje statusno-pravnega razmerja.

[25] Več o tem v Senčur Peček, 2007.
[26] Tako tudi Kresal, 2001, stran 325.
[27] O tem glej Senčur Peček, 2007, stran 82, 84, drugače Samec, 2006, STRAN 65.

5.5. Delovni čas

V 157. člena ZDR je določeno, da v primeru pogodbe o zaposlitvi s poslovodnimi osebami (pa tudi v primeru nekaterih drugih kategorij delavcev) delodajalec ni dolžan upoštevati siceršnjih zakonskih določb glede omejitve delovnega časa, nočnega dela, odmora, dnevnega in tedenskega počitka. Pri tem je upoštevan poseben položaj poslovodnih oseb, za katere je značilno, da jim glede na naravo njihovega dela delovnega časa ni mogoče vnaprej razporediti (s strani kakšnega drugega organa v družbi) oziroma si ga razporejajo sami. V primeru delovnega razmerja poslovodnih oseb tako ni treba upoštevati posamičnih zakonskih določb v zvezi z delovnim časom, ki so namenjene varstvu ostalih delavcev, tudi poslovodnim osebam pa morata biti zagotovljena varnost in zdravje pri delu.

5.6. Možnost drugačne pogodbene ureditve nekaterih vprašanj

Poleg sklepanja pogodbe o zaposlitvi za določen čas in delovnega časa, katerih posebnosti so za poslovodne osebe izrecno zakonsko urejene, 72. člen ZDR dopušča, da v primeru pogodbe o zaposlitvi s poslovodno osebo pogodbeni stranki drugače uredita tudi plačilo za delo, disciplinsko odgovornost in prenehanje pogodbe o zaposlitvi za določen čas.

5.6.1. Plačilo za delo

72. člen ZDR omogoča gospodarskim družbam in poslovodnim osebam, da poslovodnim osebam s pogodbo o zaposlitvi plačilo za delo uredijo drugače, kot to ureja ZDR. Če navedene določbe ne bi bilo, se pogodbeni stranki ne bi mogli ravnati po določbah 1. odstavka 270. in 11. odstavka 290. člena ZGD-1, ki določa pravila za določitev prejemkov člana uprave in izvršnega direktorja, prav tako ne bi mogli slediti Priporočilom Združenja Manager pri sklepanju individualnih pogodb vodilnih managerjev v gospodarskih družbah niti Priporočilom Združenja članov nadzornih svetov za kadrovanje in nagrajevanje članov uprav in izvršnih direktorjev, saj ta priporočila, ki v prevladujočem delu urejajo ravno nagrajevanje poslovodnih oseb, v veliki meri odstopajo od zakonske ureditve plačila za delo (kot izhaja iz določb 126. do 140. člena ZDR).

5.6.2. Disciplinska odgovornost

Disciplinska odgovornost delavca kot institut, urejen z ZDR se nanaša tudi na poslovodno osebo - delavca. V imenu delodajalca bi upoštevaje 3. odstavek 18. člena ZDR v tem primeru nastopal organ, ki je v ZGD-1 določen kot organ, ki družbo zastopa proti poslovodstvu. Vodenje disciplinskega postopka s strani nadzornega sveta (upravnega odbora, skupščine družbenikov) proti poslovodni osebi sicer ni običajna aktivnost za te organe. Le-ti sicer nastopajo proti poslovodni osebi tudi kot zastopnik delodajalca, vendar vse dokler med njimi in poslovodno osebo obstaja zaupanje, vprašanje morebitnih (manjših) kršitev poslovodne osebe rešujejo brez uporabe postopkovno zapletenega disciplinskega postopka, z zaupnim razgovorom. Za primer, da bi poslovodna oseba huje kršila svoje obveznosti, pa ima gospodarska družba nasproti poslovodni osebi na voljo tudi druge, iz statusno-pravnega položaja izhajajoče možnosti ukrepanja (odpoklic). To so po mojem mnenju tudi razlogi, zaradi katerih je ZDR v 72. členu dopustil, da pogodbeni stranki v pogodbi o zaposlitvi disciplinsko odgovornost drugače uredita.

5.6.3. Prenehanje pogodbe o zaposlitvi

ZDR v poglavju, kjer podrobno ureja prenehanje pogodbe o zaposlitvi, posebne ureditve za primer prenehanja pogodbe o zaposlitvi s poslovodnimi osebami ne določa, v 72. členu ZDR pa med področji, glede katerih lahko pogodbeni stranki drugače določita pravice, obveznosti in odgovornosti navaja tudi prenehanje pogodbe o zaposlitvi. Vprašanje, ki se v tej zvezi zastavlja je, na kaj se lahko nanaša drugačna pogodbena ureditev, predvsem ali se lahko pogodbeni stranki dogovorita za drugačen način prenehanja pogodbe o zaposlitvi, kot jih sicer ureja ZDR, z namenom, da bi ob prenehanju statusno-pravnega razmerja (lahko) prišlo tudi do prenehanja delovnega razmerja.

Stališča v teoriji so različna. Nekateri avtorji to možnost dopuščajo,[28] drugi zavračajo, pri tem pa to utemeljujejo bodisi z dejstvom, da ZDR v 75. členu taksativno določa načine prenehanja pogodbe o zaposlitvi, v vseh drugih primerih pa jih mora določiti zakon, zato je določba 72. člena ZDR, ki dopušča, da se pogodbeni stranki drugače dogovorita tudi glede prenehanja pogodbe o zaposlitvi v nasprotju s 75. členom ZD,[29] bodisi s tem, da tudi v primeru 72. člena ZDR velja 2. odstavek 7. člena ZDR (po katerem se lahko s pogodbo o zaposlitvi določijo le pravice, ki so za delavca ugodnejše), zato se s pogodbo o zaposlitvi s poslovodno osebo ni mogoče dogovoriti za dodaten odpovedni razlog (na primer prenehanje mandata), mimo tistih v zakonu, saj to za poslovodno osebo-delavca ni ugodnejša pravica.[30]

Menim, da je pri pogodbeni ureditvi prenehanja pogodbe o zaposlitvi (pa tudi drugih, v 72. členu navedenih vprašanj) treba izhajati iz dejstva, da je 72. člen izjema od splošnega pravila »in favorem laboratoris«, ki izhaja iz 2. odstavka 7. člena ZDR. Namen te izjeme je ureditev pogodbenega razmerja poslovodne osebe upoštevaje dejstvo, da je ta oseba v drugačnem položaju kot ostali delavci (saj je z družbo hkrati v statusno- pravnem razmerju), pri čemer je pogodbena ureditev lahko včasih za poslovodno osebo ugodnejša od zakonske, včasih pa manj ugodna. Ob drugačni razlagi, po kateri tudi v primeru poslovodnih oseb pogodbeni stranki s pogodbo ne smeta določiti manj pravic, kot jih določa zakon[31] namreč 72. člen izgubi svoj smisel. Ni videti razloga, zakaj bi ZDR v 72. členu posebej določal, da lahko pogodbeni stranki delavcu (poslovodni osebi) s pogodbo pri urejanju nekaterih, posebej določenih vprašanj določita več pravic, kot jih določa zakon, če pa to izhaja že iz 2. odstavka 7. člena ZDR, ki velja glede vseh pravic in za vse delavce.

Nedvomno bi bilo primerno, če bi ZDR prenehanje pogodbe o zaposlitvi s poslovodno osebo določneje uredil (bodisi z izrecno napotitvijo na pogodbeno ureditev ali s podrobnejšo zakonsko ureditvijo), in pri tem upošteval dejstvo, da mora prenehanju funkcije direktorja nujno slediti prenehanje pogodbe o zaposlitvi. Menim pa, da je tudi 72. člen ZDR lahko ustrezna podlaga za pogodbeno ureditev prenehanja pogodbe o zaposlitvi na način, ki bo prilagojen hkratnemu statusno-pravnemu položaju poslovodne osebe. Pogodbeni stranki bi lahko kot (dodatni) razlog za redno odpoved pogodbe o zaposlitvi določili na primer odpoklic poslovodne osebe, dejstvo, da poslovodna oseba odstopi kot član organa in druge razloge prenehanja statusno-pravnega položaja in na tak razlog vezali tudi pravico do odpravnine in njeno višino ter dolžino odpovednega roka. Takšna pogodbena ureditev (če zanemarimo dejstvo, da je 72. člen specialna določba, ki omogoča strankam, da pri ureditvi v tem členu navedenih vprašanj odstopijo od siceršnjih določb ZDR) ne bi pomenila odstopa od 75. člena ZDR, kar se v teoriji tudi navaja kot ovira za tovrstno pogodbeno ureditev. 75. člen ZDR med način prenehanja pogodbe o zaposlitvi določa tudi odpoved pogodbe o zaposlitvi. Pogodbeni stranki torej ne bi določili dodatnega načina prenehanja pogodbe o zaposlitvi, ampak bi drugače (dodatno) uredili le razloge za odpoved (odpoved pa je en od v zakonu urejenih načinov prenehanja pogodbe o zaposlitvi).

[28] Belopavlovič, 2001, stran 365.
[29] Klampfer, 2001, stran 344.
[30] Cvetko, 2005, stran 1617.
[31] Cvetko, 2005, stran 1615, 1617-1619.

Sodna praksa Vrhovnega sodišča se v zvezi z obravnavanim vprašanjem še ni izkristalizirala. Iz ene od sodb Vrhovnega sodišča pa bi bilo mogoče sklepati, da to sodišče dopušča možnost, da bi se s pogodbo o zaposlitvi določili drugačni odpovedni razlogi, kot so določeni v ZDR. Iz obrazložitve sodbe VIII Ips 36/2006 iz 28. 2. 2006 namreč izhaja, da »ta določba (gre za določbo 10. člena pogodbe o zaposlitvi, ki določa: »Obojestranski odpovedni rok znaša tri mesece. Odpoved mora biti pisna«) seveda ne posega v odpovedne razloge, ki bi morali biti, če bi bili drugačni, kot jih določa ZDR, v pogodbi o zaposlitvi izrečno določeni (6. alinea 72. člena ZDR).«

Če v pogodbi o zaposlitvi s poslovodno osebo prenehanje pogodbe o zaposlitvi ni urejeno (pa tudi v primeru, če v tej zvezi ne dopustimo drugačne pogodbene ureditve), velja zakonska ureditev. V primeru, ko direktorju preneha funkcija, in želi družba doseči prenehanje njegove pogodbe o zaposlitvi, mora družba (delodajalec) pri tem upoštevati splošno zakonsko ureditev prenehanja pogodbe o zaposlitvi. Pri tem pa lahko ugotovimo, da v primeru, ko je direktor odpoklican iz razloga, ki ni na njegovi strani (na primer član uprave zaradi drugih ekonomsko-poslovnih razlogov po četrti alineji 2. odstavka 268. člena ZGD-1) oziroma ko mu preteče mandat, noben od zakonsko urejenih načinov prenehanja pogodbe o zaposlitvi ni ustrezen. Glede na to, da gre za razlog, ki ni na strani delavca, ni mogoče uporabiti izredne odpovedi, pa tudi ne redne odpovedi iz krivdnega razloga in razloga nesposobnosti. Edini razlog za odpoved, ki izvira iz sfere delodajalca je redna odpoved iz poslovnega razloga. Bistvo te odpovedi pa je, da delodajalec več ne potrebuje opravljanja določenega dela pod pogoji iz pogodbe o zaposlitvi. Nepotrebno je delo, ne pa delavec, ki to delo opravlja – tako teorija,[32] sodna praksa,[33] na to kaže tudi obveznost delodajalca iz 102. člena ZDR, da (sicer v primeru kolektivnih odpustov, ki pa so podvrsta odpovedi iz poslovnega razloga) v primeru, da na isto delovno mesto, iz katerega je odpuščal, v roku enega leta zaposluje druge delavce, prednostno zaposli delavce, ki so bili odpuščeni). V primeru odpoklicanega direktorja pa družba nedvomno še potrebuje delo vodenja poslov družbe oziroma delo opravljanja funkcije direktorja, le osebe, ki je doslej to delo opravljala ne potrebuje več, ker ta oseba več ni direktor. Tudi poslovni razlog, kot je opredeljen v ZDR torej ni ustrezen za odpoved pogodbe o zaposlitvi direktorju, ki je bil odpoklican iz razloga na strani delodajalca (oziroma mu poteče mandat in ni ponovno imenovan).

Dejstvo pa je, da se praksa poslovnega razloga (kot edinega v ZDR urejenega odpovednega razloga, ki izvira iz sfere delodajalca) poslužuje, sodišča pa ga štejejo za zakonitega (sodba Višjega delovnega in socialnega sodišča, opr. št. Pdp 163/2004 iz 23. 11. 2005).

7. Sklepno

Ker se pogodba o opravljanju funkcije direktorja v slovenski praksi praviloma (še vedno) sklepa kot pogodba o zaposlitvi, je delovnopravna ureditev položaja direktorja izjemno pomembna. Veljavni ZDR sicer dopušča, da se nekatere pravice in obveznosti iz delovnega razmerja z direktorjem uredijo drugače kot za ostale delavce, menim pa, da bi morala ta ureditev biti bolj določna in da bi morala v večji meri upoštevati dejstvo, da je direktor hkrati (član) organ(a) družbe in delavec te družbe. Hkrati pa bi moralo slovensko delovno pravo postaviti meje svoje veljavnosti, se pravi določiti, v kolikšni meri direktorji sploh lahko sklepajo pogodbe o zaposlitvi, in pri tem upoštevati, ali v razmerju med posameznim direktorjem in družbo (lahko) obstajajo elementi delovnega razmerja.

Literatura, pravni in drugi viri:

- Belopavlovič N.: Položaj direktorja po spremembi zakona o delovnih razmerjih, Gospodarski subjekti na trgu, (IX. Posvetovanje o aktualni problematiki s področja gospodarskega prava, 17. do 19. maj 2001, Portorož), Inštitut za gospodarsko pravo, Maribor, 2001, strani 363-366
- Bratina B., Jovanovič D., Vindiš J.: Zakon o gospodarskih družbah (ZGD-1), Uvodna pojasnila, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 2006
- Cvetko A., Odprta vprašanja pri sklepanju in odpovedi pogodb o zaposlitvi s poslovodnimi osebami, Podjetje in delo 6-7/2005, strani 1608-1619
- Cvetko et al.: Pogodba o zaposlitvi in podjetniška kolektivna pogodba, GV Založba Ljubljana, 2004
- Klampfer, Položaj managerjev po sodni praksi, Gospodarski subjekti na trgu, (IX. Posvetovanje o aktualni problematiki s področja gospodarskega prava, 17. do 19. maj 2001, Portorož), Inštitut za gospodarsko pravo, Maribor, 2001, strani 331 – 350
- Kresal B.: Pravni položaj managerjev z vidika ureditve njihovega plačila, Gospodarski subjekti na trgu, (IX. Posvetovanje o aktualni problematiki s področja gospodarskega prava, 17. do 19. maj 2001, Portorož), Inštitut za gospodarsko pravo, Maribor, 2001, strani 323 – 330
- Samec N.: Izbira upravljalskega sistema v d.d. z vidika določitve plačil organov, Gospodarski subjekti na trgu – posodobitev gospodarskega prava (XIV. Posvetovanje o aktualni problematiki s področja gospodarskega prava, 25. do 27. maj 2006, Portorož), Pravna fakulteta, Inštitut za gospodarsko pravo, Maribor, 2006, strani 59 - 71
- Senčur Peček D.; Delovnopravni položaj direktorjev, doktorska disertacija, Murska Sobota, 2007
- Zakon o gospodarskih družbah (Uradni list RS, št. 42/06; ZGD-1)
- Zakon o delovnih razmerjih (Uradni list RS, št. 42/02; ZDR)
- Priporočila Združenja Manager pri sklepanju individualnih pogodb vodilnih managerjev v gospodarskih družbah
- http://www.zdruzenje-manager.si/slo/aktualno/priporocila.pdf
- Priporočila Združenja članov nadzornih svetov za kadrovanje in nagrajevanje članov uprav in izvršnih direktorjev iz 7. junija 2007
- http://www.zdruzenje-ns.si/db/doc/upl/priporocila_za_kadrovanje_in_nagrevanje_clanov_uprav_in_izvrsnih_direktorjev_maj07.pdf

[32] Glej na primer Cvetko et al., 2004, stran 245.

[33] Sodba VS RS VIII/Ips 72/97 z dne 23. 9. 1997.

IZOBRAŽEVANJE, PRAVICA IN DOLŽNOST DELAVCA

pom. akad. dr. Etelka KORPIČ-HORVAT
Pravna fakulteta, Univerza v Mariboru

Povzetek
Razvojne možnosti družbe so pogojene z znanjem. Zato je pomembno vlaganje v človeški kapital. Zaradi velike konkurence na trgu blaga in storitev, kakor tudi na trgu dela, zmaguje in se ohranja tisti, ki je bolj izobražen in usposobljen, da se prilagaja hitrim spremembam. Tudi EU poudarja pomembnost znanja, zato nalaga članicam, da v svojih razvojnih strategijah in ukrepih, vključno z zakonodajo dajo pomembno mesto izobraževanju in usposabljanju.
Avtorica v prispevku analizira pravno ureditev izobraževanja v Sloveniji v zasebnem sektorju in posebej poudarja, da je Pomurje zaostalo v razvoju predvsem zaradi pomanjkanja znanja.
Ključne besede: znanje, razvoj, izobraževanje, usposabljanje, izpopolnjevanje, delavec, delodajalec.

1. Uvod

Vlaganja v ljudi, da pridobijo ustrezna znanja je pomembno za razvoj družbe in posameznika. Zato ni slučaj, da nas na to opozarja tudi Evropska unija (v nadaljevanju: EU). EU daje stalnemu izobraževanju velik pomen. Cilji Lizbonske strategije,[34] ki jo je Evropski svet sprejel marca 2000 so, da naj bi Evropa do leta 2010 postala najbolj konkurenčno in dinamično ter na znanju temelječe gospodarstvo s polno zaposlenostjo ter ekonomsko in socialno kohezijo. V okviru politike zaposlovanja so države članice dolžne skrbeti za prilagodljivost trga dela, pritegniti več ljudi na trg dela, izboljšati kvaliteto delovnih mest in investirati v človeški kapital z boljšo izobrazbo, spretnostmi in znanji.
Vsaka članica naj bi vključila čim več prebivalstva v vseživljenjsko izobraževanje in izpopolnjevanje. Posebej je izobraževanje in izpopolnjevanje pomembno za zaposleno prebivalstvo. V Sloveniji ugotavljamo nizko raven izobrazbe zaposlenih in nizko intenzivnost vseživljenjskega učenja. To še posebej velja za Pomurje, ki ima najmanj izobraženega prebivalstva v Sloveniji saj okoli 40 odstotkov zaposlenega in enak odstotek brezposelnega prebivalstva ima nedokončano ali dokončano osnovno šolo. Zato je strateški cilj razvoja trga dela v Sloveniji dvig izobrazbene ravni aktivnega prebivalstva in usposobljenosti.

2. Pravna ureditev izobraževanja v svetu in v Evropi

Pravica do izobraževanja je na mednarodni ravni priznana kot temeljna človekova pravica. Določena je v aktih OZN, Splošni deklaraciji človekovih pravic, v Mednarodnem paktu o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, v aktih Mednarodne organizacije dela: v Konvenciji MOD št. 140 o plačanem dopustu za izobraževanje iz leta 1970 in spremljajoče priporočilo št. 148, v Konvenciji MOD št. 142 o poklicnem usmerjanju in strokovnem usposabljanju za razvoj človekovih sposobnosti in istoimensko Priporočilo št. 150.
Evropska socialna listina (spremenjena) v 10. členu uvršča pravico do izobraževanja med socialne pravice. Vsakdo ima pravico do poklicnega usposabljanja. Predvsem zagotavlja in vzpodbuja ustrezne ukrepe za izobraževanje odraslih in za njihovo ponovno izobraževanje, če to zahteva tehnološki razvoj, situacija na področju zaposlovanja.
Pogodba o ustavi za Evropo, (če jo bodo sprejele vse članice EU), ureja pravico do izobraževanja v II-74. členu in določa, da ima vsakdo pravico do izobraževanja in dostopa do poklicnega in nadaljnjega usposabljanja.
Uredba Sveta št. 1612/68 z dne 15. oktobra 1968 o svobodnem gibanju delavcev znotraj Skupnosti določa enako obravnavanje delavcev državljanov države članice z domačimi delavci. Za zaposlitev velja enako obravnavanje delavcev, vključno z izobraževanjem in izpopolnjevanjem.
Direktiva 76/207/EEC o izvajanju načela enakega obravnavanja moških in žensk glede možnosti zaposlitve, poklicnega usposabljanja in napredovanja ter delovnih pogojev je pomembna pri zagotavljanju pravice do izobraževanja, izpopolnjevanja in usposabljanja zaradi prepovedi diskriminacije.

3. Pravna ureditev izobraževanja v Sloveniji

Pri nas sta temeljna zakona, ki urejata izobraževanje delavcev v zvezi z zaposlovanjem **zakon o delovnih razmerjih** (v nadaljevanju: ZDR) in javnih uslužbencev **zakon o javnih uslužbencih** (v nadaljevanju: ZJU). Poleg navedenih dveh zakonov pa je treba upoštevati tudi **zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti** (v nadaljevanju: ZZZPB), po katerem se lahko brezposelna oseba zaradi večje možnosti ponovne vključitve v zaposlitev, ob določenih pogojih vključi v izobraževanje in usposabljanje.

ZDR določa, da je **pravica in dolžnost delavca** do stalnega izobraževanja, izpopolnjevanja in usposabljanja v skladu s potrebami delovnega procesa z namenom:
- ohranitve sposobnosti za delo na delovnem mestu
- širitve sposobnosti za delo na delovnem mestu in
- ohranitve zaposlitve delavca pri delodajalcu.

ZDR vedno skupaj določa tri pojme: izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje. Za **izobraževanje** gre takrat, ko se oseba izobražuje po programih, na podlagi katerih pridobi javno veljavno izobrazbo. Pridobi potrdilo, ki je javna listina. Te oblike izobraževanja so določene z zakoni; npr. osnovnošolsko, srednješolsko, visokošolsko idr. **Izpopolnjevanje** zajema dodatno pridobivanje znanj na raznih seminarjih in drugih programih dodatnega izpopolnjevanja, npr. strokovno izpopolnjevanje javnih uslužbencev. **Usposabljanje** je lahko poklicno, strokovno, usposabljanje za delo, usposabljanje invalidov ipd. Z usposabljanjem se osebo usposobi za določeno delo praviloma na isti stopnji poklicne ali strokovne izobrazbe.

Delodajalec je dolžan zagotoviti izobraževanje delavcev zaradi potreb delovnega procesa ali če se je s tem mogoče izogniti odpovedi pogodbe o zaposlitvi iz razloga nesposobnosti ali poslovnega razloga. Gre za primera redne odpovedi pogodbe o zaposlitvi po prvi in drugi alineji prvega odstavka 88. člena ZDR. V teh primerih je delodajalec dolžan preveriti ali je možno zaposliti delavca pod spremenjenimi pogoji ali na drugih delih oziroma ali ga je mogoče dokvalificirati za delo, ki ga opravlja, oziroma prekvalificirati za drugo delo. Če ta možnost obstaja je delodajalec dolžan ponuditi delavcu sklenitev nove pogodbe o zaposlitvi.
ZDR posebej kot objektivni razlog nesposobnosti zaradi česar lahko delavcu odpove pogodbo o zaposlitvi, določa neizpolnjevanje pogojev za opravljanje dela, določeni z zakoni in izvršilnimi predpisi, izdanimi na podlagi zakona, zaradi česar delavec ne izpolnjuje oziroma ne more izpolnjevati pogodbenih ali drugih obveznosti (druga alineja prvega odstavka 88. člena ZDR). Ustavno sodišče z odločbo št. U-I14/97 z dne 19.11-1998, objavljeno v Uradnem listu RS, št.23/97, 76/98, 83/98, OdlUS VII,204 v zvezi s skladnostjo zakona o graditvi objektov z ustavo, odločilo, da je zakon o graditvi objektov v neskladju z ustavnimi pravicami do svobode dela in socialne varnosti

[34] Lizbonska strategija, www.europa.eu.int/groethandjobs/index.htm

ter z načelom zaupanja v pravo kot enim od načel pravne države kolikor ne določa prehodnega roka za prilagoditev novim izobrazbenim pogojem projektiranja za tiste posameznike, ki so pred uveljavitvijo novih izobrazbenih zahtev izpolnjevali pogoje za projektiranje.
ZDR nadalje določa, da v skladu s potrebami izobraževanja **ima delodajalec pravico delavca napotiti na izobraževanje,** delavec pa da sam kandidira. Vprašanje, ki se zastavlja je, kako daleč seže delodajalčeva dolžnost, da zagotovi delavcu izobraževanje oziroma da ga napoti na izobraževanje in kako daleč seže delavčeva dolžnost, da se izobražuje oziroma kdaj gre za delavčevo pravico do izobraževanja. Menim, da mora obstojati razumna delodajalčeva dolžnost napotitve delavca na izobraževanje. Ta se mora presojati v vsakem primeru posebej in upoštevati položaj delodajalca (mali ali veliki, s.p.) in lastnosti delavca (njegov interes, starost in morebitno željo, da bi se želel upokojiti ipd), nadalje je treba upoštevati stroške, vrste in čas potreben za izobraževanje. Na primer mali delodajalec bi bil lahko preveč obremenjen s stroški za izobraževanje delavca in delavčevo odsotnostjo, da bi se od njega lahko zahtevalo, da je dolžan napotiti delavca na izobraževanje, ki traja dalj časa.
Podobno je treba presojati delavčevo dolžnost da se izobražuje. Če ga delodajalec napoti na izobraževanje zaradi odpovedi pogodbe o zaposlitvi iz razloga nesposobnosti ali poslovnega razloga, ker mu s tem lahko ohrani zaposlitev, in delavec odkloni izobraževanje se njegovo ravnanje lahko presoja kot kršitev obveznosti. Enako velja, če delodajalec napoti delavca na izobraževanje zaradi potreb delovnega procesa, in je ta potreba take narave, da zaradi odklonitve delavca, da se izobražuje obstoja velika verjetnost, da ne bo sposoben opravljati del za katera je sklenil pogodbo o zaposlitvi ali, da lahko pride do odpovedi iz poslovnega razloga ali oškodovanja zdravja ali varnosti pri delu ali motenj v delovnem procesu ipd. Če je delavec kriv, da odkloni izobraževanje ga delodajalec lahko disciplinsko obravnava ali pa mu redno ali izredno odpove pogodbo o zaposlitvi. Vsako napotitev delodajalca na izobraževanje in delavčevo odklonitev pa ne gre obravnavati kot krivdno ravnanje oziroma kršitev delovnih obveznosti. Med take primere lahko na primer štejemo ponudbo nove pogodbe o zaposlitvi zaradi opravljanja bolj zahtevnih del, kljub temu, da ni prenehalo delo, ki ga opravlja delavec. Na primer delodajalec napoti tajnico na izobraževanje, da bi postala diplomirana pravnica in napredovala, tajnica pa tega ne želi.

ZDR tudi določa **delavčevo pravico do izobraževanja** (prvi odstavek 172. člena). Pravica delavca do izobraževanja bi morala predstavljati dolžnost delodajalca, da izobraževanje delavcu omogoči oziroma mu ne more odkloniti izobraževanja, ki bi si ga delavec sam izbral. Takih norm pa ZDR ne določa, razen izobraževanja v lastnem interesu po tretjem odstavku 173. člena ZDR. Zato gre bolj za deklarirano pravico kot dejansko pravico. ZDR delavčevo pravico do izobraževanja obravnava v kontekstu splošne človekove pravice (izobraževanje v lastnem interesu), ne pa kot pravice iz delovnega razmerja. Če bi bila pravica do izobraževanja dana delavcu kot pravica iz delovnega razmerja bi to pomenilo, da bi delodajalec moral omogočiti delavcu izobraževanje, ki bi bilo v skladu s potrebami delovnega procesa, če bi delavec uveljavljal pravico do izobraževanja. Da ne gre za absolutno pravico delavca do izobraževanja izhaja tudi iz drugega odstavka 172. člena ZDR, ki določa, da delavec ima pravico da sam kandidira na izobraževanje, izpopolnjevanje in usposabljanje v skladu s potrebami. Torej, če kandidira, ni nujno, da je izbran, zato tudi v tem primeru ne moremo govoriti o delavčevi pravici do izobraževanja, ki mu jo delodajalec mora uresničiti. Glede na to, da delavci lahko kandidirajo za izobraževanje v nekaterih podjetjih opravljajo razpise za izobraževanje. Ne gre za obvezo ampak za eno od možnosti, da delodajalec izbere delavce, ki se tudi želijo izobraževati. Napotitev delavca na izobraževanje se lahko šteje tudi kot neka vrsta nagrade za lojalnost, dobro delo delavca. Izbira delavca na podlagi razpisa je smiselna, ker se z njim omogoči enaka možnost kandidiranja delavcev za vključitev v proces izobraževanja in s prijavo na razpis delavec izrazi tudi svojo pripravljenost in željo, da se izobražuje.
ZDR v 173. členu ureja pravico do odsotnosti z dela zaradi izobraževanja. Delavec, ki se izobražuje na podlagi napotitve delodajalca ali če se izobražuje v lastnem interesu ima pravico do odsotnosti z dela zaradi priprave oziroma opravljanja izpitov. Trajanje odsotnosti se lahko določi v kolektivnih pogodbah, torej na splošni ravni, ali pa se pogodbeni stranki dogovorita o tej pravici v pogodbi o zaposlitvi ali v pogodbi o izobraževanju. V omenjenih aktih bosta pogodbeni stranki morali poleg upravičene odsotnosti delavca zaradi izobraževanja tudi določiti, kdaj se odsotnost zaradi izobraževanja všteva v delovni čas, kakor tudi o drugih pogojih izobraževanja, vključno s povračili stroškov v zvezi z izobraževanjem, kakor tudi pravic in obveznosti po končanem izobraževanju. ZDR določa le minimalni standard predvsem zaradi zagotavljanja možnosti delavcu, da se lahko izobražuje v lastnem interesu, da ima delavec pravico do odsotnosti z dela na dan, ko prvič opravlja izpit; delodajalec pa take odsotnosti ni dolžan plačati. Odsotnost ob dnevih, ko delavec prvič opravlja izpit, je plačana le v primerih, če je delavec napoten na izobraževanje, izpopolnjevanje ali usposabljanje, ne pa, ko se izobražuje v lastnem interesu. ZDR v primeru izobraževanja v lastnem interesu določa le minimalno pravico do odsotnosti, ki jo je mogoče z upoštevanjem načela in favorem razširiti s kolektivno pogodbo, pogodbo o zaposlitvi ali posebno pogodbo o izobraževanju. Navedenim aktom ZDR prepušča tudi določitev odsotnosti zaradi priprave na izpit, predavanj ipd, ki trajajo med delovnim časom. Kolektivne pogodbe praviloma določajo tako pravice do odsotnosti zaradi priprave in opravljanja izpita kot povračil stroškov v zvezi izobraževanjem.
Kolektivne pogodbe oziroma pogodba o zaposlitvi ali izobraževanju določajo **katero izobraževanje se všteva v delovni čas.** Praviloma je to izobraževanje, ki je organizirano med delovnim časom. V tem primeru ima delavec enake pravice kot če bi delal. Pri tem je predvsem pomembna pravica do denarnega nadomestila za čas njegove odsotnosti. Če pa je izobraževanje organizirano izven delovnega časa o pravicah delavcev določi delodajalec. Vprašanje, ki se zastavlja je, ali je takšna ureditev v skladu z ZDR. Namreč 141. člen ZDR določa definicijo delovnega časa. Delovni čas je efektivni delovni čas in čas odmora po 154. členu ZDR ter čas opravičenih odsotnosti z dela v skladu z zakonom in kolektivno pogodbo oziroma s splošnim aktom. Efektivni delovni čas je čas v katerem delavec dela, kar pomeni da je na razpolago delodajalcu in izpolnjuje svoje delovne obveznosti iz pogodbe o zaposlitvi. Vprašanje je kako široko bo sodišče štelo kdaj je delavec na razpolago delodajalcu. Ali je na razpolago tudi takrat, ko se izobražuje ne glede na delovni čas, tudi, ko izobraževanje poteka izven delovnega časa. Menim, da če bi se izobraževanje, ki poteka izven delovnega časa moralo všteva v delovni čas bi to lahko imelo negativne posledice, ker bi delodajalci zaradi prevelikih stroškov za izobraževanje po vsej verjetnosti zmanjšali napotitve delavcev na izobraževanje. Zato bodo odločitve sodišč pomembno vplivale na obseg pravic delavcem v času izobraževanja, kakor tudi na napotitev delavcev na izobraževanje.
Delodajalec je dolžan delavcu, ki se izobražuje v interesu delodajalca in delavcu, ki je na izobraževanje napoten **kriti stroške,** ki so določeni v kolektivni pogodbi ali pogodbi o zaposlitvi (prevoz, kotizacijo, šolnino, stroške prehrane, stroške bivanja). Kolektivne pogodbe določajo tudi število dni odsotnosti za opravljanje izpitov. Gre za pripravo na

izpit in odsotnost na dan, ko delavec opravlja izpit in sicer, ko prvič opravlja izpit. Dolžina odsotnosti je odvisna od vrste izobraževanja.

4. Pogodba o izobraževanju

Medsebojna razmerja v zvezi z izobraževanjem ZDR prepušča ureditvi pogodbi o izobraževanju oziroma kolektivni pogodbi in ne pogodbi o zaposlitvi. ZDR določa, da se s pogodbo o zaposlitvi lahko uredi pravica do odsotnosti z dela zaradi opravljanja izpita (drugi odstavek 173. člena), pri čemer se odsotnost lahko uredi tudi z drugo pogodbo ali v kolektivni pogodbi.
Ureditev izobraževanja ni posebej določena med obveznimi sestavinami pogodbe o zaposlitvi v 29. členu ZDR, spada pa med druge pravice in obveznosti določene v ZDR (zadnja alineja prvega odstavka 29. člena). Zato tudi, če bi pogodbeni stranki uredili medsebojna razmerja v zvezi z izobraževanjem v pogodbi o zaposlitvi ali aneksu bi bila taka ureditev po mojem mnenju pravilna. Večji poudarek daje ZDR posebni pogodbi o izobraževanju, ker posebej določa, da se s to pogodbo (ali kolektivno pogodbo) uredijo trajanje in potek izobraževanja ter pravice pogodbenih strank med in po izobraževanju (tretji odstavek 172. člena ZDR).

ZDR določa da se s pogodbo o izobraževanju ali kolektivno pogodbo določijo:
- trajanje izobraževanja,
- potek izobraževanja,
- pravice pogodbenih strank med izobraževanjem in po njem.

Gre za obojestransko pogodbo med delavcem in delodajalcem pri čemer sta pogodbeni stranki dolžni upoštevati minimalne standarde določene v zakonu in kolektivnih pogodbah, ki se nanašajo na izobraževanje. Poleg omenjenih sestavin je smiselno v pogodbo o izobraževanju (ali pogodbo o zaposlitvi) določiti še:
a) vrsto, trajanje in kraj izobraževanja,
b) ali je izobraževanje v interesu delodajalca ali delavca, ali obeh strank in konkretizirati predvsem pravice glede
   - odsotnosti zaradi študija,
   - obveznosti delavca in delodajalca v zvezi z izobraževanjem,
   - vštevanja izobraževanja v delovni čas,
   - plačila stroškov (prevoz, kotizacija, šolnina, stroški prehrane in bivanja, literature),
   - ponudbe ustreznega dela ob zaključku izobraževanja,
   - koliko časa mora delavec ostati v delovnem razmerju po končanem izobraževanju,
   - spremenjene okoliščine, ki vplivajo na potek in dokončanje izobraževanja,
   - povračila stroškov izobraževanja v primeru prenehanja pogodbe o zaposlitvi,
   - sprememba pogodbe in način reševanja sporov.

Pri presoji pogodbenih izpolnitvenih obveznosti pogodbenih strank, se poleg določil ZDR in kolektivnih pogodb smiselno uporabljajo določila obligacijskega zakonika (v nadaljevanju: OZ).

5. Obravnavanje izobraževanja z davčnega vidika.

Z davčnega vidika ob določenih pogojih lahko izobraževanje v interesu delavca obravnavamo kot boniteto. **Definicijo bonitete najdemo v novem zakonu o dohodnini (v nadaljevanju ZDoh-1). Ta v 27. členu določa, da** je boniteta vsaka ugodnost v obliki proizvoda, storitve ali druge ugodnosti v naravi, **ki jo delojemalcu ali njegovemu družinskemu članu zagotovi delodajalec ali druga oseba v zvezi z zaposlitvijo. V istem členu ZDoh-1 primeroma določa, kaj vključuje boniteta in taksativno določa kaj ne šteje v boniteto. Med bonitete vključuje tudi pravico - izobraževanje delojemalca ali njegovega družinskega člana.**

Zakon o prispevkih za socialno varnost **kot poseben zakon določa obveznost plačevanja prispevkov in posebej določa, da se plačujejo prispevki za socialno varnost od bonitet in sicer se obračunavajo in plačujejo prispevki od celotne osnove, ugotovljene v skladu z zakonom o dohodnini.**
Menim, da izobraževanje v lastnem interesu ne bi smelo biti obdavčeno. Posameznik itak mora vlagati dodatne napore v izobraževanje, država pa bi le-to morala vzpodbujati, saj je tudi v njenem interesu, da ima čim več izobraženega prebivalstva.

6. Evropska in primerjalno pravna ureditev izobraževanja insodna praksa

V EU se ureditev izobraževanja obravnava in določa z vidika upoštevanja načela nediskriminatornosti oziroma primerljivih pogojev v drugi državi članici glede na nacionalno zakonodajo. V nasprotju s PES in navedeno Uredbo je postavljanje delavcev iz drugih držav članic v slabši položaj kot domače delavce, kar velja tudi pri pogojih zaposlovanja kamor sodi tudi izobraževanje. Temu sledijo odločitve sodišča evropske skupnosti, ko sprejema odločitve v zvezi s pravilno uporabo pravil Skupnosti. Tako je na primer Sodišče evropske skupnosti v primeru Irene Vlassopoulou (C-340/89) odločilo, da so nacionalne oblasti dolžne primerjati stopnjo znanja osebe iz države članice z zahtevami, ki veljajo za domačine in če je znanje osebe ustrezno se mora kvalifikacija priznati ali pa ugotoviti, če je mogoče pomanjkljivost odpraviti.
V EU se poudarja trajno izobraževanje. To velja tudi za Avstrijo in Nemčijo. V obeh pravnih redih je trajno izobraževanje zaposlenih eno od pomembnih področij, kjer imajo zaposleni pravico do udeležbe pri odločanju.

Avstrijska zakonodaja (Arbeitsverfassungsgesetz = ArbVG, 94. člen) ureja sodelovanje zaposlenih pri sprejemanju ukrepov in ureditve v zvezi z izobraževanjem. Delodajalec je dolžan obveščati svet delavcev o načrtovanih ukrepih v zvezi z izobraževanjem, ki ima pravico sodelovati v sami fazi načrtovanja ter pri izvajanju ukrepov. Upravičen je dajati predloge v zvezi z izobraževanjem in zahtevati primerne ukrepe. Delodajalec se je dolžan posvetovati s svetom delavcev o danih predlogih in zahtevah.

Po nemški zakonodaji (Betriebsverfassungsgesetz = BVG, 96-98. člen) pa je delodajalec dolžan spodbujati trajno izobraževanje delavcev ter da na tem področju sprejema načrte. Svet delavcev lahko v tej zvezi daje ustrezne predloge in izrazi svoja mnenja na skupnih posvetovanjih. Delodajalec in svet delavcev sta dolžna zagotoviti delavcem izobraževanje pri delodajalcu ali zunaj podjetja, v skladu s potrebami podjetja. Pri tem se morajo upoštevati tudi interesi starejši delavcev, delavcev s krajšim delovnim časom (part-time) in delavcev z družinskimi obveznostmi.
Delodajalec se je dolžan posvetovati s svetom delavcev o določenih možnostih izobraževanja in izobraževalnih programih in z njim sodelovati pri odločanju v zvezi z izvajanjem izobraževalnih programov v podjetju.
V večjih podjetjih sta načrtovanje in izvajanje izobraževanja pri delodajalcu obvezna, za opravljanje te funkcije pa je odgovoren poseben strokovnjak, na čigar imenovanje lahko vpliva tudi svet delavcev.

7. Izobraževanje in razvojne možnosti v Pomurju

Razvojne možnosti Pomurja so pogojene z vlaganjem v ljudi, v znanje. Mnenja sem, da je eden od pomembnih vzrokov, da je pomurska regija najmanj razvita v Sloveniji pomanjkanje znanje. Ustrezna strokovna usposobljenost je osnova za inovacije in inovatorska družba je družba usmerjena v razvoj. Pokrajina ni mogla slediti hitrim spremembam, ki so nastajale po osamosvojitvi Slovenije (izguba trga bivših republik Jugoslavije, privatizacijski

procesi). Prebivalstvo brez zadostnega znanja ne more slediti hitrim družbeno ekonomskim spremembam, konkurenčnosti, globalizaciji. To je tudi eden od pomembnih vzrokov, (poleg zanemarjanja policentričnega razvoja Slovenije s strani države in neizgrajene infrastrukture), da je zaostajanje pomurske regije v razvoju največje. Poleg tega Pomurje tudi premalo izkorišča možnih oblik fleksibilnega zaposlovanja (delo na domu, delo s krajšim delovnim časom, malo zaposlitev, osebno dopolnilno delo in druge), ki bi izboljševale kakovost življenja predvsem tistega prebivalstva, ki dela na malih kmetijah. Večja fleksibilnost pa je zopet pogojena z znanjem. Zato je nujno, da Pomurje več sredstev vlaga v izobraženost prebivalstva.

8. Sklep

Znanje je temeljni pogoj za razvoj družbe kot celote in posameznika. Posebej pomembno je stalno izobraževanje zaposlenih, ker delavci zaradi hitrih sprememb na trgu in tehnično- tehnološkega razvoja morajo obvladovati spreminjajoče delovne procese, da obdržijo zaposlitev. Delodajalci zato morajo načrtovati permanentno izobraževanje svojih delavcev. Obseg izobraževanja delavcev je prvenstveno odvisen od volje delodajalca. Tudi delavec ne more v teh procesih ostajati kot pasivni opazovalec, saj je izobraževanje tudi v njegovem interesu, ker mu ohranja zaposlitev, večjo mobilnost pri iskanju dela in s tem večjo socialno varnost. Zato je pomembno spoznanje, da je stalno izobraževanje v interesu obeh pogodbenih strank, delavca in delodajalca.

Potreba po izobraževanju posebej velja za pomursko regijo, ki je najmanj razvita regija v Sloveniji. Pridnost ljudi že dolgo ne zadošča več za razvoj te pokrajine.

8.1 Literatura

1. Blanpain, Roger: European Labour Law, Sixth and revised edition 1999 Kluwer Law International, The Hague.
2. Cvetko, Aleksej, Miran, Kalčič, Marta, Klampfer, Etelka,Korpič Horvat, Mitja, Novak, Darja, Senčur, Peček: Pogodba o zaposlitvi in podjetniška kolektivna pogodba, GV Založba, Ljubljana, 2004.
3. Končar Polonca, Pogodbenost delovnega razmerja ter pravica in obveznost delavca do izobraževanja, Znanstvena monografija, Delovno pravo in socialna varnost, Inštitut za primerjalno pravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, 2003.
4. Šetinc Tekavc Martina, Delovno razmerje in izobraževanje delavca, Podjetje in delo 2/2001/XXVII.
5. Gunter Loschningg, Abeitsrecht, Verlag des OGB GmbH Wien, 2003.

8.2 Pravni in drugi viri

1. Splošna deklaracija človekovih pravic, 1948.
2. Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, 1966, Uradni list SFRJ- Mednarodne pogodbe, št.7/71.
3. Konvencija MOD št. 140 o plačanem dopustu za izobraževanje, Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe, št. 14/82.
4. Konvencija MOD št. 142 o poklicnem usmerjanju in strokovnem usposabljanju za razvoj človekovih sposobnosti, Uradni list SFRJ – Mednarodne pogodbe, št. 14/82.
5. Evropska konvencija o človekovih pravicah (ratificirana s strani Republike Slovenije leta 1994).
6. Evropska socialna listina (spremenjena) 1996.
7. Listina evropske skupnosti (EU) o temeljnih socialnih pravicah.
8. Pogodba o ustavi za Evropo, Uradni list EU št. C-310/2004.
9. Direktiva o obveznostih delodajalca, da delavce obvesti o pogojih, ki se nanašajo na pogodbo o zaposlitvi. Ta direktiva je bila sprejeta v skladu z 9. točko Listine Skupnosti o temeljnih socialnih pravicah delavcev (91/533 EEC, OJ 18. 10. 1991, No. L 288).
10. Direktiva o prejemanju enakega plačila za moške in ženske (75/111/EEC, OJ 19. 2. 1975, No. L 45).
11. Direktiva o izvajanju načela enakega obravnavanja moških in žensk glede dostopa do (možnosti) zaposlitve, poklicnega usposabljanja in napredovanja ter delovnih pogojev (76/207/EEC, OJ 14. 2. 1976, No. L 39).
12. Direktiva o uveljavitvi načela enakega obravnavanja med osebami ne glede na raso ali etnično poreklo (2000/43/EC, 19. 7. 2000).
13. Direktiva o vzpostavitvi splošnega okvirja za enako obravnavanje pri zaposlitvi in poklicih (2000/78/EC, OJ L 303, 2. 12. 2000).
14. Ustava Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 33/91, 42/97, 66/00, 24/03, 69/04, 68/06.
15. Ustavni zakon za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Uradni list RS, št 1-6/91.
16. Ustavni zakon za izvedbo Ustave Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 33/91.
17. Akt o notifikaciji nasledstva, Uradni list RS – Mednarodne pogodbe, št. 15/92.
18. Obligacijski zakonik, Uradni list RS, št. 83/01, 32/04, 28/06 Odl. US:U-I-300/04-25.
19. Zakon o delovnih razmerjih, Uradni list RS, št. 42/02, 79/06, 46/07 Odl.US:U-I-45/07.
20. Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti, Uradni list RS, št. 79/06- uradno prečiščeno besedilo.
21. Zakon o dohodnini, Uradni list RS, št. 54/2004.
22. Zakon o prispevkih za socialno varnost, Uradni list RS, št. 5/1996, 34/1996, 87/1997, 3/1998, 9/1999, 106/1999, 81/2000 in 97/2001.
23. Arbeitsverfassungsgesetz (Arb VG), BGBI 2000/14.
24. Betriebsverfassungsgesetz (BVG), sprejet 25.septembra 2001.

POVZETEK

Prispevek obravnava vprašanje pogodbenega položaja direktorja, v primeru da ima direktor z družbo, ki jo vodi sklenjeno pogodbo o zaposlitvi. Opredeljen je pojem direktorja, orisano bistvo pogodbe o opravljanju funkcije, nakazana dilema o pravni naravi te pogodbe, ki je lahko pogodba o zaposlitvi ali pogodba civilnega prava. Podrobneje so obravnavane posebnosti delovnopravnega položaja direktorja-delavca, ki se nanašajo na sklepanje pogodbe o zaposlitvi za določen čas, delovni čas, plačilo za delo, disciplinsko odgovornost in prenehanje pogodbe o zaposlitvi.

POMURSKA AKADEMSKO ZNANSTVENA UNIJA

ČLANI POMURSKE AKADEMSKO ZNASTVENE UNIJE

dr.	Darko	Anželj
dr.	Majda	Bagar - Povše
dr.	Karin	Bakračevič Vukman
dr.	Jože	Balažic
dr.	Jože	Bedernjak
dr.	Karel	Bedernjak
dr.	Dominik	Benkovič
dr.	Elizabeta	Bernjak
dr.	Violeta	Bokan Bosiljkov
dr.	Imre	Cikajlo
dr.	Nadežda	Čačinovič Puhovski
dr.	Gabi	Čačinovič Vogrinčič
dr.	Andraž	Čarni
dr.	Aleš	Časar
dr.	Zdenko	Časar
dr.	Vita	Čebašek
dr.	Zdenka	Čebašek Travnik
dr.	Mirko	Čeh
dr.	Igor	Emri
dr.	Karmen	Erjavec
dr.	Emil	Erjavec
dr.	Alenka	Erjavec Škerget
dr.	Melanija Larisa	Fabčič
dr.	Drago	Filipič
dr.	Štefan	Fujs
dr.	Tatjana	Fulder
dr.	Franc	Gider
dr.	Stanislav	Gobec
dr.	Andreja	Gomboc
dr.	Matej	Gomboši
dr.	Henrik	Gjerkeš
dr.	Diana	Gregor Svetec
dr.	Jozsef	Györkös
dr.	Franc	Habe
dr.	Melita	Hajdinjak
dr.	Ludvik	Horvat
dr.	Sonja Ana	Hoyer
dr.	Andrej	Hozjan
dr.	Dejan	Hozjan
dr.	Zvonko	Jagličič
dr.	Stanko	Kapun
dr.	Darja	Kerec
dr.	Dragica	Kisilak
dr.	Manja	Klemenčič
dr.	Franc	Klobasa
dr.	Miran	Kondrič
dr.	Vesna	Kondrič Horvat
dr.	Vladimir	Kos
dr.	Jože	Korošec
dr.	Etelka	Korpič-Horvat
dr.	Drago	Kostevc
dr.	Attila	Kovács
dr.	Arpad	Köveš
dr.	Viljem	Kozic

dr.	Martin	Kramar
dr.	Lev	Kreft
dr.	Aleš	Kuhar
dr.	Metka	Kuhar
dr.	Mitja	Lainščak
dr.	Jurka	Lepičnik Vodopivec
dr.	Renato	Lukač
dr.	Oto	Luthar
dr.	Zlata	Luthar
dr.	Jože	Magdič
dr.	Janez	Malačič
dr.	George	Mejak
dr.	Rafael	Mihalič
dr.	Irena	Mlinarič-Raščan
dr.	Katarina	Munda Hirnök
dr.	Albina	Nećak Lük
dr.	Dragica	Noe
dr.	Brigita	Novak Šarotar
dr.	Jože	Osterc
dr.	Boris	Pihlar
dr.	Rudolf	Pušenjak
dr.	Ivan	Rihtarič
dr.	Saška	Roškar
dr.	Jana S.	Rošker
dr.	Rebeka	Rudolf
dr.	Darja	Senčur Peček
dr.	Mirjam	Sepesy Maučec
dr.	Alojz	Slavič
dr.	Janko	Slavič
dr.	Mitja	Slavinec
dr.	Gorazd	Sobočan
dr.	Radovan	Starc
dr.	Franc	Sunčič
dr.	Štefan	Ščap
dr.	Janez	Ščančar
dr.	Milan	Šernek
dr.	Slavica	Šikovec
dr.	Branko	Škafar
dr.	Vinko Avgust	Škafar
dr.	Štefan	Špilak
dr.	Jože	Štihec
dr.	Cvetka	Toth
dr.	Andrej	Tibaut
dr.	Dragica	Turnšek
dr.	Tatjana	Unuk
dr.	József	Varga
dr.	Darko	Veberič
dr.	Geza	Vogrinčič
dr.	Anton	Vratuša
dr.	Jože	Vugrinec
dr.	Franc	Zadravec
dr.	Borut	Žalik

Urednik:
pom. akad. dr. Mitja Slavinec
Tehnična obdelava:
Metka Obal
Marina Cigut
Oblikovanje:
mag. Nuša Pavlinjek
Tisk:
AIP Praprotnik
Naklada:
250 izvodov
Založnik:
Pomursko akademsko znanstvena unija
PAZU

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Univerzitetna knjižnica Maribor

001.89(497.4 Pomurje)(082)

POMURSKA akademsko znanstvena unija. Znanstvena konferenca (5 ; 2007 ; Murska Sobota)
Pomurska akademska avtocesta / 5. Znanstvena konferenca PAZU, Murska Sobota, 30. november in 1. december 2007 ; [urednik Mitja Slavinec]. - Murska Sobota : Pomurska akademsko znanstvena unija PAZU, 2007

ISBN 978-961-91503-5-1
1. Gl. stv. nasl. 2. Slavinec, Mitja
COBISS.SI-ID 59726081